

Provincie
Noord-Holland

De archeologische kroniek van Noord-Holland 2022

Voorwoord

foto © provincie Noord-Holland

Als nieuwe gedeputeerde Cultureel Erfgoed mag ik voor de eerste keer een voorwoord schrijven voor de Archeologische Kroniek van Noord-Holland. Een hele eer, want ook in deze uitgave staat weer veel informatie over de interessante opgravingen en spectaculaire vondsten van het afgelopen jaar. Deze vondsten zijn allemaal puzzelstukjes van het verhaal hoe onze provincie zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld. En juist die puzzelstukjes vind ik zo boeiend: de dijken, stolpen en oude dorpskernen kenmerken onze provincie en laten zien waar we vandaan komen. En daar mogen we als Noord-Hollanders trots op zijn!

Als wethouder van Schagen had ik acht jaar het geluk om erfgoed in mijn portefeuille te hebben. En ik ben blij om ook als gedeputeerde weer met dit onderwerp aan de slag te gaan. Geschiedenis

zet namelijk veel dingen in perspectief: door te kijken naar hoe mensen vroeger leefden kunnen we goed zien wat we door de jaren heen hebben opgebouwd. Het is belangrijk dat we beseffen dat de dingen die we nu tot onze beschikking hebben niet vanzelfsprekend zijn. Denk maar eens aan de toegang tot alle informatie op het internet. Vroeger konden zelfs de hoogste kringen alleen maar dromen van toegang tot zo'n grote hoeveelheid informatie. Dit kan soms relativerend werken: in veel opzichten hebben we het een stuk beter dan onze voorouders.

Het is belangrijk dat elke generatie de puzzelstukjes van ons verleden doorgeeft. Zo was ik laatst met onze kinderen naar de Ruïne van Nuwendoorn, een belangrijke plek voor de geschiedenis van West-Friesland. Als kind maakte de ruïne ook al diepe indruk op mij.

Op dit soort plekken gaat geschiedenis leven, wordt het tastbaar. Daarom juich ik het toe dat de provincie kinderen betreft bij archeologisch onderzoek. Zo is in deze kroniek te lezen dat leerlingen uit groep 7 en 8 van twee basisscholen dit jaar onder andere hebben geholpen om vondsten te verzamelen in Koggenland. Dit leverde direct een grote hoeveelheid 13de-eeuwse aardewerkscherven op. Ik zou het leuk vinden als hier ook het zaadje is geplant voor een aantal toekomstige archeologen.

Wat de fantasie ook prikkelt zijn vondsten als de bronzen zegelstempel die in Egmond-Binnen is gevonden bij het aanleggen van riolering. Deze bijzondere stempel heeft de vorm van een wapenschild en is rond 1300 gemaakt. Door de tekst op dit stempel te bestuderen is geprobeerd uit te zoeken wie de eigenaar was. Was dit stempel van een verwant van abt Nicolaas van Sassenheim van de verdwenen abdij?

U bent van harte welkom om in archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum meer van dit soort puzzelstukjes te komen ontdekken. Met de collectie vertellen we over de geschiedenis van de talloze bewoners die onze provincie in de loop der eeuwen heeft gehad, en hoe ze met elkaar en hun omgeving omgingen. Ook digitaal vindt u heel veel informatie: www.huisvanhilde.nl en collectie.huisvanhilde.nl.

Jelle Beemsterboer
Gedeputeerde Cultureel Erfgoed
Provincie Noord-Holland

Inhoud

- 1 Voorwoord**
- 5 Alkmaar**
 - 5 Koorstraat
- 9 Alkmaar – Koedijk**
 - 9 Zwarte Kerkje
- 13 Alkmaar – Oterleek**
 - 13 Lange Molenweg 9
- 18 Alkmaar – Oudorp**
 - 18 Munnikenweg
- 21 Amsterdam**
 - 21 Kademuren
 - 23 Singel 29
 - 24 Sloterweg 734
 - 25 Weesperzijde 108 en 109
- 27 Bergen**
 - 27 Vliegveld Bergen
- 29 Bergen – Egmond-Binnen**
 - 29 Herenweg-rioolsleuf
 - 38 Visweg-Meeuwenlaan
- 39 Beverwijk**
 - 39 Hoek Breestraat 65-69/
Nieuwstraat 5-11
- 41 Bloemendaal**
 - 41 Duingebied
- 43 Drechteland – Oosterleek**
 - 43 Oosterleek 37
- 45 Edam-Volendam – Edam**
 - 45 Jan van Wallendalplein
- 46 Edam-Volendam – Warder**
 - 46 Dorpsstraat
 - 50 IJsselmeerdiijk 29/ Dijkpaal 86
 - 52 IJsselmeerdiijk 31
- 53 Edam-Volendam – Schardam**
 - 53 Westerdijk-Rietkoog
- 55 Haarlem**
 - 55 Donkere Spaarne 32
 - 56 Prinsenhof
- 57 Haarlemmermeer – Spaarndam**
 - 57 Kolksluis
- 58 Heemskerk**
 - 58 Landgoed Marquette
- 60 Heemstede**
 - 60 Raadhuistraat 96-98
- 62 Heiloo**
 - 62 Krommelaan 2E
 - 64 Lagelaan-Oosterzijweg
 - 65 Liguster 4
- 66 Hollands Kroon – Slootdorp**
 - 66 Kreukelhof
- 68 Hollands Kroon – Wieringen**
 - 68 Stroeërdijk
- 69 Hoorn**
 - 69 Nieuwe Steen 9
 - 70 Roode Steen - Westfries Museum
- 74 Hoorn – Zwaag**
 - 74 Dorpsstraat 318
- 78 Koggenland – Ursem**
 - 78 De Tuinen Fase 2
- 80 Laren**
 - 80 Schapenkamp
- 82 Markermeer**
 - 82 Wrak NCN 30430
- 83 Medemblik – Opperdoes**
 - 83 Oosteinde 12 - Camping Klein
Giethoorn
- 88 Ouder-Amstel – Ouderkerk aan de Amstel**
 - 88 Vervanging brug in de N522 over de
Amstel
- 90 Schagen – 't Zand**
 - 90 Noord kwadrant 4
- 91 Stede Broec – Grootebroek**
 - 91 Volkstuin Kweeklust
- 92 Texel – Oosterend**
 - 92 Bijenkorfweg
- 95 Velsen – Santpoort-Zuid**
 - 95 Schoterkerkpad
- 97 Waddenzee**
 - 97 Texelstroom
- 101 Wormerland - Jisp**
 - 101 Dorpsstraat 110-112
- 101 Zaanstad – Assendelft**
 - 101 Bouwweg Kreekrijk
- 102 Zaanstad – Assendelft**
- 102 Zaanstad – Zaandam**
 - 102 Fietspad bij de Kaaik
 - 102 Badhuisweg 1-3
 - 103 Rozengracht 27-41
 - 103 Vinkenstraat/Hazenpad/
Zeemanstraat
 - 106 Zuiddijk 72-74
- 108 Nagekomen/uitgewerkt onderzoek**
- 108 Beverwijk – Wijk aan Zee |**
Tussenwijkweg
- 113 Haarlem | Jansweg 25**
- 114 Hollands Kroon – Anna Paulowna |**
Zwinweg 1
- 119 Medemblik | Bolzijk/Notweg**
- 126 Bijzonder onderzoek**
- 126 De verdwenen kerk van De Koog aan de**
Vogelmient op Texel
- 132 Middeleeuwse veenputten gevonden op**
Landgoed Monnikenberg bij Hilversum
- 136 Uitgelicht**
- 136 Enkele vroegmiddeleeuwse munten uit**
Bakkum-Noord (Castricum)
- 137 Een laatmiddeleeuwse zegelstempel van**
de zoon van de broer van de abt uit
Egmond-Binnen?
- 138 Kanonnen voor het Westfries Museum**
- 141 Twee penningen en een obool gevonden**
tussen Egmond aan den Hoef en Egmond
aan Zee

- 141 Karolingisch Zaandam?
- 142 Een echte valse munt
- 143 Drechterland | Hem
- 146 Een bijzondere bijl uit Castricum

148 Vondstmeldingen

- 148 Een jachthoorn uit de bagger.
De vondst van een windvaan bij de
ruïnekerk van Oude Niedorp
- 151 Bronzen lanspunt gevonden in het Gooi
- 152 Pistolen van het Texelse strand
- 155 De gouden hanger van Texel
- 156 'Baggergoud'. Een 16de-eeuwse versierde
kruithoorn uit Zuiderwoude
- 159 Een gouden voorhoofdsnaald uit
Bobeldijk
- 160 De middeleeuwse schat van Hoogwoud.
Een detectorvondst uit de tijd van de
strijd tussen de Hollanders en
Westfriezen

168 Uit het depot

172 HvH

172 Huis van Hilde

- 172 Tentoonstellingen
- 173 Gevonden voorwerpen
- 174 Lezingen
- 174 Publicaties

176 Literatuur

178 Internet

180 Vindplaatsen

Het Gulden Vlies in 1908, kort na de oplevering, met linksachter de lage achteraanbouw met paardenstal (Regionaal Archief Alkmaar).

Alkmaar | Koorstraat

Het Gulden Vlies tijdens de restauratie, met links de sloop van de achteraanbouw (14-12-2021).

In februari 2022 is door de gemeentelijke archeologen een opgraving uitgevoerd achter het bekende café-restaurant Het Gulden Vlies op de hoek van de Koorstraat en de Lindegracht. Het monumentale hoofdgebouw uit 1907 aan Koorstraat 30 werd gerestaureerd en verbouwd tot het etablissement 'Mooij Alkmaar'.

Tegelijkertijd is de achtervleugel ervan gesloopt voor de bouw van een appartementencomplex aan de Lindegracht (nu nrs. 73-89). De herberg kent een rijke historie (Stierp-Immink, Van der Veer & Reus-Vredenburg, 1999). In de bouwput werden de resten opgegraven van een middeleeuwse voorganger.

De Lindegracht was van origine gegraven als vestgracht met een stadsmuur erlangs. Bij de Koorstraat stond de Oude Kennemerpoort en het eerste huis links achter de poort was de herberg Het Gulden Vlies. De herberg wordt voor het eerst vermeld in 1563, maar bij gebrek aan geschreven bronnen is niet bekend of er

al eerder een herberg was gevestigd. Nadat in 1573 bij onder andere de Kennemersingel en Nieuwlandersingel nieuwe vestingwerken waren aangelegd, veranderden de Oudegracht en de Lindegracht in woongrachten. Vanouds was langs de stadsmuren een brede weg opengelaten om eventueel snel troepen en benodigdheden te kunnen verplaatsen. Deze weg werd nu in de breedte gehalveerd en in de zo gewonnen strook werden langs de Lindegracht meerdere ondiepe kamerwoningen zonder achtererf gebouwd. Tussen de tuin van Het Gulden Vlies en de Lindengracht kwamen zodoende drie kamerwoningen. Ter hoogte van de achterzijde van de tuin bouwde de herbergier vervolgens aan de Lindegracht een grote stal met schuur voor het 'parkeren' van de wagens en paarden van de gasten. Door de sloop van de stadspoort kwam er ruimte vrij bij de Koorstraat. In 1574 werd de herberg aan de zuidkant uitgebreid met een aangebouwde kamerwoning. Nog voor 1580 verrees daarnaast op de hoek van de Koor-

De Lindegracht op de stadsplattegrond van Joan Blaeu uit 1649, Het Gulden Vlies is rood gemarkeerd (Regionaal Archief Alkmaar).

straat en de Lindegracht ook een woonhuis. Dit woonhuis zou in 1708 door de herbergier worden aangekocht en ingericht als tweede stalling. Op foto's van Het Gulden Vlies van omstreeks 1900 is het hoekhuis nog in gebruik als stal, met brede staldeuren. De eigenlijke herberg, toen omschreven als een koffiehuis met logement, stond rechts ervan. In 1907 werden beide panden door herbergier Willem Mooij vervangen door nieuwbouw, naar ontwerp van de bekende architect Pieter Nicolaas Leguit. Deze bouwde in traditionele baksteenarchitectuur een hoofdgebouw met schilddak met erachter een lage aanbouw. Aan de Koorstraat kwam links een wagenhuis met brede staldeuren met erachter de paardenstal, rechts was het koffiehuis met erachter een vergaderzaal. Aan de achterzijde kwam tussen de stallen en de vergaderzaal een keuken met een diepe kelder eronder. De vergaderzaal staat in 1907 nog op de bouwtekening als 'bestaand lokaal' en inderdaad bleek bij de opgraving de bovengronds nog aanwezige zijmuur ervan te

Uitsnede uit de Kadastrale Minuut van 1832, gecombineerd met geveltekeningen door Jan Dircksz Soutman uit 1664/1673, het onderzoeksgebied is rood gemarkeerd (Regionaal Archief Alkmaar)

Het Gulden Vlies in de Koorstraat rond 1900, gezien vanaf de brug over de Lindegracht, met links de stal en achter het uithangbord het koffiehuis met logement (Regionaal Archief Alkmaar).

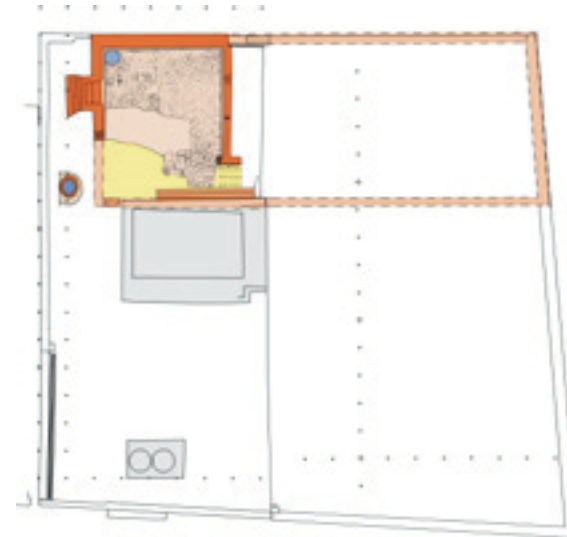

Opgravingsplattegrond met bovenaan de 15de-eeuwse sporen van het huis, onderaan de 17de-eeuwse ondiepe dubbelkelder en links het oudste riool. Het noorden is boven.

Gereconstrueerd muurwerk is met onderbroken lijnen ingetekend.

De middeleeuwse huisresten vanuit het westen gezien, met op de voorgrond de oude kelderingang aan de achterzijde van het huis.

Opgravingsplattegrond met sporen uit de tweede helft van de 14de eeuw. Het noorden is boven. Gereconstrueerd muurwerk is met onderbroken lijnen ingetekend.

De resten van de keldertrap in de zuidoosthoek, met de insteek tot in het gele duinzand van de ondergrond.

tekening © gemeente Alkmaar

foto © gemeente Alkmaar

foto © gemeente Alkmaar

Muurresten en keldervloeren uit de tweede helft van de 14de eeuw, de oudste bouwphase, gezien vanuit het noorden.

behoren bij de 15de-eeuwse bouwphase van het pand.

Het 'koffiehuis met stalling' onderging talrijke verbouwingen. In 1923 kwam er aan de achterzijde een fraaie schouwburgzaal naar ontwerp van Leguit. In de jaren 1970 en 1980 beleefde de schouwburg van Het Gulden Vlies zijn hoogtijdagen met optredens van bekende theaterartiesten en muziekgroepen. Eind jaren 80 raakt het theater in het slop en in 1990 besloot een nieuwe eigenaar tot splitsing van het complex. Het theater maakte plaats voor een appartementencomplex en in 1993 vonden in de bouwput archeologische opgravingen plaats (Bitter & Dijkstra, 1994). In 2021 werd besloten het inmiddels vervallen en witgeschilderde monumentale pand te herstellen naar het aanzicht uit 1907. Wel werden de lage aanbouwen aan de achterzijde verwijderd voor de nieuwbouw van appartementen aan de Lindegracht. Dit was de aanleiding voor de archeologische opgraving

Muurresten en keldervloeren uit de 15de eeuw, in een hoger vlak gezien vanuit het noorden.

achter het hoofdgebouw in 2022.

Midden in de bouwput zat een forse kelder uit 1907, waardoor het opgravingsterrein werd gescheiden in een noordelijk en een zuidelijk deel.

Het noordelijke deel kwam overeen met de originele locatie van de 16de-eeuwse herberg. Van de oude herberg werd een forse souterrainkelder opgegraven, met twee-steens dikke muren van bleekrode bakstenen van 23 x 11,5 x 5,5 cm, gemetseld met fijne schelpmortel. De oudste vloer lag rond NAP, pakweg 1 m onder het oude maaiveld. Gezien de steensoort en vanwege wat scherfmateriaal in de lagen eronder zal de bouwdatum omstreeks het midden van de 14de eeuw liggen. Het huis was uitwendig 6,1 m breed, met de achtergevel op 16 m vanaf de rooilijn aan de straat. Op de zuidoosthoek was er een inpandige toegang met resten van bakstenen traptreden. Vanaf de achterzijde was er ook een buitentoegang met een baksteentrap. De kelder had een bak-

steenvloer die grotendeels nog in keperverband lag, maar aan de noordkant was een deel verrommeld met herstelwerk van halve stenen. In de noordwesthoek was een schrobputje gemaakt van de onderkant van een houten ton.

Achter het huis werd een waterput gevonden van dezelfde baksteen als de oudste fase van het huis.

In een volgende bouwphase werd het huis volledig herbouwd op de oude funderingen, met anderhalfstevens muren van overwegend donkergele en een enkele rode baksteen van 21 x 10 x 5 cm. Deze bouwphase zal gezien de steensoort en een handvol begeleidend scherfmateriaal omstreeks de eerste helft van de 15de eeuw te dateren zijn.

De souterrainkelder werd door binnenmuren in drie ongelijke ruimten verdeeld en voorzien van nieuwe baksteenvloeren. De oude toegang aan de achterkant werd dichtgezet en er kwam voor de noordwestelijke kelderruimte een inpandige baksteentrap vanaf de oostkant. De rest van de kelder bleef bereikbaar via de oude toegang in de zuidoosthoek. In een daaropvolgende verbouwing werd het vloerpeil van de zuidoostelijke kelder nogmaals verhoogd, te oordelen naar een klein opstapje van drie treden. Van de bijbehorende vloer werd niets gevonden, behalve wellicht een losse rode ongeglazuurde plavuiz van 22,5 x 22,5 x 4 cm. Opmerkelijk was de ontdekking dat het opgaande metselwerk van de hele noordelijke zijmuur van het bestaande hoofdgebouw nog stamt uit deze bouwphase, tot de verdiepingsvloer. Ook van de zuidelijke zijmuur van deze bouwphase zijn nog sporen aanwezig in de achtergevel van het hoofdgebouw. Deze waar-

De achterkant van het hoofdgebouw vanuit het noordwesten. Door de sloop van de achterste laagbouw resteert hier van het 'bestaand lokaal' van 1907 slechts een dichtgezet gat met aan weerszijden ervan nog opgaande 15de-eeuwse muurresten.

nemingen bevestigen de notitie op de bouwtekening van Leguit uit 1907 dat hij hier een 'bestaand lokaal' had opgenomen in de nieuwbouw. In de noordoosthoek van het hoofdgebouw is nog een ondiepe souterrainkelder gevonden, die hoort bij deze 15de-eeuwse bouwphase.

De zuidhelft van het opgravingsterrein was doorsneden door zware funderingen en meerdere rioolbuizen uit de 20ste eeuw. Hieronder werd nog wel een ondiep bakstenen dubbelkeldertje gevonden, twee ruimten van elk 2 x 2 m inwendig en 0,5 m diep, halfsteens gemetseld van gele bakstenen van 18,5 x 9,5 x 4,5 cm en witgepleisterd, met een vloer van ongeglazuurde rode plavuisjes van 12,5 x 12,5 x 2,5 cm. Uit het vuilgele zand waarmee de keldertjes waren opgevuld, kwamen onder meer tegelfragmenten uit de tweede helft van de 17de eeuw. Mogelijk waren het de bedsteekelders van twee kamerwoningen onder het-

Inpandig onderzoek van een kelder in de noordoosthoek, ontdekt na verwijdering van een deel van de houten vloeren.

zelfde dak. Ze kunnen zijn afgebroken door de waard van Het Gulden Vlies na de aankoop van het hoekhuis in 1708, toen hij er een stal bouwde.

De achtergevel van deze stal vormde de westelijke grens van de opgraving. Pal hier tegen-aan was een stevig gemetseld riool, met een storkoker aangelegd. Het oudste vondstmateriaal uit het riool dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw. Het riool diende voor een privaat dat aanvankelijk aan de noordkant tegen de buitenmuur van de kamers was gebouwd. Op de kadasterkaart van 1820/1832 staat hier nog een smal aanbouwtje tegen de stal getekend. Het riool is eind 18de eeuw opengebroken om een verstopping te verwijderen

Waterput uit de tweede helft van de 14de eeuw, gemaakt van een ingegraven ton met een bakstenen kraag van dezelfde steen als de oudste bouwphase van het huis. Gezien vanuit het noorden. Rechts de achtergevel van Het Gulden Vlies uit 1907.

^ Het leeghalen van het gemetselde riool van de herberg, dat uitkwam op de gracht. Op de voorgrond de stortkoker waar het privaat op stond.

< De vondst van een grotendeels compleet bekeerglas, vermoedelijk 18de-eeuws. Het meeste vondstmateriaal in het riool was fragmentarisch en incompleet.

waarvan de afvalresten ernaast zijn gevonden. Na herstel van het gewelf is het riool tot in de zoste eeuw in gebruik gebleven. Er kwam uit en naast het riool een partij afval van de herberg tevoorschijn uit de 17de tot zoste eeuw.

Vakgroep erfgoed gemeente Alkmaar, Peter Bitter

Alkmaar – Koedijk | Zwarte Kerkje

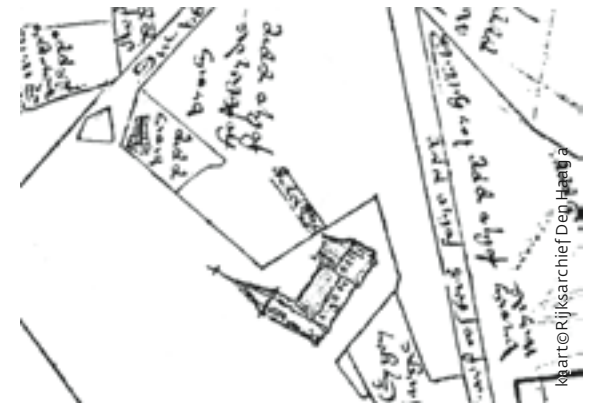
Het Zwarte Kerkje vanuit het westen, met links de kerkhofmuur.

In 2022 is het al jaren leegstaande kerkje van Koedijk verbouwd tot een therapeutisch centrum. Het is een houten noodgebouw van grenenhout, gitzwart geverfd, dat eerst in Wieringerwerf stond. Het was toen een schenking van Zwitserland aan de noodlijdende bevolking van de Wieringermeer, nadat deze droogmakerij in 1945 door de Duitse bezetters bij hun aftocht onder water was gezet. Al snel was het noodgebouw daar weer overbodig en het kwam goed van pas voor de gereformeerde kerkgemeente van Koedijk. Hier moest namelijk in 1947 het middeleeuwse kerkgebouw wegens bouwvalligheid worden afgebroken, nadat een van de hoofdbalken was ingestort. Bij de werkzaamheden aan het Zwarte Kerkje zijn in het voorjaar van 2022 enkele funderingsresten van de middeleeuwse kerk gevonden.

Het interieur, zoals het eruitzag tijdens de restauratie en verbouwing (april 2022).

Over de bouwgeschiedenis van de oude kerk is niet zoveel bekend. De gegevens zijn te boek gesteld door de lokale geschiedschrijver J.P. Geus, in zijn boek *Uit de historie van Koedijk en Huiswaard* uit 1990, onder meer vergezeld van foto's die de auteur zelf een halve eeuw eerder al had genomen.

Kaart van de Vroonlanden uit 1530; uitsnede met het kerkje van Koedijk.

Gezicht op Koedijk vanuit de overzijde van de Rekere, door H. de Winter in 1744.

De oudste afbeelding van de kerk is overgeleverd op een kaart uit 1530. Het is een schetsje van een gebouw dat uit drie delen bestaat: aan de westkant een bakstenen kerktoeren, dan het schip en aan de oostkant een iets hoger opgetrokken koor. Het wat merkwaardig aansluitende koor kan een latere vervanging zijn van een meer bescheiden koorgedeelte, zoals we dat bij kerken wel vaker zien.

Uitsnede uit de Kadastrale Minuut van 1821.

Volgens de Kadastrale Kaart van 1821 was het koor weliswaar hoger dan het schip, maar wel ruim een meter smaller. Het dorp had een moeizame historie, met economische crises, die werden verergerd door veepestepidemieën in de 18de eeuw en de rampzalige gevolgen van de Franse bezetting (1795-1813). Het kerkje werd slecht onderhouden en raakte in verval. Al in 1707 was de situatie zorgwekkend en in 1709 werd de bakstenen westtoren gesloopt. Er kwam een houten torentje op het dak van het schip. In 1836-1837 moest het aangebouwde koor worden afgebroken en kwam er een nieuwe driezijdige afsluiting aan de oostkant. Op de plek van het afgebroken koor werd een

consistorie neergezet, een rond bijgebouwtje als vergaderruimte voor de kerkmeesters. De geschiedenis van de kerk gaat terug tot de stichting van Koedijk in 1299. In dat jaar werden namens graaf Jan I de boerderijen en landerijen van de inwoners van Vronen (het tegenwoordige Sint Pancras) onteigend. Dit was de straf voor een opstand die twee jaar eerder door hem was beëindigd in een veldslag bij Vronen en die was gevolgd door een vreselijke moordpartij onder de bevolking. De overlevenden kregen opdracht om zich te vestigen bij de Koedijk. De graaf liet er een kerkje bouwen en stelde er in 1324 een pastoor aan. Over het uiterlijk van de kerk is volstrekt niets

De kerk van Koedijk gezien vanuit het zuiden, met rechts de consistorie. De foto is uit het begin van de 20ste eeuw, fotograaf onbekend.

tekening © Regionaal Archief Alkmaar

tekening©Regionaal Archief Alkmaar

Kerkelaan

Geus vermeldt dat de kerk in 1947 een breedte had van 11,8 m en een lengte van 32 m – het afgebroken koor was ooit 12 m lang. Dat klopt ongeveer met de afmetingen van de kerk op het Kadastrale Minuutplan van 1821.

Als we de Kadastrale Kaart van 1821 over de tegenwoordige kaart leggen strekte het schip van de kerk zich toen uit van de oostelijke (achter)gevel van het Zwarte Kerkje tot 5 meter ten westen van de betonplaat onder de klokkentoren. Nota bene, hier stond tot 1709 nog een bakstenen toren aan de westkant ernáást. De meest westelijke resten hiervan zullen nog pakweg 12 tot 15 meter ten westen van deze betonplaat liggen. Aan de oostkant zijn resten van het oude koor te verwachten tot 12 meter vanaf de achtergevel van het Zwarte Kerkje.

Als ooggetuige van de sloop meldt Geus nog dat alleen de fundering van de noordmuur

van de kerk bewaard bleef en dat daar ter afscheiding van het kerkhof een muurtje op gemetseld was.

In 2022 is het Zwarte Kerkje gerestaureerd, waarbij onder meer delen van de houten vloerbalken moesten worden vervangen en de wanden en kap van isolatie werden voorzien. Vanwege de verplaatsing van de meterkast van de noord- naar de zuidkant van het gebouw werden leidingsleufts gegraven aan de zuidkant.

Nu ligt de zuidwand van het houten kerkje op 13,1 m ten zuiden van de kerkhofmuur en met de architect was daarom afgesproken dat er in die tussenruimte slechts heel minimaal grondverzet zou worden gedaan om archeologische resten te sparen. Als er bij de werkzaamheden toch iets zou worden gevonden, zou direct contact worden opgenomen met de gemeentelijke archeologen. De verrassing was dan ook

groot toen de aannemer belde met de melding dat er bij de aanleg van leidingen was gestoten op een forse fundering aan de zuidkant buiten het Zwarte Kerkje (zie de plattegrond bij '1'). Deze fundering was 1,2 m dik en lag precies op de plek waar naartoe een nieuwe waterleiding zou worden verplaatst – met een geplande sleuf van pakweg een meter diep. Uiteindelijk is vanwege de funderingsresten hiervan afgezien en besloten om de bestaande waterleiding en de locatie van de watermeter te handhaven. Voor andere kabels kon worden volstaan met iets minder diepe sleuven. Toen deze ten zuiden van de zware muurfundering werden gegraven, doorsneden ze nog wel twee zware funderingen van steunberen (op de plattegrond '2' en '3').

De muurdikte van het metselwerk bovengronds is niet bekend, maar voor een beter draagvlak zijn de funderingen met uitkragingen naar onderen verbreed naar minstens 1,3 m. Het muurwerk was eraf gesloopt tot ongeveer 50-60 cm onder het tegenwoordige maaiveld. Met de prikstok is het vervolg zowel naar het westen als oosten nog opgezocht. Meer naar het westen werden pas op 70 cm diepte funderingen geprikt. Tegen de kerkhofmuur is een klein zoekgaatje gegraven ('4' op de plattegrond) en inderdaad werd de oude kerkfundering gevonden. De binnenkant van de noordelijke fundering ligt vrijwel recht onder de huidige kerkhofmuur, op circa 13,2 m vanaf de binnenkant van de zuidelijke muur – het lijkt erop dat de kerk dus pakweg 1,5 m breder was dan de 11,8 m die Geus noteerde. De funderingen zijn gemetseld van rood en geel gevlekte baksteen ('appel-

bloesem' in het jargon; kleuren veroorzaakt door slechte doormenging van klei met een wisselend kalkgehalte). De baksteenmaat van 21,5 x 10,5 x 4,5 cm past bij een datering ergens tussen circa 1400 en 1525. Hiermee is een tipje van de sluier opgelicht over de oude kerk van Koedijk.

Bij werkzaamheden aan de tuin zijn pal ten oosten van het bestaande Zwarte Kerkje nog de fragmenten gevonden van twee grafzerken van grijze hardsteen. Ze zijn bij benadering ingeschetst op de plattegrond. Grafsteen 1 lag redelijk in lijn met het kerkje, vlak voor de oostgevel en is bijna compleet met afmetingen van 185 x 85 x 12 cm. Hij heeft rondom een tekstband tussen twee groeflijnen met rozetten in de hoeken en de tekst: 'ANNA GERRITS DO IS GERVST DEN 2 IANVA / ANNO 1624 / EN PIETER AENGIS IS GERVST DE 12 JULY 1625 / ...' (fragment met eventuele tekst aan de korte zijde ontbreekt). Middenop staat

nog als huismerk een X met dwarsstreep door de bovenhelft van de X en aan weerszijden de letters P en A.

Grafsteen 2 lag omgekeerd dwars in de tuin en is incompleet met afmetingen (120/140) x 85 x 13 cm. Hij is zwaar beschadigd en er zijn wel groeven van een eventuele tekstband, maar hier is geen tekst meer op te vinden. Wel staan op het binnenvlak tekstfragmenten boven en onder een onleesbaar wapenschild: '...GENT... / SYN H..VROUW / ..RUST DEN 2 / ...v 1708' en DISTICHVM / QUAE EVER... / ... TATIS C... / ...INO...' De enorme zware stenen zijn met een shovel vlak voor het tuinhek herplaatst als blijvende gedenktekens van inpandige begrafenissen in het schip of het koor van de oude kerk.

Vakgroep erfgoed gemeente Alkmaar, Peter Bitter

Leidingsleuf nr. 2 als klein 'kijkgat' aan de zuidkant van het Zwarte Kerkje (links) en een kijkgaatje nr. 4 bij de kerkhofmuur (vergelijk onderzoeksplattegrond).

De drie brokstukken van grafzerk 1 op hun kant geplaatst achterin de tuin.

Fragment van grafzerk 2 rechtop geplaatst achterin de tuin.

Alkmaar – Oterleek | Lange Molenweg 9

Aan de noordkant van de Schermer werd in augustus 2022 de Louise Hoeve gesloopt, een bouwvallige boerderij bij Lange Molenweg 9, in een deel van de droogmakerij dat al vanaf 1635 bij Oterleek hoorde. Aansluitend op de sloop hebben de gemeentelijke archeologen daar opgegraven.

Detail uit de Kaart van de Uitwaterende Sluizen van Johannes Dou, opgemeten in 1680, met op perceel 24 de onderzoekslocatie.

Vooraf was een bouwhistorische verkenning gedaan door bureau IDDS. Hierin werd vastgesteld dat het gebouw bovengronds in zijn geheel 19de-eeuws oogt en dat er daarna nog flinke verbouwingen waren geweest, wat is te zien aan de variatie aan 19de- en 20ste-eeuws metselwerk. De voorgevel was tien jaar geleden nog gedeeltelijk vernieuwd. Als bouwjaar was 1844 overgeleverd en bij de sloop werd inderdaad ook een gedenksteen uit dat jaar gevonden.

Uitsnede uit de Kadastrale Minuut van 1817, met op perceel 77 de stomp.

Luchtfoto van de onderzoekslocatie in 2020.

De stomp staat met dezelfde afmetingen op exact dezelfde locatie als op de Kadasterkaart van 1817. Het ziet er dus naar uit dat er in 1844 alleen sprake was van renovatie van het muurwerk van de stomp, met handhaving van een oudere kern. Op een kaart van Johannes Dou uit 1680 staat op dit erf al een boerderij ingetekend en het is de vraag of dat al déze stomp is. De boerderij had indrukwekkende

Hardstenen gedenksteen, gevonden in de kelder: 'De eerste steen is gelegd / door / Cornelis Graftdijk c..z / op den 16 April 1844'.

afmetingen, uitwendig 17,4 x 22,2 m, een aangebouwde stal uit 1977 niet meegerekend. Het was een zogenaamde 'anderhalve stolp' met een grenenhouten constructie van zes zware staanders in een rechthoek van 7 x 10,5 m. Bovenaan en op halve hoogte waren de staanders met horizontale balken verbonden en ze werden geschoord met zware dubbele steunbalken, de zogenaamde 'zwingen'. De zwingen waren halfhouts ingelaten in de staanders en met grove smeedijzeren nagels vastgezet.

De grote ruimte van het 'vierkant' diende vanouds volledig voor de hooiopslag. In de vier zijbeuken eromheen bevonden zich (met

de klok mee): middenvoor de woonruimte, links van voor naar achteren de koestal, middenachter een jongveestal (in 1977 veranderd in melkruimte), rechts de 'dars' als een multifunctionele ruimte voor opslag van onder meer een wagen en gereedschappen, rechtsvoor een woon- of werkruimte met eronder de kaaskelder. In de 19de eeuw was de koestal aan de achterzijde verlengd tot een korte 'staart'. De koestal is in 1977 vervangen door een constructie met funderingen en een vloer van beton. Midden in de voorzijde had de stolp een 19de-eeuwse dwarskap met tuitgevel, voor een zolder met extra woonruimte. In de 20ste eeuw werd de voorzijde

geheel heringericht tot woonruimte, waarbij op oude foto's te zien is dat ook de vensterindelingen en locatie van de voordeur werden veranderd. Eind 20ste eeuw kreeg de boerderij de naam Louise Hoeve.

Vooraanzicht van de Louise Hoeve in 2020.

Achterzijde van de Louise Hoeve in 2020, met rechts de 19de-eeuwse 'staart'.

Bij de sloop bleek dat tegen de achtermuur van de woonkamer achter een 20ste-eeuwse bakstenen haard nog een oude schouw aanwezig was, die bekleed was met witte tegels met daarin kleine velden paars beschilderde wandtegels, die heel goed kunnen dateren van omstreeks 1844. Helaas kwam dit pas tevoorschijn nadat de stolp in een vroeg stadium wegens instortingsgevaar onvoorzien met de kraan omver gedrukt moest worden. Er zijn enkele 19de-eeuwse tegelfragmenten

geborgen, maar ook bleken oudere tegels te zijn hergebruikt als opvulstukken tussen het metselwerk en de nieuwe tegels.

Alle funderingen waren ouder dan de 19de-eeuwse en latere bovenbouw. Ze zijn met schelpmortel gemetseld van handgevormde rode baksteen van 18,5/19,5 x 8/9 x 4 cm, 10 steenlagen: 46-47 cm dik.

Het achterste deel van het vierkant in 2020, met linksachter de kalksteenmuur van het voorste deel.

Het achterste deel van het vierkant in 2020, gezien naar linksachter, met rode stip bij de 'staart'.

De boerderij stond ongeveer in het midden van een perceel van 70 x 100 m dat was omgeven door een brede erfsloot met binnenlangs een dubbele rij bomen. Voorafgaand aan de eerste bouw was het volledige erf een paar decimeter opgehoogd met klei, die bij het uitgraven van sloten was vrijgekomen. Op de plek van het gebouw was op de eerste ophoging nog een lage kleiterp opgeworpen. De funderingen bestonden uit de zes poeren van het anderhalve vierkant en uit boogfunderingen onder de buitengevels. De grondbogen rustten op vierkante poeren van circa 40 x 40 cm, waaronder slechts een handvol ingeslagen dunne paaltjes als versteviging is gevonden. Het ondergrondse metselwerk was vrij slordig, met poeren van ongelijke formaten en dieptes. We vermoeden dat hierop in eerste instantie een houten bovenbouw kwam, omdat de funderingen tamelijk licht waren uitgevoerd. Zowel de poeren van de staanders als de grondbogen bleken direct na de eerste ophoging te zijn opgemetseld, waarna de tweede ophoging voor de terp ertegenaan werd gestort. Vlak onder de grondbogen waren nog latere aanvullingen met klei te zien, die wellicht samenhangen met inklinking van de kleilagen na de bouw.

Van de inrichting van de stolpboerderij waren niet veel sporen meer over. Binnen het anderhalve vierkant lagen harde pakketten samengeperst halfvergaan hooi en in de dars lag op de ophoging een restant van een laag geel zand, waar eerder een vloer van gele klinkers lag. Bij de koestal, aan de westrand van de hooiberg, werd een merkwaardige bakstenen waterput gevonden van maar liefst 160 cm breed, afgesloten met een koepelgewelf.

Opggravingsplattegrond van de Louise Hoeve, met links de doorsneden door funderingen van de westelijke zijmuur. Met locaties van: H hardplaats, K kelder, S stal, W waterput, B hooiberg, J jongveestal, D dars.

De ronde waterput was grotendeels halfsteens gemetseld met schelpmortel, maar de onderste 90 cm waren éénsteens gemetseld met klei. Van nature zou er vanwege de kleilagen van de ondergrond maar weinig water kunnen opwelen. De put werd daarom waarschijnlijk helemaal vanaf de erfsloot gevoed door een houten koker vanuit het westen. De koker was ondergronds naar een zijopening helemaal onder in de put aangelegd. Hij was gemaakt van een uitgeholde boomstam van 28 cm dik, met een binnenmaat van ongeveer 1 dm. De put leverde op deze manier voldoende drinkwater, niet alleen voor de mensen, maar ook voor het vee.

Stuk betegelde haardwand tussen het slooppuin van het voorhuis.

Wandtegels met haas, poortgebouw en hond, hoekmotief ossenkopjes, 139 x 130 x 10 mm, circa 1640-1680.

➤ Wandtegels met hond in accolade-omlijsting, 128 x 128 x 11 mm, circa 1640-1680.

Wandtegels decor 'Tulphalfje', tegeldikte 6 mm, circa 1844.

foto@gemeente Alkmaar

Wandtegels met herders in een cirkel en met spinnetjes als hoekmotief, tegeldikte 7 mm, circa 1675-1725.

Alle ophogingen, muurresten en andere sporen bleken uitzonderlijk 'schoon', dat wil zeggen dat er totaal geen vondsten van afval of potscherven waren! Daardoor hebben we geen helder antwoord op de vraag naar de eerste bouwdatum van de gesloopte stolp - in elk geval voor 1817. Bij fragmenten van wandtegels die waren hergebruikt als opvulstukjes achter de 20ste-eeuwse haard zaten ook enkele uit circa 1640/1680. We vermoeden dan ook dat de anderhalve stolp rond het midden van de 17de eeuw, circa 1680, is gebouwd.

Vakgroep erfgoed gemeente Alkmaar, Peter Bitter

foto@gemeente Alkmaar

Wandtegels met diagonaal decor met vaas en Artemisiablads, 13 x 13 x 7 mm, circa 1750-1800.

Alkmaar – Oudorp | Munnikenweg

In juni 2022 werden bij renovatiewerkzaamheden aan de Munnikenweg in de Oudorperpolder de resten gevonden van een middeleeuwse brug. De brug ligt heel dicht bij de plaats waar kasteel de Middelburg stond.

In de rode cirkel de locatie van het onderzoek naar de brug in Alkmaar op de ingekleurde kaart van Drebbel 1597, collectie Regionaal Archief Alkmaar PR1005691.

In Alkmaar ligt net buiten het historische centrum een groene oase, de Oudorperpolder. Het is het toonbeeld van een prachtig rustiek Hollands weidelandschap met strijkmolens en broedgebied voor veel weidevogels. Weinig herinnert nog aan de aanblik die deze polder zo'n 700 jaar geleden moet hebben gehad, toen het werd gedomineerd door twee grote kastelen. Het gebied was in die periode het toneel van de lange strijd tussen Holland en de Westfriezen. In deze polder stonden twee zogenaamde dwangburchten van Floris V. Graaf Floris V werd in 1254 in Leiden geboren

De drie Alkmaarse kasteelterreinen. De locatie van kasteel Torenburg, rechtsonder, blijft onzeker. In het midden kasteel de Middelburg en rechtsboven kasteel Nieuwburg.

als de zoon van Roomskoning Willem II die over alle gewesten in de Noordelijke Nederlanden regeerde, behalve over West-Friesland. De Westfriezen wilden zich namelijk niet laten onderwerpen en er waren dan ook regelmatig conflicten. In 1256 werd Willem II door de Westfriezen vermoord en dat maakte zijn zoon Floris V nog vastberadener de opstandige Westfriezen aan zijn gezag te onderwerpen. In 1272 - rond zijn achttiende - begon Floris met zijn veldtocht tegen de Westfriezen. Hij koos hierbij Alkmaar als uitvalsbasis en liet de reeds bestaande weg door het drassige gebied tussen Oudorp en Alkmaar verbreden en verhogen, de huidige Munnikenweg. Deze route vormde van

Roomskoning Willem II zakt met zijn paard door het ijs en wordt doorstoken. Collectie Provinciale Atlas Noord-Holland 480, inventarisnummer 827.

oudsher de verbinding tussen Kennemerland en West-Friesland, maar door de verhoogde dijk had Floris nu een min of meer permanente route tot stand gebracht, die ook in de natte jaargetijden begaanbaar was.

In 2022 was het 750 jaar geleden dat Floris V de weg verbeterd had en was het ook tijd om de 'jarige' weg te renoveren. In 1872 was het verloop van de weg aangepast en kreeg toen een kasseienbestrating. De bestrating en een deel van het riool van de Munnikenweg voldeden niet meer aan de gestelde normen en om dit weer op het gewenste niveau te krijgen was onderhoud noodzakelijk. De oude bestrating werd verwijderd en er werd een klein deel van de bovenlaag afgegraven om weer een goede wegfundering te kunnen leggen.

Er waren goede afspraken gemaakt tussen Stadsworks72 en het Team Archeologie om waarnemingen te kunnen doen tijdens de werkzaamheden.

Een van de plaatsen waar het Team Archeologie graag een waarneming wilde doen, was op de plek van de vaart naast het kasteelterrein van de Middelburg. Op de plaats waar de vaart de Munnikenweg kruist, moet al zeker sinds de 13de eeuw een brug hebben gelegen; een heel strategisch punt dus.

Deze vaart verbond het Vroonermeer met het Zwijnsmeer en bestaat nog steeds, terwijl de meren al lang verdwenen zijn. Er zijn geen goede afbeeldingen van deze brug; op een aantal kaarten en schilderijen wordt de brug getekend als een verhoging in de weg met een onderdoorgang, maar veel detaillering is niet te zien. Op de Kadasterkaart uit 1811-1832 lijkt de brug verdwenen te zijn en heeft de weg de breedte die hij nu heeft. De grote vraag was

De huidige luchtfoto semi-transparant over de Kadasterkaart uit 1811-1832. Te zien is dat de Munnikenweg eerder een ander en meer bochtiger verloop had. Dit tracé is in 1872 rechtgetrokken naar de huidige loop van de weg.

natuurlijk of er bij het afgraven van de bovenlaag van de weg misschien resten van deze brug tevoorschijn zouden komen.

Op de plaats waar de brug verwacht werd, werd als eerste een groot blok diagonaal verlopend muurwerk zichtbaar.

Dit stuk werd vrijgelegd en al snel bleek dat de oostelijke helft van de middeleeuwse brug, dat wil zeggen het bruggenhoofd en de vleugels, nog in de bodem zat. Dit deel van de brug was gemaakt van vrij grote bakstenen; namelijk van het formaat 24/25 x 11 x 5,5 cm. Dit formaat bakstenen wordt in Alkmaar wel vaker gevonden in 15de-eeuwse vondstcontexten. Een datering uit de tweede helft van de 14de eeuw is ook niet uit te sluiten. Iets verderop naar het westen werd ook de andere helft van de brug gevonden.

De vondst van de brugdelen is heel bijzonder, er worden immers niet vaak resten van middeleeuwse bruggen gevonden. Dat komt voornamelijk omdat bruggen vaak lang gebruikt worden en dus ook vaak worden aangepast of vernieuwd. Eerdere fases gaan daarbij in veel gevallen verloren.

Doordat beide bruggenhoofden in de ondergrond aanwezig zijn, kunnen er uitspraken gedaan worden over de doorvaarbreedte en de breedte van de weg.

De doorvaarbreedte, de daadwerkelijke binnenafstand tussen de twee brugdelen, bedraagt

< *Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer omstreeks het jaar 1560, collectie Regionaal Archief Alkmaar PR 1005031.*

Daar waar de vaart de Munnikenweg kruist, moet van oorsprong de brug gelegen hebben bij kasteel de Middelburg. Het water aan de noordzijde is het Vroonermeer en aan de zuidzijde het Zwijnsmeer.

De gevonden brug van boven gezien. Duidelijk zijn de twee brughelften te zien die nog intact in de bodem aanwezig zijn.

slechts 2,3 m, wat opmerkelijk smal is ten opzichte van de breedte van de vaart. In de 19de eeuw lijkt de vaart ten noorden van de brug nog een breedte te hebben van zeker 8,5 m en momenteel bedraagt deze 12 m. Ook maakt de vaart van oudsher direct ten noorden van de brug een knik.

Als we ervan uitgaan dat 13de-eeuwers technisch in staat waren tot het bouwen van grotere bruggen - ze bouwden immers ook hele grote kastelen - dan zouden we kunnen aannemen dat het bouwen van een kleine brug een bewuste keuze is.

Door een smalle doorvaart te maken, met een knik net voor de brug, werd de doorvaarsnelheid behoorlijk beperkt. Daaruit zou afgeleid kunnen worden dat dus precies daar waar het kasteel staat de doorvaart gecontroleerd kon worden.

Hetzelfde geldt voor de breedte van de weg. Doordat beide helften van de brug nog aanwezig zijn, kan de maximale wegbreedte op de plek van de brug bepaald worden. Ook de weg was op die plek ten opzichte van de breedte van de rest van de weg smaller, namelijk 3,3 m. Ook hier lijkt dus sprake van een

bewuste versmalling. In alle opzichten lijkt het erop dat het kasteel met behulp van deze brug nog een controlerende troef in handen had. Het zou dus heel goed kunnen dat we hier te maken hebben met een tolbrug, maar in de schaarse bronnen is hiervoor geen bewijs gevonden. De doorvaarbreedte vertelt ons ook iets over het type schip dat in die tijd werd gebruikt. Uit de grafelijke rekeningen, de jaarlijkse verantwoording van de in- en uitgaven van de heer, blijkt dat kasteel de Middelburg een eigen haven had en dat er met schepen goederen tussen de verschillende kastelen getransporteerd werden. Die schepen kunnen dus niet breder zijn geweest dan 2,3 m en zullen, aangezien de vaarwateren vermoedelijk ondiep waren, waarschijnlijk platbodems zijn geweest.

Het is lastig om op basis van de gevonden resten uitspraken te doen over het uiterlijk van de brug; het brugdek, het deel dat de twee bruggenhoofden verbindt, ontbreekt immers. Wel kan geconcludeerd worden dat de brug geen vast brugdek kan hebben gehad, tenzij de weg een verhoging had in aanloop naar de brug. Daarmee kon de doorgang wat hoger gemaakt worden. Maar dan nog zou de doorvaarhoogte betrekkelijk laag zijn geweest. Het is niet helemaal uit te sluiten dat er misschien een combinatie van een verhoging van de weg met een klapbrug zal zijn geweest. Het fenomeen van een klap- of valbrug bij een kasteel was in die tijd zeker al bekend.

Het was niet vast te stellen of op een dieper niveau nog oudere bakstenen aanwezig waren, omdat niet zo diep is gegraven.

Gemeente Alkmaar, Nancy de Jong-Lambregts

Amsterdam | Kademuren

Verspreid over het jaar is de vernieuwing van de kademuren langs rakken van de Herengracht, het Singel en de Nieuwe Herengracht aangegrepen om de opbouw van de kades te documenteren. Deze projecten maken deel uit van een omvangrijke en langdurige vernieuwingsopgave van bruggen en kademuren waar Amsterdam de komende jaren voor staat. Monumenten en Archeologie begeleidt dit proces met adviezen over monumentale waarden en grijpt het project aan voor archeologisch en (bouw)historisch onderzoek naar de technische opbouw en de historische gelaagdheid van de diverse constructies.

De eerste veldwerkprojecten hebben in combinatie met archiefonderzoek al verrassende inzichten opgeleverd in de constructieve staat van de kademuren en de ontwikkelingen daarin.

Al vanaf het vroegste begin van de stad was onderhoud aan beschoeiingen, kademuren en bruggen een noodzakelijk kwaad. Bruggen vielen onder de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur, de aanleg en het onderhoud van de kades kwamen voor rekening van de eigenaren van de aanliggende percelen. Deze situatie bleef voortbestaan tot 1854, toen een gerechtelijke uitspraak het beheer van de kademuren bij het stadsbestuur neerlegde. Een van de eerste wapenfeiten van de afdeling

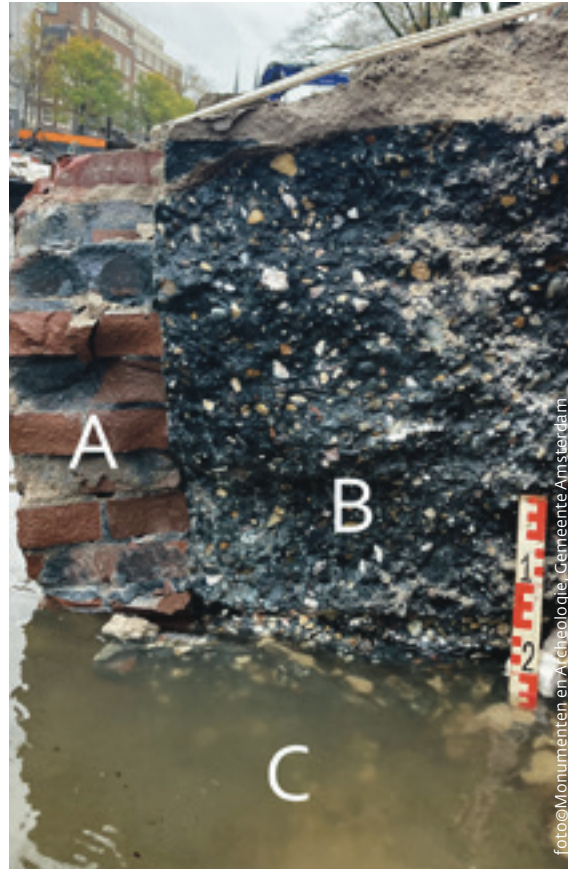
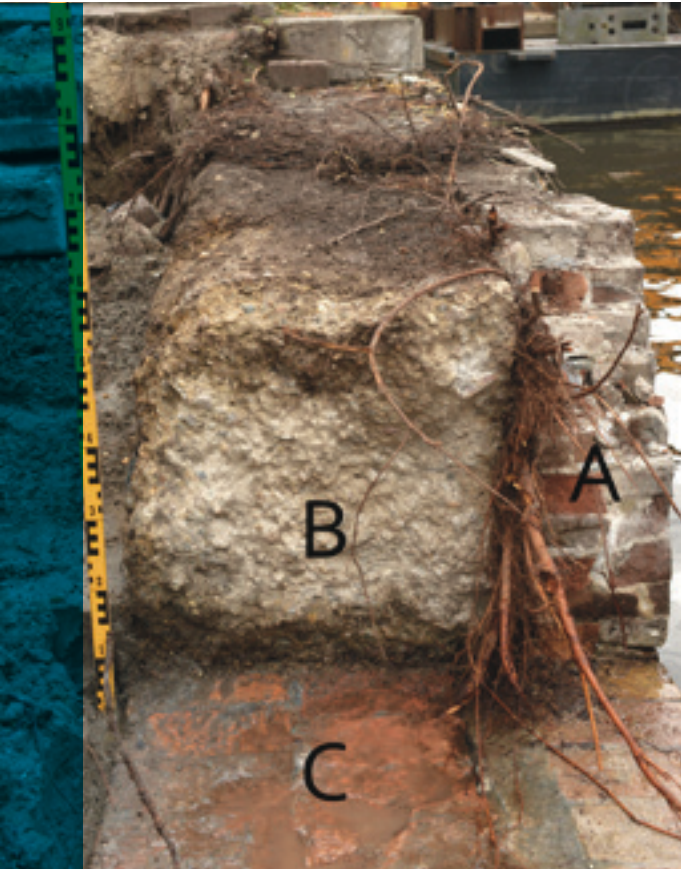
Stads Waterwerken van Publieke Werken was de complete inventarisatie van alle kades van Amsterdam. Uit die inventarisatie bleek dat binnen de Singelgracht in totaal 81 km aan kades aanwezig waren, waarvan ruwweg de helft een houten beschoeiing had en de andere helft een stenen kademuur. Ook bleek dat een aanzienlijk deel aan vervanging toe was en dat er ook nog kilometers gracht helemaal niet beschoeid waren. Op basis van het rapport “Generale staat der in de hoofdstad bevindende wallen met opgaven van geheel vervallen en defect geraakte wallen” uit mei 1854 gaf het toenmalige college van B&W aan Publieke Werken de opdracht om in de daaropvolgende jaren duizenden meters kademuur en beschoeiing te herstellen of te vernieuwen.

De drie genoemde projecten waren onderdeel van deze 19de-eeuwse vernieuwingsslag. De drie onderzochte kademuren bleken een overeenkomstige opbouw te hebben volgens een toen gangbare uitvoering. Bij dit standaardmodel werd gebruikgemaakt van een circa 2,9 m diepe houten plankenvloer op kespen met 3 palen. De kademuur zelf bestond uit een circa 80 cm brede muur, die was opgemetseld uit een zachtere baksteen aan de binnenzijde en een steens-brede klamplaag uit harde klinkers aan de buitenzijde. Op de bovenzijde van de muur lag een natuurstenen dekzerk. Aan de waterzijde was op de iets uitstekende kespkoppen vóór de onderkant van het metselwerk een schuifhout geplaatst. Dit schuifhout werd, zo is gebleken, op verschillende manieren aan de kespen bevestigd, waarbij gebruik werd gemaakt van ingeslagen hakkelbouten, van moeren en bouten of vastgespijkerde houten klossen.

Ter hoogte van de Nieuwe Herengracht kon in een droge werkput de ruime insteek die was gegraven in de 17de-eeuwse ophogingen voor de aanleg van de 19de-eeuwse funderingsvloer in kaart worden gebracht. In de vorige eeuw was dwars door deze insteekvulling opnieuw een werkput gegraven om de top van de gemetselde kademuur af te kunnen breken en te vervangen door beton.

Foto: Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam

Dwarsdoorsneden van de kademuur tijdens vervangingsopgave. Links ter hoogte van de Herengracht, rechts ter hoogte van het Singel. Tot vlak onder de waterlijn is het oorspronkelijke metselwerk verwijderd en vervangen door beton en een nieuwe klamplaag. A = klamplaag richting gracht, B = beton en C = 19de-eeuwse walmuur. Op het beton langs het Singel zit nog een fragment van de dekzerk.

Dat de huidige vernieuwing van kademuren geen nieuwe opgave is, werd bij alle drie de projecten duidelijk zichtbaar toen de bestaande muren werden afgebroken. In alle gevallen bleek al in de vorige eeuw de klamp tot iets onder de waterlijn te zijn vernieuwd, en het binnenste metselwerk tot net boven de waterlijn vervangen door beton met grove kiezels.

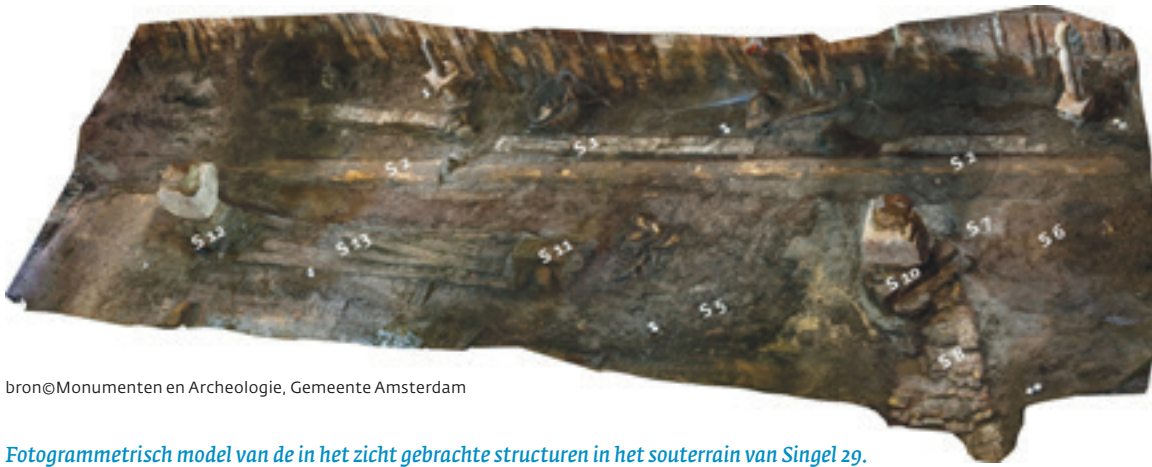
Dit beton was eenvoudigweg in een sleuf in het ophoogzand achter de nieuw gemetselde klamp gestort, zonder wapening en enige borging aan het onderliggende historische metselwerk. Nadat het geheel was afgesloten met een al dan niet hergebruikte dekzerk toonde de kademuur vanaf het water weer als daarvoor.

De gegevens uit de Generale Staat der Wallen (1854) zijn door een samenwerking tussen het Ingenieursbureau, Monumenten en Archeologie en de Fryske Akademy geschikt gemaakt voor weergave op het gedigitaliseerde Kadastraal Minuutplan van 1832.

Het langsrijdende, steeds zwaarder wordende (auto)verkeer, dat trillingen in de ondergrond veroorzaakte, en de wisselende waterdieptes en wervelingen van het water door toedoen van de gemotoriseerde scheepvaart, hebben tot het ontstaan van kieren en het verzwakken van het voorste deel van de funderingen geleid. Samen met steeds dikker wordende boomwortel(stelsel)s in de ontstane kieren, heeft dit geleid tot een verzwakking van de kademuren en het gedeeltelijk afschuiven van het betonnen deel daarvan.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Peter Kranendonk en Jørgen Veerkamp

bron©Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam

Fotogrammetrisch model van de in het zicht gebrachte structuren in het souterrain van Singel 29.

Van de oudste bouwphase uit het midden van de 16de eeuw resteerte houten vloer S 13 met bakstenen voorgevel S 8. De poeren S 10, S 11 en S 12 zijn onderdeel van nieuwbouw van rond 1600. Uit de 17de of 18de eeuw dateren muur S 1 en afvoerbuïs S 2.

Amsterdam | Singel 29

In oktober is een archeologische begeleiding uitgevoerd bij de ontgraving in het pand Singel 29. Voor deze locatie bestond een hoge archeologische verwachting, gelet op de deels nog zichtbare restanten van een houtskelet. In het souterrain van het pand bevinden zich nog zandstenen neuten met daarop de staanders van de onderslagconstructie met standvinken. Hierop rustte tot een verbouwing in 1990 de oorspronkelijke plaatvloer boven het souterrain. De staanders zijn destijds aan de onderzijde afgezaagd, waarna de neuten zijn herplaatst op de nieuwe betonnen poeren. Het uitdiepen van het souterrain in 2022 bood de mogelijkheid om de fundering van deze poeren en oudere bouwfasen in kaart te brengen. De oudste bouwphase op dit perceel werd gevormd door een raamwerk van planken en balken op gemiddeld 0,65 m -NAP. Twee elementen leverden dendrochronologische dateringen op van zomer/winter 1539 en tussen 1529 en 1547. Dit duidt op een bouw

ergens in het midden van de 16de eeuw. Van dit gebouw resteerte ook nog een deel van de 0,40 m brede tweesteens voorgevel. Opvallend was dat deze circa 2,5 m binnen de huidige rooilijn lag. Deze muur was opgetrokken in bakstenen van 16 x 8 x 4 cm.

Overzicht van het vlak met op de voorgrond de bakstenen voorgevel uit het midden van de 16de eeuw, de rij van poeren met staanders van rond 1600 en geheel rechts de afvoerbuïs die het pand van achter tot aan de straat- en grachtzijde doorsneed.

In een tweede bouwphase is het pand ontstaan waarvan de poeren en staanders nog zichtbaar zijn. Hierbij kon worden vastgesteld dat de neuten oorspronkelijk rustten op metselwerk van IJsselstenen, dat zelf weer was gefundeerd op palen en kespen. Op dit metselwerk sloot een vloer aan van IJsselstenen die op 0,20 m -NAP lag.

➤ *Staanconstructie bestaande uit*

1. Een houten staander,
2. Een zandstenen neut,
3. Een betonnen poer uit 1990,
4. Een betonvloer behorend bij 4,
5. De oorspronkelijke poer van IJsselstenen en de houten fundering van palen en kespen. Deze sterk verzakte kesp werd dendrochronologisch gedateerd in of na 1579.

foto©Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam

Twee in elkaar geschoven elementen van de houten afvoerbuís.

Deze fundering doorsneed zowel de oudere houtconstructie als de bakstenen muur. Eén van de kespen kon dendrochronologisch worden gedateerd in of na 1579. Op dat moment is ook de huidige rooilijn tot stand gekomen. Mogelijk hangt deze wijziging samen met het in onbruik raken van de oude stadsmuur na de stadsvergrotingen van 1585 en 1592, de zogeheten Eerste- en Tweede Uitleg, en de daaropvolgende sloop van de muur in 1601-1603. Uit een latere fase dateerde een afvoerbuís, gemaakt van twee in elkaar geschoven uitgeholde boomstammen, die vanaf een tonput tegen de achtergevel naar de straat (gracht)zijde liep.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Ranjith Jayasena

Amsterdam | Sloterweg 734

In juli werd de tuin rond Sloterweg 734 tot een meter onder het maaiveld gesaneerd. Op het langgerekte perceel haaks op de Sloterweg staat een boerderij die bestaat uit een woonhuis uit 1915 met een aangebouwde stal uit 1939 en een losstaande schuur. Het perceel is aan weerszijden begrensd door een smalle sloot. De Sloterweg is van oorsprong de achterkade van de 11de-/12de-eeuwse ontginningen van de Sloterpolder. Archeologisch onderzoek op diverse locaties langs deze weg hebben al een rijke geschiedenis aan het licht gebracht. Deze geschiedenis vormde de aanleiding om de sanering archeologisch te begeleiden. Historische kaarten van Cornelis Koel uit 1675, van het Burgerweeshuis uit 1687 en het Kadastraal Minuutplan van 1832 tonen aan dat het perceel in ieder geval vanaf 1675 continu bebouwd is geweest.

Overzicht van het ontgravingsvlak aan de westzijde van de boerderij, gezien naar het achterterrein. Tegen het huis is het gewelf en de vierkante mond van de waterkelder te zien.

Detail van de noordgevel van de stal, met onder de betonbalk de fundering van de voorganger.

De ontgraving rond de bestaande bebouwing heeft bouwsporen zichtbaar gemaakt, waaruit blijkt dat het voorste deel van het huis in 1915 is gebouwd met gebruikmaking van de fundering van zijn voorganger, bestaande uit muurwerk opgetrokken in orangerode baksteen van 18 x 9 x 4 cm. Het achterste deel van het huis en de aangrenzende stal bleken gefundeerd op een betonconstructie die iets boven de bakstenen fundering van de voorganger was aangelegd. Om ruimte te maken voor de heipalen was dit muurwerk lokaal verwijderd. Tegen de achterzijde van de stal kwamen uitbraaksporen aan het licht, waaruit kan worden geconcludeerd dat de stal ooit bijna 7 meter langer was. Aardewerkscherven uit dit sloopniveau dateren uit de 17de en 18de eeuw. Het lijkt erop dat we hier te maken hebben met een langwerpige boerderij overeenkomstig het gebouw op het Kadastrale Minuutplan van 1832.

Concentratie van aardewerk langs de gedempte sloot.

Aan de westzijde van het huis lag een nog intacte waterkelder. Op het gewelf stond het gemetselde mangat, waarop de oorspronkelijke natuurstenen putmond nog aanwezig was. In een latere fase is deze putmond opgemetseld naar een hoger niveau en was met PVC-pijp een verbinding gemaakt tussen de waterkelder en de huidige dakgoot. Eveneens aan de westzijde kwamen in de tuin beschoeiingsresten aan het licht, die parallel liepen aan de huidige sloot. De tussenliggende ruimte was ooit aangeplempt met zand en puin. In deze vulling zaten concentraties

De waterkelder, die nog steeds is verbonden met de dakgoot.

aardewerkscherven, die dateren van het midden van de 17de tot in de 19de eeuw. Na het ontgraven van de vervuilde grond rond de huidige schuur op de noordoostpunt van het perceel bleek dat dit gebouw op identieke wijze was gefundeerd als de stal uit 1939 en vermoedelijk daarmee uit dezelfde fase dateerde. Het archeologische onderzoek

bevestigt het beeld dat de gebruiksgeschiedenis van dit perceel in ieder geval teruggaat tot circa 1650. Het is niet uitgesloten dat er op de plek van de bestaande boerderij bewoningssporen te vinden zijn die verder teruggaan in de tijd.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Jørgen Veerkamp

Amsterdam I Weesperzijde 108 en 109

In december was de aanleg van een kelder aanleiding om een booronderzoek uit te voeren ter hoogte van Weesperzijde 108 en 109. Het plangebied ligt in de voormalige Overamstelse Polder. Deze polder lag tussen de Singelgracht en de Watergraafs- of Diemermeer in het huidige stadsdeel Oost en werd begrensd door de Amstel in het westen en het Nieuwe Diep in het oosten. Tot de aanleg van dijken in de polder stond de oeverzone van de Amstel bij hoge waterstanden bloot aan overstromingen waarbij de rivier kleiige sedimenten afzette langs de oevers.

In de 17de eeuw werd een weg langs de oostelijke Amsteloevers (de huidige Weesperzijde) aangelegd, waarbij de oever werd rechtgetrokken en mogelijk werd beschoeid. Over het rechte verloop van de Amstel tussen de Omval in het zuiden en de Blauwbrug in het noorden bestaat de theorie dat dit geen rechtgetrokken rivierloop is, maar een gegraven kanaal. Een belangrijke onderbouwing van dit idee zou het ontbreken van voedselrijk (broek)bosveen langs de Amstel zijn. Archeologisch onderzoek

foto© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam.

◀ *Boring met onderaan de natuurlijke veenbodem met daarop de kleipophogingen van de dijk.*

op diverse locaties aan weerszijden van dit deel van de Amstel heeft echter aangetoond dat er wel degelijk (broek)bosveen aanwezig is. Omdat de betreffende panden uit 1886 de eerste bebouwing op deze percelen langs de Amstel zijn lag de focus van het onderzoek niet zozeer op de bewoningsgeschiedenis, maar meer op de bodemopbouw ter plaatse, en in het bijzonder op de aanwezigheid van Amstelsediment, (broek)bosveen en sporen van bedijking. In de kruipruimte van de panden bestond de toplaag uit zand met puin waarin de fundering was gezet. Het zand bevatte een fragment van een kom van industrieel porselein, gemaakt in de Regoutfabriek in Maastricht. Op basis van het gestempelde merkteken is het object geproduceerd in 1876 en kan het, gelet op het bouwjaar van de panden, als contemporair afval in de ophoging terecht zijn gekomen.

foto© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam.

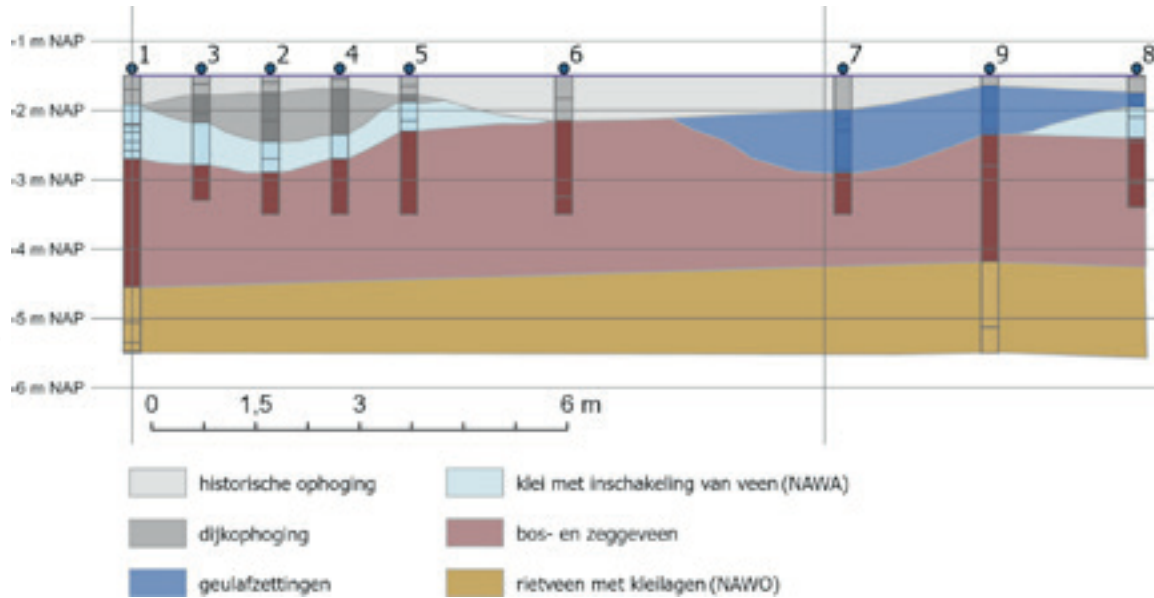

foto© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam.

◀ *Scherf van een kom uit de ophoging ter hoogte van de kruipruimte, die op basis van het merkteken in 1876 in de Regoutfabriek te Maastricht werd geproduceerd.*

Verspreid over de twee 17 m lange percelen kon tussen de voor- en achtergevels een raai van negen boringen worden geplaatst tot maximaal 5,5 m -NAP (4 m diep vanaf het boorvlak) waarbij het rietveen werd bereikt. Vlak achter de voorgevel werden diverse veen- en kleilagen aangeboord zonder duidelijke onderlinge cesuur; waarschijnlijk het gevolg van verspoeling bij perioden van hoogwater in de Amstel. Op enkele meters vanaf de voorgevel werd lichtgrijze harde klei aangeboord die sterk afstak tegen het onderliggende roodbruine (broek)bosveen. Met twee extra boringen werden de op- en afloop van een kleidijkje gelokaliseerd. Het centrale deel van het dijkje

◀ *Het booronderzoek in de kelder van de bestaande bebouwing.*

^ De bodemopbouw met dijk en geul, gereconstrueerd op basis van de boringen.

was door het gewicht van de kleimassa dieper weggezakt in het onderliggende veen dan de beide dijken. Halverwege de percelen, verder van de Amstel af, toonden de boringen onder de zandophoging natuurlijk gevormde bodemlagen aan, bestaande uit rietveen, waarop zich bosveen en later zeggeveen had ontwikkeld en waarvan de toplaag sterk was veraard. Een voortzetting van deze bodemopbouw werd verwacht in de laatste boringen richting de achtergevel. Daar bleken echter op het veen een aantal dunne kleilagen te liggen, die zijn geïnterpreteerd als Amstelsediment dat zich bij hoogwater in een binnendijkse geul heeft afgezet.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam,
Jørgen Veerkamp

✓ Reconstructie van het mogelijke verloop van de dijk en de geul op basis van de boringen.

Bergen | Vliegveld Bergen

Omdat er een dijksloot aangelegd zou worden, is in juli 2022 door Hollandia Archeologen een proefsleufonderzoek uitgevoerd op het voormalige vliegveld Bergen. In een detectieonderzoek, uitgevoerd om niet-gesprongen explosieven op te sporen, werden meerdere signalen waargenomen die overeenkwamen met verwachte locaties van enkele structuren uit de Tweede Wereldoorlog. Tijdens het proefsleufonderzoek zijn deze locaties als prioriteitslocaties genomen om de WO2-waarden te documenteren en te onderzoeken of er ook vindplaatsen uit andere periodes lagen.

Bij het onderzoek zijn 16 sleuven gegraven, waarbij 104 sporen werden gevonden. Veel van de sporen dateren uit de 20ste eeuw en kunnen gerelateerd worden aan de activiteiten die hoorden bij het gebruik van het gebied als vliegveld. Voordat het vliegveld werd aangelegd, werd het landschap heringericht; boerderijen werden afgebroken, nieuwe structuren aangelegd en er werden greppels en sloten gegraven of gedempt. Het camouflagemateriaal en prikkeldraad die in de gedempte greppels werden gevonden, lijken dit te ondersteunen.

Er zijn meerdere paalconcentraties gevonden, die waarschijnlijk hoorden bij boerderijen en bijgebouwen uit de Nieuwe Tijd. Op luchtfoto's die zijn genomen vóór de aanleg van het vliegveld zijn er al geen boerderijen meer te zien. Enige structuren dateren dus waarschijnlijk van voor de aanleg van het vliegveld in 1937. In juni 1944 werd het vliegveld onbruikbaar gemaakt. Door middel van greppels en houten palen werd het voor de geallieerden onmogelijk

foto©Hollandia Archeologen

Overzicht van het vondstmateriaal van vliegveld Bergen.

om met zweefvliegtuigen troepen op het vliegveld af te zetten. Enkele palen die bij de opgravingen zijn gevonden, kunnen palen zijn geweest die hiervoor gebruikt zijn. Er werd onder andere een vierkante paal gevonden waarvoor dit aannemelijk lijkt te zijn. De signalen uit het detectieonderzoek bleken vier betonnen funderingen te zijn, van wat waarschijnlijk opstelplaatsen voor vliegtuigen zijn geweest. Op de betonnen funderingen zou een houten constructie gebouwd zijn die leek op civiele gebouwen. Van een dergelijke opstelplaats staat er richting het westen nog een intact

< Luchtfoto van het gebombardeerde en inmiddels onbruikbaar gemaakte vliegveld Bergen (mei 1944).

foto©Hollandia Archeologen

Betonnen fundering van wat mogelijk een opstelplaats is geweest.

foto©Hollandia Archeologen

Fundering van de lichtmast uit het westen van het plangebied.

exemplaar dat opgebouwd was met beton in plaats van hout. Verder werd een fundering van een lichtmast gevonden met stukken glas eraan.

Er is besloten de funderingen in situ te bewaren en te evalueren of het mogelijk is deze zichtbaar in het landschap te laten als onderdeel van de geplande dijsloot.

Hollandia Archeologen, Mike Tol

Bergen – Egmond-Binnen | Herenweg-rioolsleuf

In opdracht van de gemeente Bergen is in Egmond-Binnen in verband met de aanleg van een riool archeologisch onderzoek uitgevoerd over een groot deel van de Herenweg. Aanvankelijk werd ingezet op het documenteren van slechts enkele delen van dit 400 meter lange traject, maar na de eerste sleuf is, gezien de interessante bodemopbouw, de sporen, de grote hoeveelheid vondsten en de historische locatie, besloten het onderzoek over de hele lengte uit te voeren. Op aangeven van de uitvoerende aannemer Min Infra kon zo elke keer een traject van 30 of 50 meter goed onderzocht worden. Hierbij werd voor het archeologische onderzoek de riolsleuf gegraven en daardoor was er telkens voldoende tijd voor het documenteren van vlakken en profielen, metaaldetectie en het systematisch verzamelen van vondsten. Het hele riooltraject loopt midden over de Herenweg, die historisch gezien een van de oudste wegen van de regio is, en die loopt vanaf de Abdijlaan in het zuiden tot aan het Luilaantje in het noorden en zo de hele oude dorpskern beslaat. In het wegtracé, maar dat bleek ook al uit eerder uitgevoerd onderzoek van de Adelbertusweg (Salomons 2014), die dit traject aan de zuidzijde net niet snijdt, was nog nauwelijks gegraven. Hierdoor was er sprake van een dik pakket met karrensporen, van boven naar beneden daterend vanaf de 19de of vroege 20ste eeuw tot in de Late Middeleeuwen. De bodemopbouw, die in dit geval voor een groot deel bestaat uit zandige en verharde lagen met karrensporen, was dus nog intact.

De vondsten die destijds werden gedaan bij het onderzoek van de Adelbertusweg gaven ook aanleiding voor archeologisch onderzoek van de Herenweg. De meest in het oog springende vondst van de Adelbertusweg was een pauselijke zegel of bulla van Innocentius VII uit de vroege 15de eeuw, maar ook enkele boeksluitingen werden voor een wegdek als opmerkelijke vondsten beschouwd. De Adelbertusweg is net als de Herenweg een oude historische weg, die zeker teruggaat tot de Late Middeleeuwen. De Adelbertusweg is echter ook nog de processieweg tussen de oudste kerk van het vroegmiddeleeuwse Egmond, nu bekend als de Adelbertusakker, en de net gestichte abdij in Hallum, waar graaf Dirk I de beenderen van de heilige Adelbertus naar toe liet brengen. Dit oude Hallum en de abdij liggen nu in het huidige dorp Egmond-Binnen. Met deze verplaatsing van de relikwieën, volgens de legende naar aanleiding van een driemaal terugkerende droom van de non Wilfsit, waarin Adelbertus zelf om deze verplaatsing verzocht zou hebben, gaf graaf Dirk bedevaartgangers in een keer twee redenen om Egmond te bezoeken. Daar waar de beenderen van de metgezel van Willibrordus waren opgegraven, ontsprong een waterput waarvan het water geneeskrachtig geacht werd te zijn én er was een abdij waar de heilige beenderen zelf bewaard werden. Het leidde een bloeitijd in voor de abdij. Deze bloeiperiode heeft zonder twijfel bijgedragen aan de bloei van de naastgelegen nederzetting Egmond-Binnen, waarvan de westkant van de oudste kern op de kruising van de Herenweg met de Adelbertusweg ligt en de oostkant op de kruising van de Herenweg en de Abdijlaan.

Deze Abdijlaan heette vroeger de Kerkstraat, omdat hij naar de Buurkerk leidde. Bij een onderzoek van een gesloopt pand aan de Abdijlaan 15-17 (Pavlovic & Kaarsenmaker 1997) werd een laatmiddeleeuwse stenen kelder gevonden, die mogelijk teruggaat tot de 14de eeuw. Dit leidde tot het idee van Egmond als handelsnederzetting, waarbij de genoemde panden aan weerszijden van de Kerkstraat (nu Abdijlaan) dan de kern vormden (Zie Alders & Klooster 2008 en Alders in voorb.). Mocht deze ‘theorie’ kloppen dan is de bodemopbouw van de Herenweg die vanuit de laagte vanaf het Luilaantje langzaam omhooggaat om de hoger gelegen kruising met de Abdijlaan en Adelbertusweg over te steken, extra interessant. In november en december zijn zes werkputten aangelegd. Deze werkputten beslaan ongeveer het halve traject, van de Herenweg 66 in het zuiden (bijna bij de Abdijlaan) tot halverwege het dorp. Op kleine onderbrekingen na is nagenoeg het hele profiel, evenals een aantal dwarsprofielen gedocumenteerd. Dit leverde mede door de hoeveelheid vondsten die bestaat uit scherven, bot en opvallend veel metaalvondsten, zeer veel informatie op over de geschiedenis van de Herenweg, en in het bijzonder over Egmond-Binnen. De bodemopbouw bestaat in eerste instantie uit duinzand waarop al vanaf de Midden- of Vroege IJzertijd wordt geakkerd. Vermoedelijk lag hier ooit een oude bodem of vegetatielaag, maar is deze door voortdurend ploegen omgevormd tot een dik pakket van zeer homogene en humeuze akkerlagen met een variabele dikte van 40 tot 80 cm. De onderkant van dit akkerpakket schommelt rond NAP, terwijl de bovenste akkerlaag gemiddeld op 80 cm +NAP ligt.

Op zoek naar de onderkant van de akkerlaag.

De bovenste akkerlagen dateren vermoedelijk uit de Karolingische Tijd, zoals kon worden vastgesteld bij de Visweg (zie bijdrage Egmond-Binnen | Visweg in deze kroniek), maar het is ook mogelijk dat sommige delen van dit pakket nog in de 11de of vroege 12de eeuw zijn bewerkt voor akkerbouw.

Dit zou betekenen dat het daarop liggende pakket stuifzandafzettingen in een relatief korte periode, ergens in de 12de eeuw, gevormd kan zijn, aangezien de oudste daarop liggende karrensporen ook nog 12de-eeuwse vondsten bevatten en op meerdere plaatsen bovenin dit pakket stuifzand sporen zijn gevonden die nog ouder zijn dan het wegdek.

In de eerste werkput - ongeveer halverwege het traject - werden bijvoorbeeld onder het wegdek meerdere sporen, zoals een dwars onder de weg lopende greppel en twee dierbegravingen (runderen) gevonden. Later zijn onder de weg helemaal aan de zuidzijde, vlakbij de Abdijlaan, ook nog twee diepe kuilen gevonden met dierbegravingen. De dierbegravingen lagen in alle gevallen onder het wegdek, in beide gevallen twee bij elkaar. Dit wil niet zeggen dat de weg er toen helemaal niet was. Er zijn alleen geen karrensporen naast de kuilen gevonden. Het is mogelijk dat van deze kuilen en andere sporen onder het wegdek alleen een dieperliggend deel bewaard

Profiel met karrensporen.

Profiel met 12de-eeuwse greppel onder de karrensporen.

Laatmiddeleeuwse (12de-eeuwse) dierbegraving (rond) onder het wegdek.

Tweede laatmiddeleeuwse (12de-eeuwse) dierbegraving (rond) onder het wegdek.

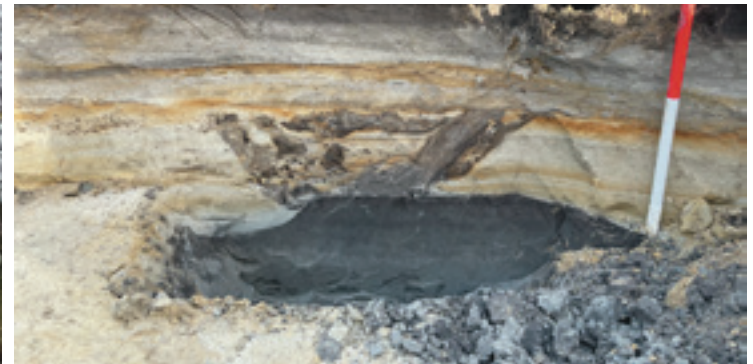
is gebleven, waarbij de bovenkant en het bijbehorende loopvlak later door eroverheen rijdende karren kapot is gereden.

Op een ander deel van het traject werden nederzettingssporen onder het wegdek gevonden. Het waren delen van kringgreppels die lijken aan te sluiten op sporen die in het aangrenzende deel van de Herenweg al in 2010 zijn opgegraven (Verduin 2012). Op meerdere plaatsen werden greppels direct onder de oudste karrensporen gevonden. Ze waren gegraven in het duinzand, waarbij vlak daaronder de top van het pakket akkerlagen lag.

Wat betreft de tijdperiode kunnen beide sporen niets met elkaar te maken hebben, maar tóch is er een verband, aangezien in meerdere gevallen de greppels precies gegraven leken te zijn op plaatsen waar de onderliggende akkerlaag sterk in hoogte opliep. Dit kan waarschijnlijk verklaard worden doordat de onderliggende akkerlaag dusdanig humeus is dat hij nauwelijks water doorlaat. Regenwater - zogenaamd hangwater - blijft op deze laag in de bodem staan. Daar waar de onderliggende akkerlaag sterk omhoogkomt, zal sprake zijn geweest van opstuwend grondwater en dus van

drassige plekken in het land. Ook nu zal een boer juist daar gaan greppelen om het water af te voeren.

In het wegdek werden ook sporen gevonden, vooral greppels, mogelijk een houten goot en zelfs een stenen overkluizing, die dienden om het al genoemde drang- en hangwater uit het natte duingebied onder de weg af te voeren naar de lagere polder in het oosten. De stenen overkluizing kan gedateerd worden in de 15de of 16de eeuw gezien de baksteenmaten (22 x 11 x 5,5 cm) en de stratigrafische ligging door de oudste karrensporen en onder de jongere

De relatie tussen de onderliggende akkerlaag en sporen erboven.

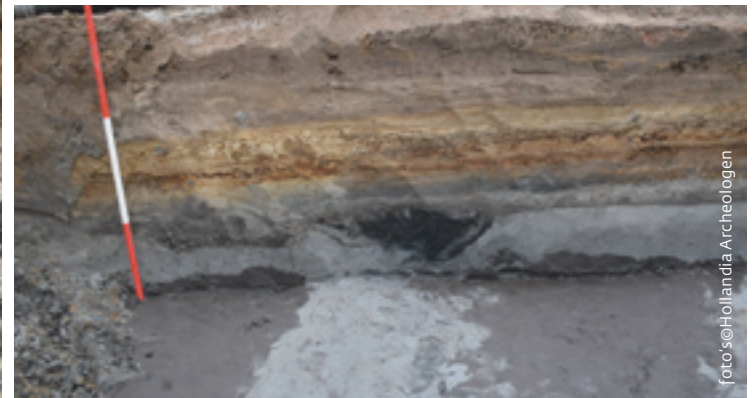

foto © Hollandia Archeologen

karrensporen. Vermoedelijk is deze afwatering in opdracht van de abdij aangelegd.

Nadat het veldonderzoek is afgerond moeten de sporen en de stratigrafie verder worden uitgewerkt, maar enkele opmerkelijke metaalvondsten die in de eerste maanden gedaan zijn verdienen de aandacht.

In totaal werden er in 2022 ongeveer 250 metalen objecten verzameld. Dit is een voorlopig overzicht. De grootste groepen vondsten die hierin konden worden onderscheiden zijn munten en penningen, gespen en riembeslag en daarna komen kleinere groepen, waaronder mesbekroningen, vingerhoedjes, boekbeslag, musketkogels, spinklosjes en blokgewichten. Over de vraag waarom in een wegdek zoveel terecht is gekomen zullen we ons in de komende tijd nog het hoofd breken. Vermoedelijk gaat het om een combinatie van factoren die heeft geleid tot een dergelijke vondstdichtheid. Dit zijn de opeenvolging van wegdekken door voortdurende herstelwerkzaamheden aan de onverharde weg, waarbij grond, zand en puin over de kapotgereden weg wordt aangebracht. Oude lagen (en vondsten) worden hierdoor afgedekt, net als lagen in een terp. Dit verklaart echter nog niet de grote hoeveelheid munten, gespen et cetera, die in Egmond-Binnen zijn gedaan; elders opgegraven oude wegen, bijvoorbeeld delen van de Herenweg (Groeneweg), Krommelaan en Hogeweg in Heiloo, hebben ondanks vergelijkbare intensieve metaaldetectie lang niet zoveel vondsten opgeleverd (De Koning, Tuinman & Brattinga 2021).

◀ *Stenen overkluizing in het wegdek, waarschijnlijk uit de 16de eeuw.*

Het moet dus wel met Egmond te maken hebben. Een verklaring ligt waarschijnlijk in de grote hoeveelheid mensen die Egmond, de abdij en de Adelbertusput bezochten, onder andere als pelgrimsoord, maar vermoedelijk waren er ook veel niet-religieuze redenen. Alders spreekt van jaarmarkten en mogelijk zelfs toernooien (Alders in voorb.), die ieder jaar op meerdere momenten grote menigten aantrokken. In de wonderverhalen van Sint Adelbert kunnen we lezen hoe dit er ongeveer aan toe ging (Vis 1993, 125-127 en Cruysheer 2021a, 73).

Bij dit soort evenementen werd actief handel gevoerd en er zullen langs de hoofdwegen vele marktkramen hebben gestaan. Hierop wijzen de talloze munten, maar vooral ook de rekenpenningen en (munt)gewichtjes. Vingerhoedjes en spinklosjes/klutsen (zowel van lood als aardewerk), vondsten die we juist in nederzettingen vaker tegenkomen, wijzen ook op activiteiten die blijkbaar langs de weg hebben plaatsgevonden. Voor een marktstraat is dit zeer waarschijnlijk. Musketkogels wijzen specifiek op twee periodes, de Tachtigjarige Oorlog en dan met name het jaar 1573 en de vergeten oorlog van 1799. Uit die laatste oorlog is ook een Franse knoop gevonden. De vele gespen wijzen vooral op veel mensen; riempjes breken, maar ze kunnen ook afkomstig zijn van oude kleding, of van oude schoenen die versteld of gerepareerd werden. Een zegelstempel (zie varia p.145-146) zou erop kunnen wijzen dat hier ook andere, misschien juridische zaken werden afgehandeld, maar er zou nog een verklaring kunnen zijn voor de aanwezigheid van een pauselijk zegel of boekbeslag. Boekbanden kunnen zijn gerepareerd

door een specialist op de markt, maar waarschijnlijker is de volgende verklaring. Veel materiaal kwam uit de directe omgeving en werd opgebracht als wegverharding. Het lijkt erop dat over het hele traject een cesuur loopt; een scheidslijn van lagen die ouder zijn dan 1573 en lagen die jonger zijn dan 1573. Het belang van 1573 kan in Egmond-Binnen moeilijk overschat worden. In dat jaar werd niet alleen de abdij grotendeels afgebroken, maar werd nagenoeg het hele dorp platgebrand. Hierdoor is het Egmond van vóór 1573 nagenoeg onbekend. Alles wat nog boven de grond staat of op historische kaarten zichtbaar is, is grotendeels van na 1573. Zo werd in 2017 naast duinboerderij Waterrijk - ten noordwesten van het huidige dorp - een stukje van een Egmondse buurt opgegraven die sinds 1573 helemaal verdwenen was. De huisjes die hier stonden staan wel op een van de weinige kaarten van vóór 1573, zoals “Die quarte d’Egmont, Berger- en Egmondermeer” van Sijmon Meeuwisz. uit circa 1540 die in het Nationaal Archief in Parijs ligt, maar tegenwoordig of eigenlijk sinds 1600 is hier nooit meer een buurt gebouwd. Er kwamen duinen en enkele buitenplaatsen voor in de plaats (De Koning, Tuinman & Van Raaij 2021). De bewoners van dit oude Egmond vluchtten voor de Spanjaarden naar Alkmaar. Na het mislukte beleg van Alkmaar en de victorie van de geuzen brandden de Spanjaarden uit frustratie de dorpen Heiloo en Egmond op hun terugtocht geheel plat. De Egmonders keerden daarna terug en zullen de ravage hebben overzien, waarna moeizaam begonnen zal zijn met het puinruimen en de herbouw van hun huizen. Een deel van dit puin, inclusief

Voor- en achterzijde van een hangertje in de vorm van een kruis.

tal van objecten, zullen ter verharding op de belangrijke doorgaande weg, de Herenweg, zijn aangebracht. Dit verklaart mogelijk tal van andere, voor een wegdek minder voor de hand liggende voorwerpen, die hieronder zullen worden besproken.

Er zijn meerdere religieuze hangers gevonden, waaronder een crucifix, waarvan het inlegwerk dat mogelijk van hout was, is verdwenen. Een ovale hanger toont opmerkelijke slijtage-sporen: vooral de gezichten van Maria en Kind op de ene zijde en van Vader en Zoon op de andere zijde (heilige drie-eenheid) moesten het ontgelden.

Het lijkt erop dat de drager veelvuldig om hulp van boven heeft verzocht terwijl de heiligen werden bevoeld. Veel jonger is een scapulier-medaille waarvan de afbeelding en tekst volgens de richtlijnen van de Heilige Stoel zijn uitgevoerd. Een scapuliermedaille is een kleine penning met godsdienstige afbeeldingen, ingezegend door een priester, die leken als blijk van hun toewijding op hun onderkleding kunnen spelden of aan een ketting kunnen dragen. Deze penning vervangt symbolisch het scapulier, een kledingstuk dat door kloosterlingen wordt gedragen.

Voor- en achterzijde van de scapuliermedaille.

Ook werden nog een rozenkrans met een crucifix, een medaillon met Maria en kleine rode plastic kraaltjes gevonden, die vermoedelijk uit de 20ste eeuw dateren.

< < Hanger met moeder en kind.

< Achterkant van de hanger met de heilige drie-eenheid.

12de-eeuwse
rozenkrans.

foto@Lucien Okel

Van de vele gespen zullen we er hier slechts twee behandelen, namelijk een opmerkelijk grote gespbeugel met doornpunt met versierde dichte gespplaat. Zeer opmerkelijk is dat de gespbeugel en gespplaat uit een stuk zijn gegoten. De gespplaat is eenvoudig versierd met een soort 'Engelse vlag'-motief, een diagonaal kruis door een recht kruis. De gesp is tamelijk groot en meet 4,5 x 3 cm. De gesp is zonder twijfel laatmiddeleeuws, maar vergelijkbare exemplaren zijn nog niet gevonden. De ovale gespbeugel doet denken aan vroegmiddeleeuwse gespen, maar dat is deze gesp zeker niet. De gesp wordt voornamelijk in de 11de-12de eeuw gedateerd.

Gesp.

foto@Hollandia
Archeologen

Gesp met versiering.

Riempassant.

Een aanzienlijk kleinere gesp (1,8 x 2,5 cm) en zeer karakteristiek voor de Late Middeleeuwen is een zogenaamde 'ossenkop', die dateert uit de 12de-14de eeuw. Uit de dieperliggende karrensporen komt ook een ovale riempassant; het lijkt een ovale gespbeugel, maar midden op het brede gedeelte is een verdikking in de vorm van een bol aangebracht.

De oudste munt is een penning van Floris III (1157-1190). Officieel zou deze graaf geen geld hebben gemunt, maar inmiddels zijn er zeker rondom Egmond tamelijk veel en meerdere typen zilveren penningen of kopjes gevonden die aan Floris III worden toegeschreven (zie bijvoorbeeld Buis & Van IJendoorn 2021). Dit specifieke type penning met een E wordt door Grolle nog aan Willem I toegeschreven (Grolle 2000, 47; type 8.1.1.a).

Op de voorzijde zien we rechtsboven het borstbeeld met gravenmuts en kruis binnen een parelrand. De linker onderhoek is versleten, maar met een beetje moeite is een blokje te zien, waaruit eigenlijk een E gesneden had

moeten worden, zoals we die ook op andere exemplaren zien. Hierdoor is duidelijk dat er nog een variant op dit type bestaat. De hier gevonden munt is van deze variant het tot nu toe enige bekende exemplaar. Op de keerzijde staat een kort gevoet kruis met in iedere hoek een E. Grolle verbindt deze E met enige onzekerheid aan Easterzee, (de muntplaats Oosterzee in Friesland), maar dat doet hij omdat hij de munt nog aan Willem I toeschrijft als graaf van Friesland. Bij een toeschrijving aan Floris III van Holland zou de E te verklaren zijn als de E van Egmond, maar hiervoor ontbreekt helaas ieder bewijs. Bij een inventarisatie van in totaal 127 munten van Floris III heeft Anton Cruysheer twaalf munten van dit E-type geïnventariseerd (Cruysheer 2021a, 81).

Penning van Floris III 1157-1190.

foto@Hollandia
Archeologen

In een ander artikel verklaart Cruysheer deze E als Omega-teken, waarbij de liggende E een hoekige vorm is van het Griekse ω (omega) wijzende op de 'alfa en omega', het begin en het eind uit Openbaringen in de bijbel (Cruysheer 2021b). Het gebruik van dit symbool gaat al terug tot 4de-eeuwse Romeinse munten.

Een duit komt uit Culemborg. Op de voorzijde staat een gekroond wapenschild met het rand-schrift FLORENTIUS.COM.D.CULEMBORGH. Op de keerzijde staat in een vierkant LIBER/TAS-VI/TA.CA/RIOR met daaronder het jaartal 1591.

foto©Hollandia Archeologen

Duit uit Culemborg.

Talrijk zijn de duiten - uit nagenoeg alle provincies - die dateren aan het eind van de 18de eeuw (vanaf 1780). De conservering is vaak uitzonderlijk goed. De slijtage op de munten is ontstaan door het lange gebruik. Duiten zijn ook na de 18de eeuw nog zeer lang in omloop geweest, mogelijk zelfs tot in de vroege 20ste eeuw.

foto©Hollandia Archeologen

Duiten eind 18de eeuw.

Er zijn ook rekenpenningen of historiepenningen gevonden. De oudste is geslagen in 1479 ter ere van het huwelijk van Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Habsburg en toont dan ook twee M-en in tegenover elkaar liggende kwadranten (Groenendijk 2015, 34 en 27). In de andere kwadranten zien we twee kroontjes. Op de andere zijde staat de burcht van Antwerpen met aan weerszijden twee handjes.

foto©Hollandia Archeologen

Rekenpenning 15de eeuw, 27 mm.

Een andere rekenpenning zou in Dordrecht in 1648 geslagen zijn na de Vrede van Munster. De penning refereert echter middels een zogenaamd chronogram aan het jaartal 1607 in Romeinse cijfers. Dit jaartal is te herleiden uit de groter afgedrukte Romeinse cijfers in het randschrift. Binnenin neemt een soldaat van een andere soldaat (een geharnaste hand) een vrede-stak aan. Op de andere zijde neemt Odysseus (die prins Maurits symboliseert) een tak molykruid (de letters MOL zijn nog te lezen) aan van Mercurius om hem te beschermen tegen de verleiding van tovenaressen, dat wil zeggen dat Maurits beschermd zou zijn tegen de Spaanse verleidingskunsten(?). In het jaar 1607 erkende de Spaanse koning Philips III de soevereiniteit van de Republiek

foto©Hollandia Archeologen

Rekenpenning uit Dordrecht 1648, 29 mm.

Voorzijde: omschrift MENTEMQVE, MENVMQVE" (hart en hand), bovenaan "Moly". Keerzijde: omschrift "NON TEMERE - FALLITVR . NON . FIDENS" (een wantrouwende wordt niet lichtvaardig bedrogen).

der Zeven Verenigde Nederlanden waarna vanaf 1609 - toen ook Engeland en Frankrijk - dit deden, het Twaalfjarig Bestand inging.

Een bijzondere vondst is een bronzen tasbeugel van 13,4 cm lang. Beide uiteinden zijn afgebroken, maar op complete exemplaren die zijn gevonden bij de aanleg van de Noord-Zuidlijn in Amsterdam is te zien dat hieraan ogen bevestigd waren (Cawronski & Kranendonk 2018, 571; site:NZD1.00461MTLo18 en NZD1.00362MTL002). Ook het ophangoog of hengel dat met een pen door het centrale gat was bevestigd, ontbreekt in het exemplaar uit Egmond. Het centrale deel van de tasbeugel is versierd met een Jacobsschelp, waardoor de verleiding groot is om de beugel toe te schrijven aan een pelgrimstas.

Uit de 16de of 17de eeuw dateert een fijne sierlijke zilveren vingerring met een in een vierkant gevat rond blauwgroen steentje (of glas) dat aan weerszijden wordt geflankeerd door vierkanten met een vierbladige bloem.

Beugel van een tas.

Zilveren ring.

foto@Hollandia Archeologen

Twee boekklampen hebben de kenmerkende waaivorm en veerversiering. Dit soort boekklampen, waarmee een boek werd gesloten, zijn kenmerkend voor de 15de-16de eeuw (zie Van Wijk 2019, 66).

Boekklamp 45 mm.

foto@Hollandia Archeologen

Boekklamp 43 mm.

foto@Hollandia Archeologen

foto@Hollandia Archeologen

Mesbekroning van messing.

foto@Hollandia Archeologen

Deze penning heeft echter nogal wat te lijden gehad van de tijd dat zij in het wegdek heeft gelegen.

Inhuldigingspenning van Wilhelmina.

foto@Hollandia Archeologen

Uit dezelfde tijd als veel andere vondsten (15de-16de eeuw) dateren meerdere messing mesbekroningen. Een mooi versierd exemplaar toont (vermoedelijk) een vrouw met een hoofddeksel. Het zou een heilige kunnen zijn, maar dan zonder specifiek attribuut. De achterzijde, versierd met een banderole met een fantasietekst, past ook in de middeleeuwse beeldtaal (zie ook Kars 2022). Er werden ook beduidend jongere vondsten gedaan, namelijk uit de 19de en vroege 20ste eeuw. Sommige daarvan zijn zeer goed te dateren, zoals een inhuldigingspenning van koningin Wilhelmina van 6 september 1898.

Lang niet alle vondsten zijn goed te duiden. Zo werd een cilindrische knop gevonden met een bol erop die aanvankelijk werd gezien als een knop van een wandelstok, wat gezien de diameter (25 mm) van de stok waar het omheen gezeten moet hebben nog steeds kan. Het kan ook een pommel geweest zijn: het uiteinde van een handvat van een dolk.

foto©Hollandia Archeologen

Knop van een pelgrimsstaf.

Een laatste vondst is een 4 cm hoog luidklokje. Vergelijkbare klokjes kennen we van klooster-terreinen, zoals bij klooster Klaarkamp. Enkele jaren geleden werd er ook zo'n klokje gevonden op een terrein in Bakkum-Noord, waar ook veel vroegmiddeleeuwse vondsten zijn gedaan. Het klokje heeft twee tegenover elkaar liggende gaten waar een ijzeren pennetje doorheen zat, waaraan de klepel hing. Klokjes werden echter ook gebruikt door pelgrims, die nadat ze hun pelgrimage hadden volbracht dat lieten weten door hun klokje te laten luiden.

*Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman, Ron van Wezop en Joep Fokker
Met dank aan Willem Visser, Peter Krijger en Lucien Okel*

foto©Hollandia Archeologen

Pelgrimsklokje.

Bergen – Egmond-Binnen | Visweg-Meeuwenlaan

In opdracht van Prommenz zijn er in Egmond-Binnen aan de Visweg ter hoogte van de Meeuwenlaan op een nog onbebouwd terrein meerdere proefsleuven gegraven. Dit is een van de laatste nog onbebouwde kavels in een verder inmiddels geheel bebouwd deel van Egmond-Binnen. De Visweg is een van de oude door-gaande straten van het dorp. We dachten hier sporen te zullen vinden uit de Late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd, vanwege de centrale ligging in het oude dorp en omdat het terrein nog onbebouwd was, maar dit viel erg tegen. Tot grote diepte was het terrein verstoord. In deze bovengrond werd bovendien bij de aanleg van het eerste vlak bijzonder weinig materiaal gevonden, zodat het onduidelijk is of het

terrein wel bewoond was in deze periode. Er werden naast wat laatmiddeleeuwse scherven wel enkele bijzondere metaalvondsten gedaan, zoals een stuk laatmiddeleeuws

foto©Hollandia Archeologen

Laatmiddeleeuws letterbeslag voor een riem uit de verstoorde bovenlaag.

riembeslag in de vorm van de hoofdletter D en een tot de helft geknipte 11de-eeuwse munt, een penning van Hendrik IV, geslagen te Dortmund, die wordt gedateerd tussen 1056 en 1084. Over de bijzondere en vooral ook opvallend grote hoeveelheid metaalvondsten in deze omgeving, zie in deze Kroniek de bijdrage over het onderzoek aan de Herenweg in Egmond-Binnen.

foto©Hollandia Archeologen

Halve geknipte penning van keizer Hendrik IV (1056-1084), geslagen te Dortmund. Afkomstig uit de verstoorde bovenlaag.

De hoop voor dit onderzoek aan de Visweg was dan ook gevestigd op een dieper vlak, waarvoor over het hele terrein vier kijkgaten werden gegraven. Ondanks het feit dat er bronbemaling

was, bleek de diepere ondergrond niet goed droog te zijn, waardoor het graven van deze diepere gaten aanzienlijk bemoeilijkt werd. De diepere kijkgaten zijn toch gegraven en er

Aan de bovenkant van de akkerlaag uit de Karolingische periode (750-850) een van de kijkgaten waarop de keerploegsporen duidelijk te zien zijn.

werden meerdere oudere akkerlagen gevonden. Door de gelukkige vondst van een Mayener bolpot uit de Karolingische Tijd (750-850) kon de bovenste akkerlaag worden gedateerd. In een ander kijkgat werden in de top van deze laag duidelijke keerploegsporen aangetroffen. Deze laag lag tussen 1,22 en 0,88 m +NAP en lag boven een pakket stuifzand. Daaronder bleek een tweede akkerlaag te liggen tussen 0,6 en 0,1 m +NAP.

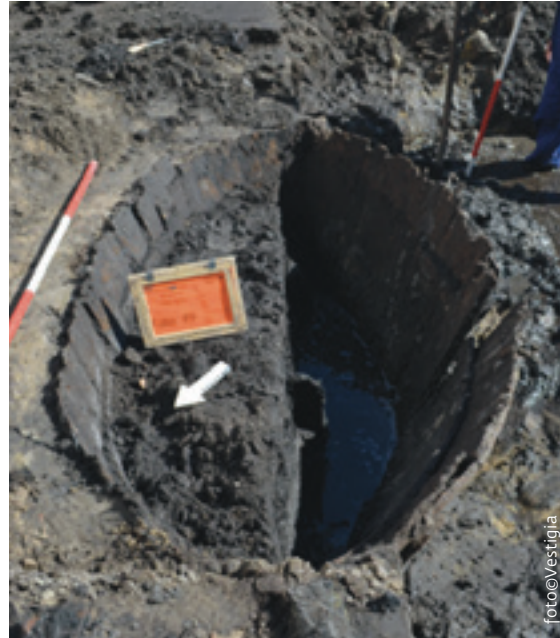
Hieruit kwamen enkele kleine zachtgebakken organisch gemagerde aardewerkfragmentjes. Aanvankelijk werd gedacht aan een datering in de Romeinse Tijd, maar een iets oudere datering, namelijk in de IJzertijd, is gezien andere waarnemingen in de directe omgeving waarschijnlijker. Oudere akkerlagen met eergetouwkrassen zijn waargenomen direct ten zuiden van het dorp bij de Limmerweg (Tuinman & De Koning 2021) en iets oostelijker onder de Herenweg.

Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman en Maaïke Luitjes

Beverwijk – Beverwijk | Hoek Breestraat 65-69/Nieuwstraat 5-11

Vanwege de sloop van de bestaande bebouwing en de bouw van een appartementencomplex op de locatie hoek Breestraat 65-69/Nieuwstraat 5-11 in het historische centrum van Beverwijk is door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie in april 2022 een opgraving uitgevoerd. De oppervlakte van het plangebied bedraagt ongeveer 1880 m². De directe aanleiding voor de archeologische opgraving was het proefsleuvenonder-

zoek door Hollandia Archeologen (eveneens in 2022), op basis waarvan was geconcludeerd dat op de locatie een behoudenswaardige vindplaats van binnenstedelijke bewoning ligt, die te dateren is vanaf de Late Middeleeuwen. De diepste ontgravingen liggen in het noord-oostelijke deel van de planlocatie. Hierbinnen liggen de meeste funderingssleuven en een liftschacht. Daarnaast zou het plangebied daar tot 1,62 m +NAP worden geëgaliseerd. Een groot deel van de vindplaats (het zuidelijke deel) ligt onder het te ontgraven niveau en wordt, behoudens door de heipalen, niet bedreigd. Bij het veldwerk is het te ontgraven gedeelte beschouwd als één grote werkput. De ontgravingen tot 1,62 m +NAP zijn beschouwd als vlak 1, de diepere ontgravingen zijn aangelegd als vlak 2. De proefsleuven van Hollandia Archeologen zijn opgenomen in deze werkput. De funderingen die toen al gevonden zijn, zijn gevolgd tot aan de onderste baksteenrij. Van boven naar beneden bestaat het bodemprofiel uit verschillende ophogingspakketten. Op 0,92 m +NAP liggen natuurlijke duinafzettingen waarin vroeger bodemvorming heeft plaatsgevonden. In vlak 1 zijn voornamelijk funderingen, muuruitbraken (restanten van het verwijderen van een muur), vloeren van plavuis, ophogingslagen en recente verstoringen gevonden. De archeologische sporen zijn te relateren aan activiteiten uit de Nieuwe Tijd (16de - 19de eeuw). Een opvallende vondst was een ovale kuil/kuip met een houten beschoeiing. Het is geen waterput of beerput. Er wordt nog onderzocht of de kuil te maken heeft met een of andere ambachtelijke activiteit op dit erf. In ieder geval lag de kuil vol met vondstmate-

Houten kuip met (nog) onbekende functie op het achtererf van Breestraat 65-69.

Muurwerk van een 'kelder' met daarbinnen de grondsporen op vlak 2.

De onderzoekslocatie op de hoek van de Breestraat en de Nieuwstraat in het centrum van Beverwijk, geprojecteerd op de kaart van Joan Blaeu uit 1649.

riaal. Op het diepere niveau van vlak 2 zijn voornamelijk oudere sporen gevonden, zoals greppels, natuurlijke lagen, (paal)kuilen, kelders, vloeren en muurwerk. Het grootste deel van de paalkuilen lag binnen het bakstenen muurwerk van enkele elkaar opvolgende gebouwen. De (voornamelijk) bewoning aan dit deel van de Breestraat, dateert volgens de kaart van Blaeu (1649) al van voor het midden van de 17de eeuw. Uit de sporen en ophogingslagen zijn in totaal 2101 vondsten geborgen. Hieronder valt het relatief grote aantal kleipijpen op. Het merendeel van de vondsten dateert uit de 17de tot de 19de eeuw, maar ook een kleine groep laatmiddeleeuws aardewerk, waaronder veel grijs en Elmpster-aardewerk. De uitwerking van het onderzoek is op dit moment nog in volle gang.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, W.A.M. Hessing

Bloemendaal | Duingebied

Diep verscholen onder meters zand liggen in het Hollands duingebied nog talloze vindplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog. Het gaat in het bijzonder om vele honderden (bunker)stellingen die deel uitmaakten van de Atlantikwall, de Duitse kustverdedigingslinie langs de westgrens van het Derde Rijk. Deze bijzondere complexen worden door de ligging in beschermde natuurgebieden zelden archeologisch opgegraven. Toch is het de natuur zelf die in enkele gevallen een deel van de verborgen geheimen prijsgeeft. Zo ook in Bloemendaal, waar BAAC en Military Legacy in opdracht van Natuurmonumenten en de gemeente Bloemendaal de vrijgestoven resten van een Duitse kustbatterij onderzochten. Deze sporen behoren tot een uitzonderlijk intact en goed bewaard gebleven deel van *Marine-Seeziel-Batterie* Langerak. Deze omvangrijke Duitse kustbatterij werd in 1943 door de Duitse bezetters aangelegd om het gat te dichten in het schootsveld van de kustverdediging tussen Zandvoort en IJmuiden en vormde zo samen met de andere Duitse marinebatterijen de ruggengraat van de kustverdediging. In het kader van natuurontwikkeling zijn ter plaatse bewust delen van de toplaag verwijderd om verstuiwing in gang te zetten. Door de werking van de wind zijn zo in twee duinpannen de resten van een zoeklichtopstelling, prikkeldraadversperring en een hier aangelegd plaggendeek zichtbaar geworden. Deze resten zijn niet ongebruikelijk voor de Atlantikwall, maar het intacte ensemble aan sporen is dit wel. Doordat het zand het complex vrij snel na de oorlog heeft bedekt, en bovendien in de late

De ligging van het onderzoeksgebied.

Het vrijgestoven plaggendeek in de nieuw ontstane duinpan.

jaren 70 veel van de bunkers onder het zand zijn begraven, is een tijdscapsule ontstaan, die het mogelijk heeft gemaakt een stuk van het complete stellingslandschap en de stellingsinrichting te onderzoeken en niet alleen op losse structuren te focussen. Zelfs de vondsten, zoals Duitse patroonhulzen, een zilveren ringetje en een knoopsgatinsigne met vossenkop, lagen nog grotendeels in situ op het oude maaiveld.

Detailopname van de strak gestoken en geplaatste plaggendeek.

Uit het onderzoek blijkt dat vrijwel het gehele open gebied tussen de bouwwerken van de batterij zorgvuldig met plaggen was bedekt. Deze bouwwerken, zoals de noordelijke zoeklichtopstelling, waren hierin strak ingebed. Dat laatste is zichtbaar aan de plaggen die het talud rondom de bunkers volgen en hierop aansluiten. De prikkeldraadversperringen waren dwars over het dek aangelegd en kronkelden hier over de nieuwe, glooiende 'grasmat'. Nagenoeg alle grasplaggen hebben een formaat van circa 25 x 25 cm en zijn strak tegen elkaar aangelegd. De dikte is lastig vast te stellen door de jarenlange erosie. Deze varieert tussen 2 en 6 cm. De bezetter leverde deze enorme inspanning niet voor niets. Het plaggendek was net zo belangrijk als de andere verdedigingswerken in beton en baksteen. Het hield zandverstuivingen in bedwang, het maskeerde de stellingen en bunkers vanuit de lucht, was makkelijk te onderhouden en de laag blijvende vegetatie zorgde bovendien voor een open en vrij schootsveld. Het voordeel was verder dat deze grondstof goed en relatief eenvoudig lokaal kon worden gewonnen. Aan de Hollandse kust waren genoeg polders, plantsoenen en grasvelden om te ontzoden. In 1944 waren hiervoor in de regio van de Batterij zelfs grotere ontzodingscampagnes opgezet, waarbij in juli van dat jaar al circa 40.000 m² werd afgeplagd. Onder andere de sportvelden van het Kennemer Lyceum moesten het ontgelden. Het plaggendek vertelt hiermee niet alleen het verhaal van de militaire inrichting en het gebruik van het complex, maar ook de verhalen over de sociale en economische gevolgen van de bouw voor de regio. Deze werkzaamheden werden niet alleen door

militairen uitgevoerd, ook burgers werden verplicht voor het werk ingezet, en de scholieren konden niet meer terecht op hun sportvelden.

De resten van plaggen rondom de zoeklichtopstelling met daarnaast een uitsnede van de luchtfoto uit 1944 met in het witte kader de opstelling (Wageningen University, Geoportal, RAF aerial photographs, photo 3007, 30-11-1944).

De ruimtes tussen de bunkers waren niet alleen opgevuld met een plaggendek. In de 'open' gebieden lagen vele meters aan verschillende soorten (prikkeldraad)versperringen. Door de afdekking met duinzand bleven ook de palen en resten van het draad goed bewaard. De hoofdstructuur bestond uit houten palen,

waartussen los draad was gespannen. Op basis van het uiterlijk van het draad en het patroon waarin het is gevonden, blijkt dat kant en klaar aangeleverde spiraalvormige prikkeldraadrollen of concertina's zijn gebruikt. De bezetter kon deze versperringen eenvoudig aanbrengen en ze waren zeer effectief. Het voordeel van het plaggendek was dat het draad hier direct op kon worden geplaatst, zonder dat het snel onder het zand zou verdwijnen. Onderhoud bleef echter nodig, al maakte de nieuwe bodembedekking het werk wel eenvoudiger.

De baan met resten van prikkeldraadrollen en houten palen (rechts).

De onderzochte sporen staan niet op zichzelf. Ze functioneerden binnen een groter en vooral complex (militair) systeem, waarbij het landschap een cruciale en structurerende rol speelt. Er kan dan ook gesproken worden van een zeer sterk en gelaagd militair landschap. Dat hele landschap werd gebruikt en ingericht om de primaire functie of het gemeenschappelijke doel van het complex te dienen. Het plaggen-

dek was een belangrijk onderdeel van de steunpunten en de manier waarop de bezetter de stelling inrichtte en beheerde. Het diende een specifiek doel, maar stond niet op zichzelf. Ingebed in dit dek lagen de diverse betonnen en bakstenen bouwwerken, prikkeldraadversperringen en andere verdedigingswerken. Elk los verdedigingswerk had een eigen functie binnen het complex, maar het was zo ingericht dat het totaal aan bouwwerken als geheel ter verdediging kon functioneren tijdens een geallieerde aanval.

Gedurende de oorlog bepaalde het uiterlijk van het landschap en de hierin liggende elementen in grote mate hoe en waar de aanleg van steunpunten noodzakelijk was en in welke orde van sterkte deze complexen geclusterd moesten worden binnen de afzonderlijke verdedigingsgebieden. Ook op kleinere schaal, op die van de individuele verdedigingswerken, gaat dit op. Binnen batterij Langerak is dit onder andere terug te zien aan de ligging van het plaggendeek op de sterk erosiegevoelige delen van de zeereep, de bouw van de primaire geschutbunkers op de hoogste duinenrij en zoeklichtopstellingen op de hogere, vlakke duinen aan het noordelijke en zuidelijke uiteinde van het complex. De gestandaardiseerde werken en plattegronden voor batterijen werden lokaal zo goed mogelijk ingepast. Waar aanpassingen noodzakelijk waren, werden deze doorgevoerd. Dit heeft tot gevolg dat de aangelegde verdedigingswerken het uiterlijk van het huidige landschap plaatselijk weer sterk beïnvloeden. En zo is de cirkel rond.

*Erfgoedhuis Zuid-Holland/BAAC, Nick Warmerdam
Military Legacy, Arjen V.A.J. Bosman*

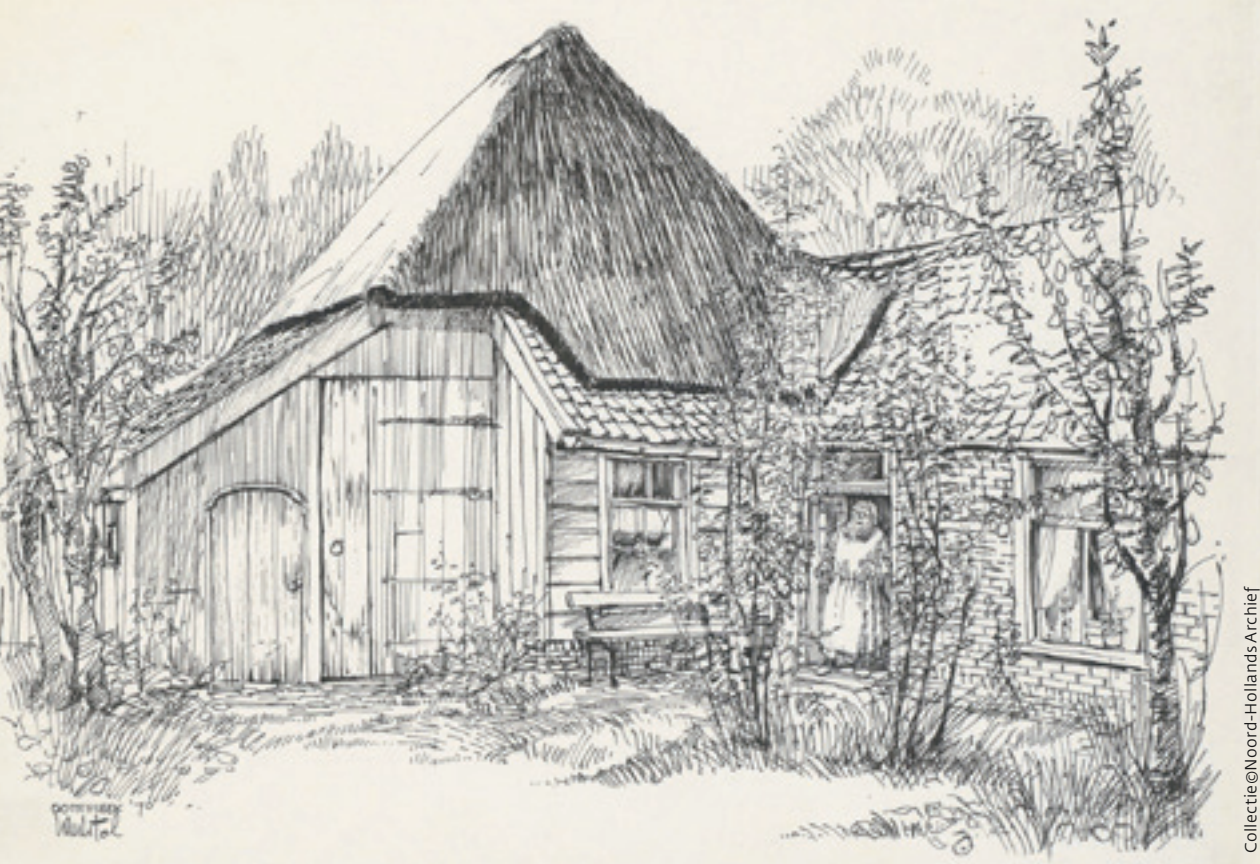
Drechterland – Oosterleek | Oosterleek 37

Eind oktober 2022 is op het perceel Oosterleek 37 een archeologische opgraving uitgevoerd. Dit terrein ligt naast het bekende 'Huisje van Balk', een langhuis uit de 17de of 18de eeuw. Bij de opgraving zijn de resten van een vrijwel identiek langhuis gevonden. Daarnaast zijn de resten gevonden van een stolpboerderij uit de 19de eeuw. Deze stolpboerderij was lange tijd

eigendom van de familie Balk. In de jaren 80 van de vorige eeuw is de boerderij afgebroken. In de 17de eeuw stond op het perceel een langhuis dat duidelijke gelijkenis vertoonde met het 'Huisje van Balk'. De huizen waren even groot en ook de indeling komt sterk overeen. Van het langhuis zijn bij de opgraving de gevels gevonden, evenals de schoorsteenfundering en resten van de koeienstal. De archeologische resten wijzen erop dat het langhuis bestond uit een onverwarmd voorhuis, een

Een luchtfoto van de archeologische resten van de verschillende fasen van boerderijen op perceel Oosterleek 37.

Collectie Noord-Hollands Archief

Tekening van de stolpboerderij uit 1970 met bij de voordeur opoe Balk.

verwarmde kamer hierachter en een koeienstal aan de achterzijde. Aan de westzijde van het langhuis zat een aangelofde deel. In de loop van de 17de of 18de eeuw is het langhuis verbouwd. In deze fase heeft men de koeienstal vergroot en een vierkant achter het langhuis geplaatst. In 1900 werd een dars toegevoegd en is het voorhuis opnieuw opgebouwd. Het pad van de weg naar de darsdeuren werd direct onder het maaiveld gevonden en bestond uit een verzameling keien, plavuizen en gebroken bakstenen. Over dit pad reed de hooiwagen naar de stolpboerderij. In deze fase werd de grup, oftewel de mestgoot, verhard met blauwe plavuizen. Deze hardgebakken

kleitegels, ook wel 'blauwbakken' genaamd, zorgden ervoor dat het verwijderen van de mest uit de goot een stuk makkelijker werd. De funderingen van de gevels waren vrij ondiep uitgevoerd. Op de hoeken van het gebouw zijn voor versteviging van de fundering echter zware poeren geplaatst. De schoorsteenfundering uit de 17de eeuw was nog in goede staat en werd hergebruikt. Met deze verbouwingen is het langhuis uit de 17de eeuw uitgegroeid tot een stolpboerderij. In de boerderij lag een waterput, gemaakt van los gestapelde bakstenen en gefundeerd op planken van naaldhout waaruit drinkwater voor de koeien werd gehaald. Een 17de- of

foto © Ton Heerbooms

De mestgoot aan de zuidzijde van de langhuisboerderij.

foto © Archeologie West-Friesland

Onder de hoeken van het voorhuis zaten zware poeren, die moesten zorgen voor versteviging van de fundering.

18de-eeuws keldertje in de oude stolpboerderij was betegeld met witte wandtegels, waarvan één exemplaar kleurrijk was beschilderd met een kievitsbloem omgeven door blauwe patronen, geïnspireerd op Chinees kraakporselein. Dit type tegel dateert uit het tweede kwart van de 17de eeuw en wordt vaker gevonden in West-Friesland. Misschien vonden degenen die het keldertje destijds hebben aangelegd deze tegel op het erf en werd hij tussen de andere, simpele witte tegels ingemetseld.

De bakstenen waterput van de stolpboerderij wordt vrijgelegd en schoongemaakt.

Verschillende bijzondere metaalvondsten maken duidelijk dat de inwoners van Oosterleek vroeger sterk betrokken waren bij de internationale scheepvaart. Naast een 17de-eeuwse scheepspasser werden een 18de-eeuwse III-pfennig uit het bisdom Münster (1754), een reais

Vroeg 17de-eeuwse wandtegel beschilderd met kievitsbloem uit een keldertje.

uit Portugal (1550-1557), een zilveren hvid geslagen in het Zweedse Malmö onder Deens bewind (1483-1513) en een Sint Lambertus goudgulden uit het prinsbisdom van Luik (1485-1505) gevonden. Deze munten zijn waarschijnlijk via de Sontvaart (vaart op de Oostzee) en de Straatvaart (vaart op de Middellandse Zee) in Oosterleek terechtgekomen. Opvallend is dat ook een stuk van een eikenhouten huidplank van een schip bij de opgraving werd gevonden. Het hout was hergebruikt als funderingsplank van een muur. In steden als Hoorn en Enkhuizen wordt regelmatig scheepshout in funderingen gevonden, maar dit is de eerste keer dat een stuk van een schip in een dorp in West-Friesland is opgegraven.

Archeologie West-Friesland, Bart ter Steege

Een 17de-eeuwse scheepspasser en naairing, evenals bijzonder buitenlands muntgeld uit verschillende eeuwen.

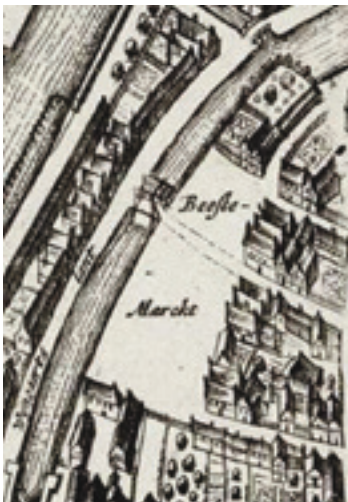
Edam-Volendam – Edam | Jan van Wallendalplein

Op het Jan van Wallendalplein in Edam vond in maart een bodemsanering plaats waarvoor 30 cm grond werd afgegraven en schone grond werd teruggestort. Bij deze werkzaamheden stuitten de bodemsaneerders op een bakstenen muurfundering; zij hebben dit gemeld bij de gemeente Edam-Volendam. Op 23 maart heeft Hollandia Archeologen een archeologische waarneming verricht. Hierbij werden meer muurresten gevonden die net onder het oppervlak lagen.

De locatie van de muurfunderingen weergegeven op de Kadastrale Minuut van 1812.

Het Jan van Wallendalplein ligt in de historische kern van Edam op de plek van de voormalige Beestenmarkt. Langs de Beestenmarkt liggen op een kaart van Blaeu/De Wit uit 1698 (naar een kaart uit 1657) twee huizenblokken.

Uitsnede en vergroting van de kaart van Edam gemaakt door Blaeu/De Wit in 1698. Door de kaart te vergelijken met de Kadastrale Minuut lijkt het waarschijnlijk dat tijdens de waarneming het blok naast de tekst 'Beeste-' in de waarneming werd gevonden.

Op de latere Kadastrale Minuut is deze bewoning echter verdwenen. De muurresten liggen redelijk in overeenstemming met wat er ongeveer verwacht zou worden van de 17de- en 18de-eeuwse huizenblokken. Als de veldgegevens worden vergeleken met de kaart van Blaeu lijkt het te gaan om het noordelijke huizenblok. Naast muurfunderingen zijn er ook twee water-/beerputten gevonden. Een daarvan leek zich binnen een structuur te bevinden.

Water-/beerput en muurfundering (S8 en S9).

Het vondstmateriaal dat niet gerelateerd leek te zijn aan de recente ophogingen is verzameld en bestudeerd. Het dateerde uit de periode 1650-1850 en komt daarmee overeen met wat het historische kaartmateriaal al deed vermoeden. Gezien het feit dat de resten zouden worden bedekt met schoon zand, was het behoud van de archeologische waarden in situ mogelijk. Er werd daarom ook geadviseerd om nu op het

plein geen aanvullend archeologisch onderzoek uit te voeren. Bij toekomstige werkzaamheden zal rekening moeten worden gehouden met de aanwezige archeologische waarden, die zich dicht onder de oppervlakte bevinden dan de bepalingen in het bestemmingsplan doen vermoeden.

Hollandia Archeologen, Mike Tol

Edam-Volendam – Warder | Dorpsstraat

In het kader van de versterking van de Markermeerdijken tussen Hoorn en Durgerdam vinden diverse werkzaamheden plaats waarbij soms delen van de oude dijk en onderliggende resten kunnen worden aangetast. Archeologie West-Friesland begeleidt de werkzaamheden tussen Hoorn en Edam.

In het kader van deze werkzaamheden worden diverse profielsleuven gegraven om de opbouw van de dijk in kaart te brengen en eventuele verschillen en overeenkomsten nader te duiden.

Detail uit de kaart van Blaeu met de situatie rond 1680. Het noorden is links.

Luchtfoto richting het noordwesten genomen. In het midden het lint van Warder, rechtsonder de profielsleuf. De zandbanen horen bij de huidige versterking.

In de zomer van 2022 is in Warder, op de plek waar de dijk de Dorpsstraat kruist, een brede profielsleuf gegraven. Deze locatie was geselecteerd, omdat uit historisch kaartmateriaal bekend was dat hier ooit de 'Hogedyckersluis' lag. Daarnaast bestond het vermoeden dat de dijk hier mogelijk op een rij huisterpen lag. Op 17de-eeuwse kaarten is namelijk te zien dat langs de dijk ten noorden van het huidige dorp veel huizen stonden. Op de Kadastrale Minuut uit het begin van de 19de eeuw staat de dijksloot opvallend kronkelig weergegeven. Op basis van deze gegevens is geconcludeerd dat er laatmiddeleeuwse huisterpen langs of

onder de dijk lagen waarop de 17de-eeuwse bewoning stond. De vondst van de sluis was ondanks de verwachting toch nog een kwestie van geluk. Bij de aanleg van de profielsleuf stak de noordelijke zijmuur net uit het profiel. Nadat het profiel was gedocumenteerd, werd dwars op de zijmuur een nieuw profiel aangelegd, waarbij de sluis in zijn volledige breedte kon worden onderzocht. Het gaat om een dubbele sluis van 2 x 3 m breed. Aan de zeezijde zijn de uitsparingen van twee sluisdeuren gevonden. De deuren zelf zijn bij de ontmanteling verwijderd. De houten vloer was intact en is

De sluis werd in eerste instantie net aangesneden in de profielsleuf.

bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. De resultaten van dat onderzoek wijzen richting een bouw in 1668, het jaartal waaruit ook een bestek in het archief van het Hoogheemraadschap ligt. Er zijn oudere bronnen die spreken van een sluis en sluiswachter in Warder, dus de onderzochte structuur is een opvolger van een oudere sluis. Uiteindelijk is slechts een deel van de sluis onderzocht. Het binnendijkse deel ligt nog onder de huidige weg en zal na de bouw van de nieuwe dijk en het verwijderen van de weg nader bekeken worden. Dan zal ook duidelijk worden of de sluis een enkele set of een dubbele set deuren had en of het om een spui- of schutsluis gaat.

foto©Archeologie West-Friesland

Dwarsprofiel over de dubbele sluis. Zichtbaar is hoe de grond die in de sluis is gestort later door zetting is nagezakt.

foto©Archeologie West-Friesland

De top van de huisterp wordt opgeschaafd.

foto©Archeologie West-Friesland

Het leegpompen van de sluisvloer is in volle gang.

Als klap op de vuurpijl werd aan de noordzijde de top van een huisterp aangesneden met daarop schamele resten van een gebouw, mogelijk een huis of een schuur. De resten waren georiënteerd op de huidige Dorpsstraat. Enkele fragmenten aardewerk lijken de laatste fase van de terp te dateren rond het midden van de 15de eeuw. Deze vondsten dateren daarmee mogelijk de aanleg van de huidige kering. De huidige dijk is namelijk een inlaagdijk van een dijk die oorspronkelijk verder naar buiten lag en waarvan de resten in het huidige Markermeer liggen.

De aanleg van deze terp heeft waarschijnlijk al één of twee eeuwen eerder plaatsgevonden, toen de dijk verder naar buiten lag of toen er zelfs nog helemaal geen zeedijk was. Toekomstig onderzoek aan de dijk ten noorden van Warder zal dat hopelijk uitwijzen. Het lijkt erop dat we met dit onderzoek de meest zuidelijke schakel hebben gevonden van een ketting van terpen ten noorden van het huidige Warder. Het woord 'ward' heeft dezelfde

etymologische oorsprong als wird/wierde en Warder zou in het Oud Fries het verbasterde meervoud daarvan kunnen zijn. Als dat zo is, zou het dorp wel eens zijn naam kunnen danken aan deze rij terpen.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen

foto©Archeologie West-Friesland

Tijdens de Nationale Archeologiedagen werd de opgraving druk bezocht.

Luchtfoto richting het zuiden genomen. De profielsleuf wordt aangelegd op de zuidelijke hoek van de binnenwaartse kromming. De zandbanen horen bij de huidige versterking. Rechts op de achtergrond is Edam te zien.

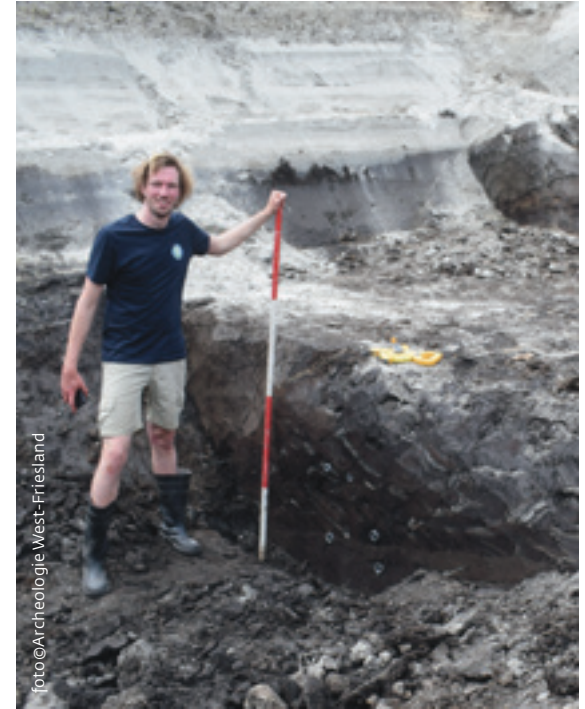
Edam-Volendam – Warder | IJsselmeerdijk 29/ Dijkpaal 86

In het kader van de versterking van de Markermeerdijken tussen Hoorn en Durgerdam vinden diverse werkzaamheden plaats, waarbij soms delen van de oude dijk en onderliggende resten kunnen worden aangetast. Archeologie West-Friesland begeleidt de werkzaamheden tussen Hoorn en Edam. In het kader van deze werkzaamheden worden diverse profielsleuven gegraven om de opbouw van de dijk in kaart te brengen en eventuele verschillen en overeenkomsten nader te duiden.

Tijdens een mooie zomeravond werden de omwonenden uitgenodigd om een kijkje in hun dijk te komen nemen.

Tussen Warder en Edam net ten noorden van de Groote Braak, ter hoogte van Dijkpaal 86 ligt de dijk in een binnenwaartse kromming. Op kaarten of luchtfoto's is het net alsof er een hap uit de dijk is genomen, maar dan eentje van 900 m breed en 250 m lang. Diverse 15de-eeuwse bronnen noemen een inlaagdijk ergens tussen Edam en Etersheim. De oudste bron is uit 1453. Hierin wordt melding gemaakt van een conflict over onderhoud tussen enerzijds de stad Edam en anderzijds de heer van Oosthuizen en Etersheim. Het lijkt een langlopend conflict, want in de jaren daarop wordt er meerdere keren naar verwezen. In 1464 werd door het Hof van Holland uitspraak gedaan dat beide partijen ieder de helft van de dijk zullen onderhouden. Hierin is specifiek sprake van de dijk bij Kampergouw, een naam die we nu niet meer kennen. In 1465 werd door het Hof opnieuw uitspraak gedaan: beide partijen zullen de nog ongemaakte dijk ieder voor de helft onderhouden. Opvallend is dat sprake is van een nog niet aangelegde dijk. Kennelijk waren de werkzaamheden nog altijd niet gestart of voltooid. In het Stoelboek van 1585 is sprake van “die inlaege van Campergou”. Deze ligt volgens dit boek na het Oorgat, de haven van Edam, en voor de Moordenaarsbraak. Vermoedelijk gaat het hier om de binnenwaartse kromming tussen Moordenaarsbraak en Groote Braak. De locatie aan de zuidzijde van de kromming is gekozen om zowel de oude dijk als de inlaagdijk te onderzoeken. De profielsleuf werd op de hoek aangelegd, in de hoop dat in beide profielen een afwijkende opbouw te zien zou zijn. In analogie met andere profielen

Jelle Moree van de Universiteit van Wageningen (WUR) heeft OSL-monsterbuizen in de vermoedelijke overstromings- en reparatielagen geslagen om deze later te kunnen dateren.

Zij aanzicht van de profielsleuf. In het onderste vlak is een kleine sleuf gegraven om de onderzijde van de dijk op te kunnen zoeken.

De opkomende zon geeft een prachtige lucht boven het Markermeer en de profielsleuf.

(foto) Jan Ploegstra, Unie van Marken

werd vermoed dat de onderzijde van de dijk tussen 2,5 m en 3,0 m -NAP zou worden aangesneden. Uiteindelijk kon de grens met het natuurlijke veen in een boring op een diepte van 3,9 m -NAP worden vastgesteld. Bovenop het veen is een bruingrijze kleilaag met een grillig verloop waargenomen. Vermoed wordt, ook gezien de diepte, dat het een overstromingslaag is. Hierboven lag een breed pakket van zoden van donkerbruin humeuze klei met zandlaagjes. Deze zoden zijn waarschijnlijk in het toenmalige voorland gestoken en vormen de reparatie van een dijkdoorbraak. Om deze lagen en daarmee de gebeurtenis te kunnen dateren zijn meerdere OSL-monsters genomen. Bovenop de reparatielaag van zoden is een kleilaag aangebracht om de dijk af te werken en vorm te geven. De schil bestond uit meer humeuze klei met vermoedelijk graszoden aan de buitenzijde. De kruin van deze dijk, dus na de reparatie, is gevonden op een hoogte van 0,2 m -NAP. De dijk was in deze fase ongeveer 10 meter breed.

Ook hier is te zien dat in de eeuwen die volgen de dijk bij elke versterking voornamelijk aan de zeezijde wordt verbreed. Dat hangt samen met de aanwezigheid van buitendijks voorland dat hoger ligt dan het binnendijkse land. Pas na de doorbraken van 1916 wordt de hele dijk flink opgehoogd en wordt binnendijks een steunberm aangelegd. De huidige weg ligt op deze berm.

In het kader van deze werkzaamheden zijn dit jaar nog twee profielopnames van de dijk gemaakt, een bij de Rietkoog en één bij het dorpslint van Warder (zie deze Kroniek, p.46 en p.53).

Archeologie West Friesland, Sander Gerritsen

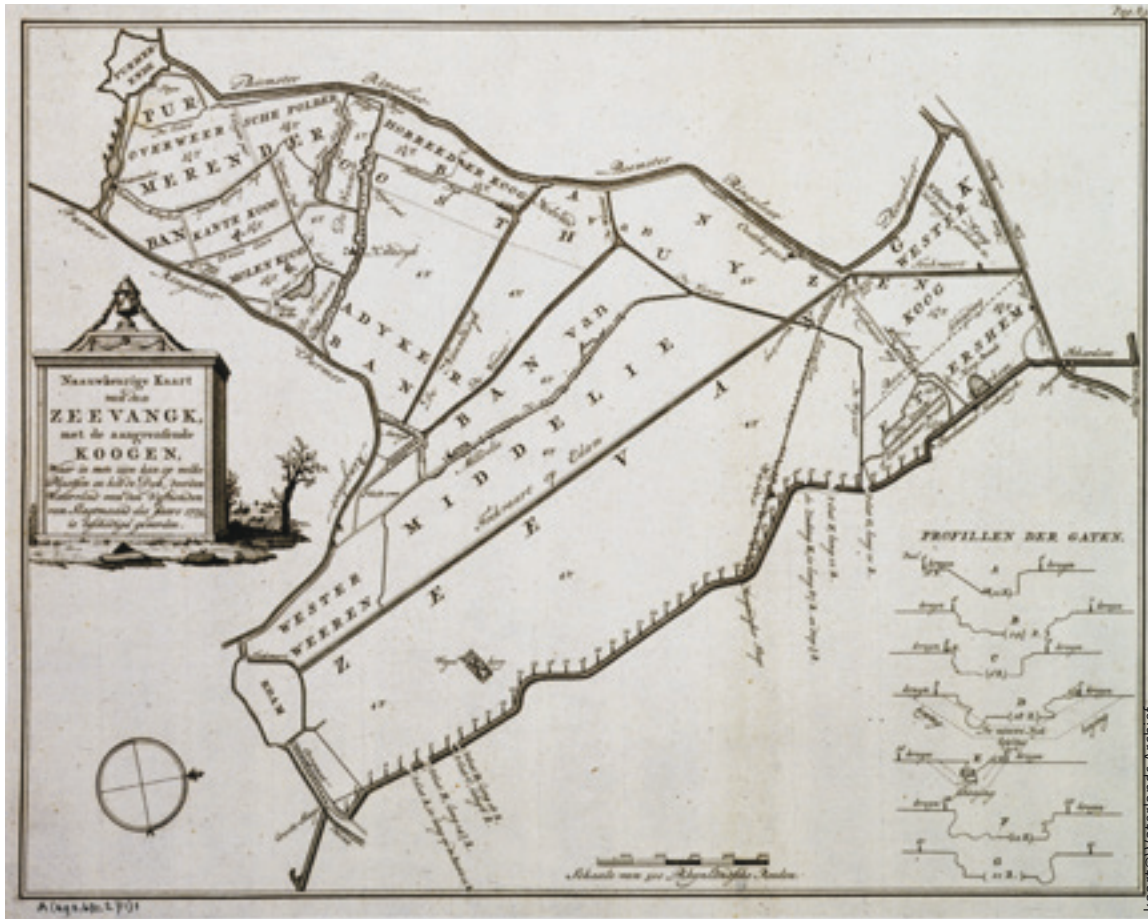
Edam-Volendam – Warder | IJsselmeerdijk 31

In het kader van de versterking van de Markermeerdijken tussen Hoorn en Durgerdam vinden diverse werkzaamheden plaats waarbij soms delen van de oude dijk en onderliggende resten kunnen worden aangetast. Archeologie

West-Friesland begeleidt de werkzaamheden tussen Hoorn en Edam.

Op 1,5 km ten noorden van het Oorgat, de havenmond van Edam, zijn bij de aanleg van een nieuw wegcunet zware houten schotten aangesneden.

Het gaat om dikke palen van circa 35 x 25 cm met horizontaal daarlangs stevige planken

Kaart met de schade aan de Zeevangse dijk door de stormvloed van november 1775. Rechts onder staan de 'profillen der gaten', de contouren van de dijkdoorbraak.

Overzicht van de houten schotten in de zoden van de dijk. Links is de zeezijde, rechts de landzijde. Op de achtergrond wordt de tegenhanger van het schot op de voorgrond ingemeten.

gemonteerd en om twee van deze schotten die samen een soort V-vormige structuur vormen, waarbij de open kant richting zeezijde wijst. Ten noorden en zuiden van deze schotten kwam de vulling van de oude dijk tevoorschijn, bestaande uit bruine humeuze gelaagde zoden. De binnenzijde van de structuur is opgevuld met brokken grijze klei. Het vermoeden bestaat dat dit de resten zijn van de reparatie van een van de dijkdoorbaken uit 1775. Tijdens de watersnood van 1775 braken op 14 en 15 november vanwege een zware noordoosterstorm op veel plaatsen in Nederland de dijken door. Vooral Noordwest-Overijssel werd zwaar getroffen. Het dorp Beulake bijvoorbeeld, werd vrijwel geheel verwoest. Ook op andere plaatsen braken dijken door, zoals op Texel en in Waterland. Op 15 november brak op maar liefst zeven plekken de dijk tussen Edam en

Gravure van de doorbraak vanuit Oosthuizen getekend. Op de achtergrond zijn enkele gaten in de dijk zichtbaar, rechts van de molens van Etersheim.

Etersheim. Van deze gebeurtenis is een “Naauwkeurige” kaart gemaakt, waarop de locaties en de profielen van de doorbraken zijn weergegeven. Mogelijk staan de schotten hier opgetekend bij het profiel van gat ‘D’ als “De Nieuwe Dijk heying”. Naast deze kaart ligt in het Waterlands Archief een wat gedramatiseerde gravure, waarop te zien is hoe men in Oosthuizen na de doorbraak het vee op pramen probeert te redden.

Van de palen zijn monsters genomen voor dendrochronologisch onderzoek. Naar aanleiding van deze resultaten kan straks worden bepaald of de schotten daadwerkelijk met deze historisch bekende gebeurtenis te maken hebben.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen

Edam-Volendam - Schardam | Westerdijs-Rietkoog

In het kader van de versterking van de Marker-meerdijken tussen Hoorn en Durgerdam vinden diverse werkzaamheden plaats waarbij soms delen van de oude dijk en onderliggende resten kunnen worden aangetast. Archeologie West-Friesland begeleidt de werkzaamheden tussen Hoorn en Edam.

Net ten noorden van de T-splitsing tussen de Laag-Schardammerweg naar Oudendijk en de Westerdijs die hier IJsselmeerdijk heet, is een profielopname van de dijk gemaakt. De directe aanleiding was de aanleg van een kunstwerk dwars door de dijk, waarmee het overtoollig water binnendijks via de Rietkoog en de uitstroom van het C. Mantel gemaal

kon worden afgevoerd. De Westerdijs is onderdeel van de 126 km lange Westfriesse Omringdijk die ergens rond 1250 werd gecompleteerd. Dit deel van de dijk liep oorspronkelijk vanaf Schardam in een vrij rechte lijn naar Hoorn. Tijdens de Marcellus-

De buitendijkse bouwkuip. Bovenop het natuurlijk gegroeide veen zijn diverse overstromingslagen, erosiegeulen en ophogingen van de dijk te zien.

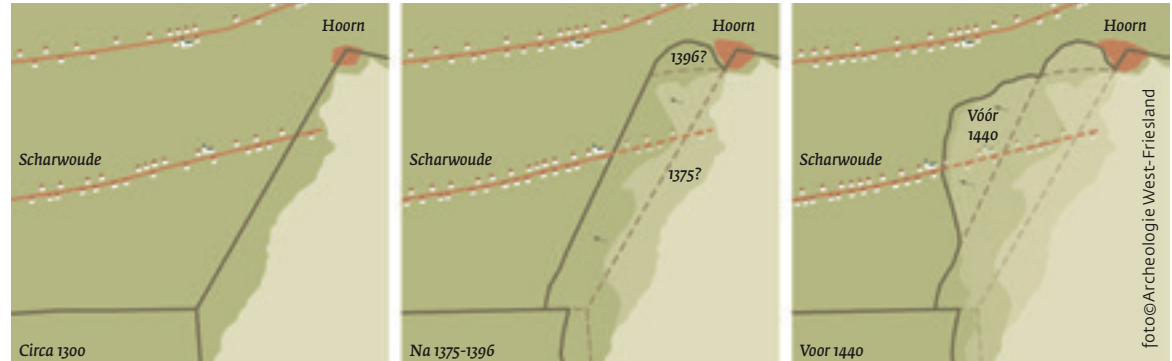

De buitendijkse bouwkuip. Zichtbaar zijn twee vermoedelijke erosiegeulen en overstromingslagen afgedekt door een latere ophoging van de dijk.

vloed van 1375 raakten het voorland en de dijk echter zo beschadigd dat de dijk meer westwaarts moest worden teruggelegd. Hierbij raakten grote delen land buitendijks. Het terugleggen of inlagen van de dijk gebeurde in de 14de en 15de eeuw op dit stuk diverse keren. Op basis van historische gegevens kan worden aangenomen dat dit deel van de Westerdijk tussen 1375 en 1440 is aangelegd. Om de opbouw van de laatmiddeleeuwse dijk te onderzoeken is door de Alliantie Marker-meerdijken een archeologische begeleiding van de werkzaamheden geïnitieerd. In twee bouwkuipen, één op en één aan de binnenzijde net naast de dijk, zijn segmenten van de opbouw gedocumenteerd. Uit dit profiel blijkt dat de opbouw hier in grote lijnen vergelijkbaar is met de opbouw van de dijk bij het Gemaal Westerkogge.

foto©Archeologie West-Friesland

De dijk tussen Scharwoude en Hoorn heeft verschillende inlagen gekend, vooral rond 1400. Het plangebied dat aan de zuidzijde bij de T-splitsing ligt is na de Marcellusvloed van 1375 verlegd.

De oudste laatmiddeleeuwse dijk is opgebouwd uit zoden van veen, had een breedte van 10 m en een hoogte van ten minste 1,8 m (top rond 0,8 m -NAP). Mogelijk is niet lang na de aanleg de dijk verhoogd met veenzoden en voornamelijk buitendijks verbreed. Hierdoor werd de dijk 12,5 m breed en ongeveer een meter hoger. In de fase hierna wordt een mengsel van klei en veenzoden gebruikt, maar de top is versterkt met kleizoden. Opvallend is dat net als bij het profiel van Gemaal Westerkogge in elke opvolgende fase de kruin buitendijks opschuift, steeds verder het voorland op. Waarschijnlijk heeft men hiervoor gekozen omdat het voorland door opslibbing hoger lag, waardoor verhoging en verbreding aan deze zijde minder inspanning vergde. Door deze nieuwe inzichten kunnen we op basis van historisch kaartmateriaal, en dan met name de aanwezigheid van voorland op deze kaarten, inschatten hoe de dijk

◀ *De binnendijkse bouwkuip. De kern bestaat voornamelijk uit veenzoden, terwijl voor de latere versterkingen voornamelijk klei is gebruikt.*

door de eeuwen heen is verbreed. De aanwezigheid van slappe klei in gedempte dijksloten en erosiegeulen heeft ervoor gezorgd dat delen van de verbrede dijk in de bodem zijn weggezaakt. Hierdoor zijn grote scheuren in het profiel ontstaan. Een van de grote scheuren is vlak langs de kern van veenzoden te volgen. Een eerder waargenomen fenomeen is dat de ingeklonken veengrond een stuk compacter en steviger blijkt te zijn dan de meer gemengde grond met klei en veen die tegen de kern is aangebracht.

Buitendijks op het voorland zijn met slappe klei gevulde dijksloten en erosiegeulen gevonden. Dit in combinatie met de gelaagde kleiafzettingen aan deze zijde vormen aanwijzingen voor overstromingen van het voorland, waarbij het zeewater regelmatig tegen de zeedijk aan stond.

In het kader van deze werkzaamheden zijn dit jaar bij Warder nog twee profielopnames van de dijk gemaakt (zie deze Kroniek, p.46 en p.50).

Archeologie West Friesland, Sander Gerritsen

Haarlem | Donkere Spaarne 32

In november 2022 heeft Hollandia Archeologen een archeologische opgraving/begeleiding uitgevoerd aan het Donkere Spaarne 32 in Haarlem. De aanleiding is een geplande sanering voor het bestaande pand. De woning zal gerenoveerd worden en een nieuwe fundering krijgen.

De werkput beslaat de hele begane grond van het pand met een oppervlak van circa 100 m². Voor de aanleg van nieuwe funderingsbalken en een vloer is er afgegraven tot ongeveer 0,50 cm onder peil (peil = circa 0,60 m +NAP). In de hal aan de straatzijde (ingang naar Donkere Spaarne) is de bodemopbouw aangevuld tot een diepte van 2,00 m -mv met

Werkput 1, begane grond van het pand aan het Donkere Spaarne 32 in Haarlem.

een verkennende boring (1,89 m -NAP). Op het achtergedeelte op het niveau van het eerste vlak (0,50 m -mv) zijn twee tussenmuren gevonden (zie plattegrond, S0001 t/m S0003). Op bouwtekeningen uit 1938 is te zien dat hier twee kamers waren, die dienden als kantoorruimte van een voormalige garage (1938-1965). De (grote) bakstenen zijn rood en zijn mogelijk hergebruikt.

De tussenmuur (S0004), de ronde stenen formatie (S0006) en het afwateringssysteem (S0005) staan allemaal in relatie met de betonnen smeerkuil die midden in het pand is gevonden (4,5 m x 1,5 m). De randen van de kuip zijn circa 20-30 cm hoog. De afvoergoot, bekleed met plavuizen tegels, kwam uit op het riool aan de straatkant. Deze riolering is destijds direct langs de westelijke zijgevel aangelegd. Ook deze

Tussenmuur (S0001) aan de achterzijde van het Donkere Spaarne 32. In dit deel zaten, begin vorige eeuw, twee kantoren (bron: Haarlems bouwarchief, 1938 HlmNHA 2269.04).

Tussenmuren S0006 en S0003 met afvoergoot (S0005), onderdeel van een kantoorafscheiding en een garagedeel met betonnen smeerkuil.

archeologische resten zijn, aan de hand van de vondsten en bouwmaterialen, te dateren in de late 19de en vroege 20ste eeuw. De hele indeling van het pand uit de vorige eeuw is vrijgelegd en gedocumenteerd.

De buitenmuren aan weers- en achterzijden van het pand hoorden bij het garagebedrijf uit 1938. De bakstenen van de buitenmuur en

poeren zijn van een kleinere (rode) baksteen gemetseld met harde kalkmortel. De funderingsmuur is minimaal acht steens breed, met een laag bouwzand onderaan ter hoogte van het eerste vlak. Of deze muur op een mogelijke 17de-eeuwse voorganger is gebouwd, is niet met zekerheid vastgesteld. Bij het onderzoek zijn enkele aardewerkfragmenten (roodbakkerij- en industrieel wit aardewerk) gevonden, evenals twee botfragmenten en een plavuiz. Om de bodemopbouw verder in kaart te brengen is aan de straatzijde een aanvullende boring gezet. Op het natuurlijke veen (circa 1,50 m -mv) is een kleilaag aangeboord, die mogelijk behoort tot een natuurlijke afzetting genaamd 'Klei van Bakenes'. Deze afzetting is te dateren vanaf de 12de-13de eeuw.

Hollandia Archeologen, Steven Vermoolen

Haarlem | Prinsenhof

Archeologisch onderzoeksbureau IDDS Archeologie heeft in juli en augustus 2022 de nieuwbouwwerkzaamheden bij het Stedelijk Gymnasium aan het Prinsenhof 3 in Haarlem archeologisch begeleid. Diverse gedeeltes van het huidige (20ste-eeuwse) pand zijn gesloopt en daar komt gedeeltelijk nieuwbouw voor in de plaats.

Op basis van het bureauonderzoek had het plangebied een hoge verwachting voor archeologische resten behorende tot de grafelijke hof en het Dominicanenklooster (vanaf het midden van de 13de eeuw) en van bebouwing na de Reformatie en de sloop van

de kloosterkerk in 1579. Deze resten konden dateren vanaf het midden van de 13de eeuw. Gezien de ligging van het plangebied op de strandwal konden ook oudere resten - vanaf het Laat Neolithicum - voorkomen. Deze prehistorische resten zijn echter niet gevonden. Vermoedelijk zijn ze verstoord geraakt bij de inrichting van het terrein als grafelijk hof en kloosterterrein.

De werkput uit 1956 gezien vanuit het zuiden, met daarin de resten van het westelijke uiteinde van de kerk. Onderaan de noordmuur van de kerk (A) en linksonder de zware steunbeer van de noordwesthoek (B). Hierop sluit de veel lichter gefundeerde kerkhofmuur (C) aan. Uiterst rechts een latere muur rond het kerkhof (D). (Foto uit Sarfatij 1976; letters toegevoegd door de auteur op basis van het bijschrift bij de foto en de tekening van het kloosterterrein door Sarfatij).

De kloostermuur is in de jaren 50 van de vorige eeuw deels weggebroken. De rode contouren volgen de kloostermuur. De gele contouren zijn de muurfunderingen uit de 20ste eeuw. De opname is ongeveer op dezelfde plaats gemaakt als de afbeelding op p.56.

Het voormalige Dominicanenklooster werd in 1287 gesticht door graaf Floris V. Hij stond hiervoor een deel van het terrein van de grafelijke hof af. In 1956 is een deel van het terrein archeologisch onderzocht (Sarfatij 1976). Waar het huidige onderzoek overlapt met de opgraving van Sarfatij werd in 1956 het westelijke uiteinde van de kerk gevonden. In de noordwesthoek stond een zware steunbeer waar aan de noordzijde een veel lichter gefundeerde kerkhofmuur op aansloot. Aan de oostzijde bevond zich een latere kerkhofmuur. Een deel van deze kloostermuur is bij het

Overzicht van sporen met verschillende dateringen. Links een muurfundering van de bebouwing uit 1922, in het midden het gemetselde gewelf van het 18de-eeuwse riool en rechts een muurfundering met een voorlopige datering in de 17de/18de eeuw.

huidige onderzoek opnieuw gevonden. De muur is in de jaren 50 grotendeels intact gelaten en alleen weggebroken waar deze plaats moest maken voor de toenmalige nieuwbouw. Bij het huidige onderzoek is de muur niet tot op de onderzijde vrijgelegd, zoals in 1956. Voor de huidige nieuwbouw kan de oude kloostermuur grotendeels blijven liggen. De overige sporen dateren uit de 17de tot de 20ste eeuw, waarbij een deel van de sporen te relateren is aan een kaart van Wils uit 1640. De overige sporen zijn veelal te koppelen aan de bouwtekeningen van het gymnasium uit de jaren 20 van de vorige eeuw. De 17de-eeuwse sporen bestaan uit een keldertje en muurfunderingen en zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan de zomerkeuken en wellicht het tuinmanshok, zoals staat weergegeven op de kaart van Wils. Een gemetseld riool dat door bijna het hele

plangebied werd gevonden, heeft waarschijnlijk een datering in de 18de eeuw, maar is tot in de 20ste of zelfs 21ste eeuw in gebruik geweest.

IDDS Archeologie, Y. Meijer en S. Moerman

Haarlemmermeer – Spaarndam | Kolksluis

Archeologisch onderzoeksbureau IDDS Archeologie heeft in november en december 2021 en in mei en juni 2022 de herstelwerkzaamheden aan de westelijke en oostelijke kade van de Kolksluis in Spaarndam archeologisch begeleid. Voordat het werk begon, werd het water in de Kolksluis gedempt. Na het slopen van de huidige kade werd een sleuf voor de nieuwe damwand gegraven. In deze sleuf werd de houten fundering van een oudere kade gevonden. De fundering bestond uit lange eikenhouten palen waarop langshout

Het langshout zoals in het veld gevonden. De rechthoekige gaten corresponderen met de rechthoekig bekapte bovenzijde van de (hei)palen. De meetlat is 2 m lang.

Een voorbeeld van één van de (hei)palen die met het langshout waren gefixeerd.

was aangebracht. De top van de palen was rechthoekig gemaakt. In het langshout waren rechthoekige gaten gemaakt, zodat het niet van de palen af zou schuiven. De eiken palen hebben (nog) geen dendro-chronologische datering opgeleverd, maar twee monsters uit het langshout dateren na 1655 en na 1717. Doordat het hout uit twee regio's uit Duitsland komt, is het aannemelijk dat het om twee verschillende bouwfasen gaat.

IDDS Archeologie, Y. Meijer

Heemskerk | Landgoed Marquette

De delen van de waterlopen die geselecteerd zijn voor de archeologische begeleiding: zes vakken in de slotgracht van het kasteel (A1, A2, A3, A4, A5 en A7), één vak ten zuidoosten (C3) en één vak ten zuidwesten van het kasteel (B).

In september en oktober 2022 heeft Hollandia Archeologen de baggerwerkzaamheden op landgoed Marquette in Heemskerk archeologisch begeleid. In de 13de eeuw (vermoedelijk rond 1249) werd op het huidige kasteelterrein een ronde burcht met voorburcht gebouwd, die diende als versterking in de strijd van de Hollandse graaf en latere keizer van het Heilige Roomse Rijk, Willem II, tegen de Westfriezen. In de 16de, 17de en 18de eeuw werd het kasteel verder uitgebreid en ook het landgoed onderging meerdere malen een transformatie, de grootste in het midden van de 18de eeuw waarbij het geheel de huidige classicistische uitstraling kreeg. In 1802 werd de oude ronde burcht gesloopt en in 1828 werden de rechtervleugels van de oorspronke-

lijke voorburcht afgebroken. Sindsdien is het uiterlijk van het kasteelterrein nagenoeg ongewijzigd gebleven (Salomons & Luitjes 2023, p. 9-10).

Aan deze archeologische begeleiding gingen een proefsleuvenonderzoek (2020) en een verkennend booronderzoek (2022) vooraf. Het doel van deze onderzoeken was om te bepalen in welke delen van de te baggeren waterlopen nog oude slootvullingen en archeologische resten zaten. Op basis van de resultaten zijn voor de archeologische begeleiding acht delen van de waterlopen geselecteerd: zes vakken in de slotgracht van het kasteel (A1, A2, A3, A4, A5 en A7), één vak ten zuidoosten (C3) en één vak ten zuidwesten van het kasteel (B). Voor de archeologische begeleiding werden de

Vondstmateriaal
uit de slotgracht
naast de keuken.

foto©Hollandia Archeologen

geselecteerde vakken, tot op het niveau van het schone zand, gebaggerd met behulp van een kraan en duwboot. Vervolgens werd deze bagger in aparte vakken in depot gezet op het weiland direct ten zuidoosten van het kasteel, zodat de vondsten per vak verzameld konden worden. Uit de meeste vakken kwam maar een kleine hoeveelheid vondsten, maar in vak A2, het deel van de slotgracht direct naast de keuken van het kasteel, is een grote hoeveelheid vondsten gedaan. De aard van de vondsten in dit vak reflecteert ook de locatie van het vak dichtbij de keuken van het kasteel, gezien het grote aandeel drink-, eet- en kookgerei (borden, vergieten, kommen, kannen, flessen, kopjes et cetera) en opslagcontainers (steengoed en glazen flessen, een martavaan en andere voorraadpotten), maar ook de vondst van dier-

lijk botmateriaal (waaronder van hert), een vuursteentje en een aantal metaalvondsten, zoals een tondeldoosje, keurloodje en een bronzen schaalte (Salomons & Luitjes 2023, p. 44-53).

Het overgrote deel van het vondstmateriaal dateert uit de Nieuwe Tijd en bestaat uit onder andere steengoed (Westerwald, Raeren en Frechen), rood- en witbakkend aardewerk, majolica, porselein (Europees, Japans en Chinees), faïence, Noord-Hollands slibaardewerk, Aziatisch steengoed (de martavaan), Werra-aardewerk, een grote hoeveelheid industrieel vervaardigd servies, maar één enkel fragment pijpaaarde, glazen flessen, bouwmaterial (bakstenen, dakleien, venster-glas, dakpannen en plavuizen), hoefijzers, ijzeren kist- of deurbeslag, schepbladen en

recente jachtkogels en -patronen.

De oudste vondsten zijn een aantal kloostermoppen, één scherf bijna-steengoed en een klein aantal scherven van steengoed uit Siegburg en Langerwehe. Het aantal vondsten uit de Late Middeleeuwen, de tijd van de ronde burcht en de voorburcht, is dus zeer klein. Het is aannemelijk dat de slotgracht in het verleden goed onderhouden werd of dat er in de vorige eeuw(en) al eerder gebaggerd is. Dit zou verklaren waarom laatmiddeleeuws vondstmateriaal nagenoeg ontbreekt en waarom de totale hoeveelheid vondsten nog steeds vrij gering is voor een kasteelterrein dat vanaf de 13de eeuw continu in gebruik is geweest (Salomons & Luitjes 2023, p. 44-53).

Een vondst uit vak A5 verdient nadere toelichting. In dit vak is een *netsuke* van porselein gevonden, die in de vroege 19de eeuw is gemaakt op het eiland Hirado in Japan. De traditionele kleding in het Japan van de

Voor- en achterkant van de 19de-eeuwse *netsuke* van porselein uit vak A5.

foto©Hollandia Archeologen

netsuke

ojime

inro

foto©Hollandia Archeologen

De manier waarop een netsuke wordt gedragen bij de traditionele Japanse kleding.

Edo-periode (1603-1868) bestond onder andere uit een kimono, maar hierin zaten geen zakken. In de mouwen van de kimono konden enkele kleine gebruiksvoorwerpen worden meegedragen, maar zodra men grotere en zwaardere spullen wilde meenemen moest een andere manier worden gebruikt om deze te kunnen transporteren. Spullen, zoals medicijnen, stempels of tabak werden eerst in een soort tasje of doosje met een koord eraan gestopt (bijvoorbeeld in een *inro*, de verzamelterm voor deze tasjes of doosjes aan een koord is *sagemono*). Het koord werd vervolgens achter de riem (*obi*) van de kimono langs gehaald. Om te voorkomen dat het koord van de *sagemono* achter de *obi* vandaan zou glijden, werd aan het andere uiteinde van het koord een *netsuke* gehangen, in dit geval door middel van de twee gaatjes aan de achterzijde van het beeldje. De *netsuke* hing dus over de *obi* heen als een soort contragewicht. Een *ojime*, die

tussen de *netsuke* en de *sagemono* aan het koord werd geregen en kon worden aangetrokken, zorgde ervoor dat de *sagemono* dicht bleef tijdens het bewegen (Milhaupt 2009). In eerste instantie werden stukjes hout, schelpen of kleine kalebassen als *netsuke* gebruikt. Later kwamen daar miniatuurbeeldjes voor in de plaats, die gemaakt werden van hout of ivoor en later van porselein, zoals deze *netsuke* uit Heemskerk. Er ontstond een gilde van artiesten die zich speciaal toededen op het vervaardigen van *netsuke*. Zij putten hun artistieke inspiratie uit de talloze folkloristische verhalen en legenden die Japan rijk is. Vanuit de heersende klasse in Japan bestond er een grote vraag naar steeds fraaiere en verfijndere *netsuke* en het werden al snel objecten die de status van de drager uitstraalden. Nadat de traditionele Japanse kleding in de Meiji-periode (1868-1912) werd vervangen door westerse kleding verdween ook de behoefte aan *netsuke* en werden het vooral zeer gewilde verzamelobjecten voor buitenlanders. Het is bekend dat de familie Rendorp, de laatste adellijke eigenaren van het kasteel, een flinke kunstverzameling bezat, dus mogelijk is de *netsuke* daar onderdeel van geweest (Milhaupt 2009).

Deze *netsuke* moet een aapje voorstellen dat het kostuum van een *manzai*-artiest draagt. *Manzai* is een traditionele stijl van Japanse komedie, vergelijkbaar met de huidige stand-up comedy of een komisch duo. De productieplaats Hirado stond onder andere bekend om deze *netsuke* van *manzai*-artiesten. Het aapje draagt een blauwe mantel en een bruine *hakama* (een soort broekrok) en in zijn handen heeft hij een waaier en belletjes. Op de rug van het aapje

zitten twee gaatjes waar het koord van de *sagemono* doorheen kon worden geregen. Het ongeglazuurde apenhoofd met *eboshi*-hoed is jammer genoeg niet meer aanwezig, en dit is nu net het element waarmee deze *netsuke* tot het *Karakuri*-type kan worden gerekend. *Netsuke* van het *Karakuri*-type hebben namelijk bewegende delen of verrassingselementen. In de collectie van het Linden Museum in Stuttgart bevindt zich een complete parallel van de *netsuke* die is gevonden bij kasteel Marquette en hiermee wordt duidelijk waarom deze *netsuke* tot het *Karakuri*-type wordt gerekend: het hoofd en de tong van het aapje kunnen namelijk afzonderlijk van elkaar bewegen. Het hoofdje kan ronddraaien en de tong beweegt naar binnen en buiten als de *netsuke* beweegt.

Hollandia Archeologen, Maaike Luitjes

foto©Linden Museum Stuttgart.

Een parallel voor de *netsuke* uit Marquette uit het Linden Museum in Stuttgart.

Heemstede | Raadhuisstraat 96-98

Vanwege de herinrichting van een pand aan de Raadhuisstraat 96-98 in Heemstede is een archeologisch onderzoek uitgevoerd door Hollandia Archeologen. Een vooronderzoek wees al op de aanwezigheid van meerdere prehistorische lagen, waarbij minuscule stukjes vuursteen zelfs op een neolithisch niveau zouden kunnen wijzen. Helaas waren de bovenste niveaus met restanten van

funderingen uit de Middeleeuwen of Nieuwe Tijd of al weggegraven of om bouwlogistieke redenen onbereikbaar. Doordat het terrein al door een damwand was omgeven en er bronbemaling was, konden de diepere lagen wel met behulp van vier profielen bekeken en bemonsterd worden.

Heemstede ligt in een gebied van strandwallen en het specifieke onderzoeksgebied ligt precies op een plek waar een strandwal zich splitst in twee strandwallen. De profielen tonen dan ook de gebruikelijke afwisseling, kenmerkend voor het duingebied van oude bodems, overstuiving en veenlagen. De bodemopbouw kan als volgt

Het grootste profiel waarop nagenoeg alle oude prehistorische lagen zichtbaar zijn.

omschreven worden: onderin tussen circa 1,30 en 1,40 m -NAP is een oud begroeiingsniveau (S2000) zichtbaar. Dit is bemonsterd en blijkt in de Late Bronstijd te dateren en meer precies tussen 1221 en 1006 v. Chr. (met een kans van 95,4%). Deze bodem is overstoven (S101) en ook op dit jongere oppervlak was sprake van begroeiing en bodemvorming (S1002). Uit de hogere begroeiingslaag (S1001) komt een zachtgebak-

Vlak bovenin de veenlaag.

ken scherf uit de IJzertijd. Deze laag is zelf ook gedateerd en het organische materiaal is met een kans van 60,5% te plaatsen tussen 671 en 453 v. Chr., i.e. de Vroege IJzertijd. Over deze oude bodemrestanten heeft zich naderhand veen ontwikkeld, waarvan een sterk ingedroogde en compacte laag bewaard is gebleven. In de bovenste helft van het veen wijzen vondsten op de begaanbaarheid van dit veen en menselijke aanwezigheid. Een runderkies uit dit deel dateert tussen 201 en 41 v. Chr. (met een kans van 90,6%).

Ook de grillige top van het veen wijst op de aanwezigheid van bewoning en een oud cultuurlandschap. Op een plek was er een mogelijk gegraven duinrel, die gezien de noord-zuid richting diende voor de afwatering.

Bij de aanleg van een groter vlak op deze veenlaag waren (met een beetje moeite) ook meerdere smalle drainagegreppels in dezelfde noord-zuid richting zichtbaar. Het kleine onderzoek heeft - ondanks de vele beperkingen - waardevolle informatie opgeleverd over de prehistorische bewoning bij Heemstede. Gezien de specifieke ligging van het onderzoeksgebied, op de flank tussen twee samenkomende zandruggen, was dit deel zeker al vanaf de Vroege IJzertijd in gebruik. Zelfs toen het gebied vernatte (veen-groei), werd dit deel - gezien de afwateringsgreppels - al in cultuur gebracht. Dergelijke greppelstructuren worden meestal aan de randen of net buiten de feitelijke nederzetting gevonden. De vondsten, hoewel gering, zijn veelzeggend op een dergelijk kleine steekproef

en wijzen eveneens op de nabijheid van een nederzetting. Deze moet gezocht worden op de net iets hogere delen van de strandwal, slechts enkele tientallen meters zuidelijker.

*Hollandia Archeologen, J. de Koning en S. Vermoolen
Met dank aan Wim Bosman en Theo Nieuwenhuizen*

Heiloo | Krommelaan 2E

In oktober 2022 heeft Archol bv op het perceel aan de Krommelaan 2E in Heiloo een opgraving uitgevoerd. Deze locatie is onderdeel van plangebied Zuiderloo. Op basis van de opgraving van de twee naastgelegen percelen in 2021 was op voorhand duidelijk dat er een zeer hoge verwachting was op het vinden van archeologische sporen, met name uit de Bronstijd.

Het opgegraven perceel ligt op de top en de flanken van een prehistorisch duin. Op dit duin zijn op diverse momenten in de Prehistorie stuifzandpakketten afgezet, die op de flanken van het duin een aantal archeologische niveaus afdekken.

Bij het aanleggen van het archeologisch vlak bleek de ondergrond op grote schaal sporen van (sub)recente moestuinbedden te bevatten. Hier was op voorhand al rekening mee gehouden en ook nu slaagden de archeologen erin om tussen de rechthoekige moestuinbedden diverse archeologische sporen uit de Bronstijd te documenteren.

Er is een sporencluster gevonden dat bestaat uit paalsporen en kuilen. Het cluster sluit aan bij een groep sporen die in 2021 in het westelijke aangrenzende perceel is opgegraven.

De paalsporen maken deel uit van een driescapige boerderijplattegrond die is verbouwd of mogelijk op dezelfde locatie is herbouwd. Het ver- en herbouwen van boerderijen is bekend van bronstijdnederzettingen langs de Nederlandse kust in het algemeen en is in Zuiderloo ook vaker waargenomen bij nederzettingssporen uit dezelfde periode (Brattinga 2023, p. 38). Dateringen van enkele paalsporen van de structuur tonen aan dat de bewoning op deze plek in de Midden-Bronstijd B heeft plaatsgevonden tussen ongeveer 1400 en 1100 v. Chr. Naast deze sporen zijn ook een

opvallende halfronde greppel en enkele akkerlagen uit dezelfde periode gevonden. Op basis van de huidige gegevens kan geen specifieke functie aan de greppel worden toegekend. Ten oosten van dit spoor zijn in 2021 ook twee asymmetrische greppels gevonden. Mogelijk behoren deze greppels tot de inrichting van het bronstijderf. Er is geen aanwijzing dat het hier om de randstructuren van bijvoorbeeld een grafheuvel gaat, maar die optie kan niet worden uitgesloten.

Archol BV, Joris Brattinga

Onder de bruine, recente lagen komt het geelgrijze duinzand tevoorschijn. Hierin tekenen zich een donkergrijze akkerlaag en enkele natuurlijke sporen af, die door archeoloog M. Steenbakker worden gedocumenteerd.

In het vlak is de verstoring van de moestuinbedden als bruine rechthoekige vakken goed te herkennen. Daartussen zijn de sporen uit de Bronstijd als donkergrijze vlekken te zien.

Heiloo | Lagelaan-Oosterzijweg

Eind februari en begin maart heeft Hollandia Archeologen een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, in zeer natte omstandigheden, ter hoogte van de kruising Lagelaan-Oosterzijweg te Heiloo. Het onderzoek bestond uit 19 werkputten van 50 x 4 m, die in een stippellijnpatroon binnen het plangebied verspreid waren. Het plangebied ligt in de noordwesthoek van de kruising van de wegen. Eerder onderzoek (2019, 2020 en 2021) in de zuidwesthoek en zuidoosthoek van dezelfde kruising leverden meerdere laatmiddeleeuwse huisplattegronden, erfstructuren, waterputten, greppels en sloten op (De Koning & Tuinman in prep.). Vanwege deze resultaten waren de verwachtingen voor het huidige terrein hoog. Het land lag ten tijde van het onderzoek braak, maar werd jaarlijks beplant met verschillende cultuurgewassen.

De bodemopbouw zoals die vrijwel in het hele onderzoeksgebied werd gevonden.

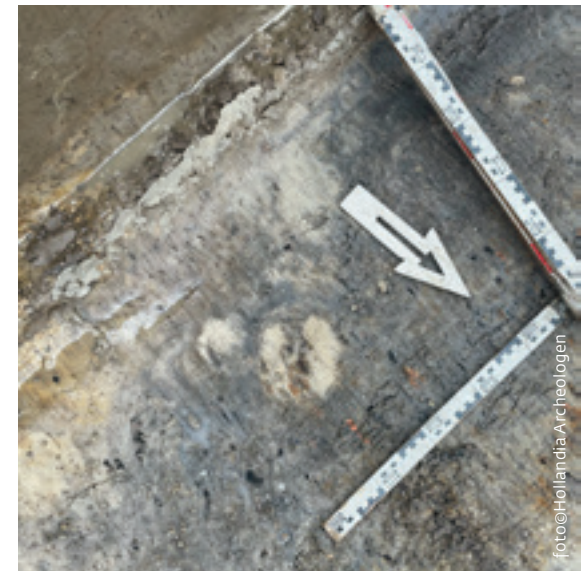
Allesporenkaart van het proefsleuvenonderzoek. In het zuid-oosten en centraal in de noordelijke helft van het onderzoeksgebied geven de rode vlekken de gedocumenteerde sporen weer.

Het gebruik van het perceel voor akkerbouw en de daarbij gepaard gaande (diep)ploegen tot circa 60 - 80 cm -mv heeft geresulteerd in een zeer eenzijdige bodemopbouw, waarbij slechts twee geroerde lagen te onderscheiden waren. Het archeologische vlak is onder het geroerde niveau aangelegd. Het vlak werd regelmatig onderbroken door enkele diepere ploegbanen en drainagesleuven. Enkele decimeters onder het eerste vlak ligt een veenlaag. De hoogte van deze laag is met behulp van kijkaten en grondboringen gevolgd en fluctueerde enkele decimeters tussen de verschillende waarnemingen.

Ondanks de hoge verwachting, op basis van de eerder uitgevoerde nabijgelegen onderzoeken, leek het onderzoek in eerste instantie slechts een beperkt aantal archeologische resten op te leveren. De sporenconcentratie bevond zich tot dan toe in de zuidoosthoek van het onderzoeksgebied, tegenover de plek waar in 2019 een archeologische opgraving

was uitgevoerd (De Koning & Tuinman in prep.). De huidige sporen bestonden uit enkele greppels en een paar (paal)kuilen. Naast deze sporenconcentratie is een groot aantal werkputten aangelegd, waarin niet of nauwelijks archeologische sporen zijn waargenomen. Dit veranderde toen de centraal noordelijke helft van het onderzoeksgebied werd bereikt.

De archeologische sporen bestaan hier uit een heleboel flinke paalkuilen en meerdere sloten/greppels en kuilen. De sporen werden in het westen begrensd door een brede sloot (S46) met een zuidwest-noordoost oriëntatie. In het oosten is zo'n begrenzing niet waargenomen. De sloot bevatte meerdere donkere vullingen en kleibrokken, leembrokken, verbrande leem en asvlekken. In de top van de sloot waren betredingssporen van een hoefdier zichtbaar.

Afdruk van een hoefdier in de top van S46.

Het couperen van S46 in het zuidprofiel.

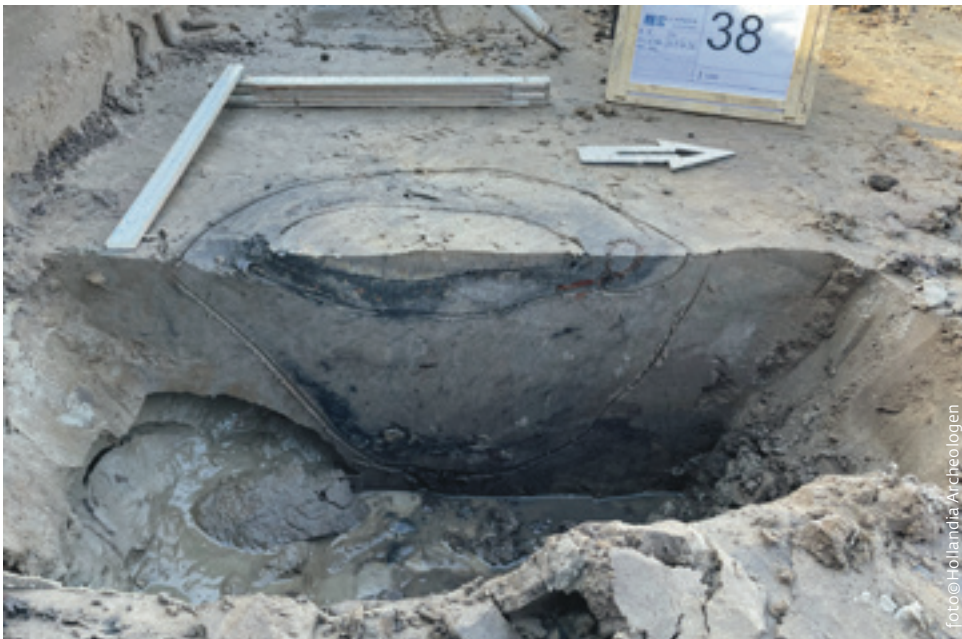
Om een datering van de sporen te krijgen is langs het zuidprofiel met behulp van de graafmachine een coupe geplaatst. Vanwege

het aanwezige grondwater bleek dat een lastig karwei, waarbij de onderzijde van het spoor wegspoelde.

Het vondstmateriaal dat bij het plaatsen van de coupe is verzameld, bestaat uit aardewerk, natuursteen en botmateriaal. Het aardewerk bestaat onder andere uit kogelpotaardewerk en Pingsdorf-aardewerk. De paalkuilen die ten (noord)oosten van de greppel bleken te liggen vormden meerdere lange rijen, die in verschillende richtingen door de putten liepen.

De paalkuilen maken zeer waarschijnlijk deel uit van een of meerdere laatmiddeleeuwse huisplattegronden. Vanwege de beperking, gevormd door de randen van de werkput, is slechts een deel van de structuren opgegraven.

Hollandia Archeologen, Niels Tuinman en Jan de Koning

Coupe van een van de paalkuilen. Vanwege het oprukkende grondwater stortte de coupe al bij het graven in en zijn de coupelijnen niet volledige ingekrast.

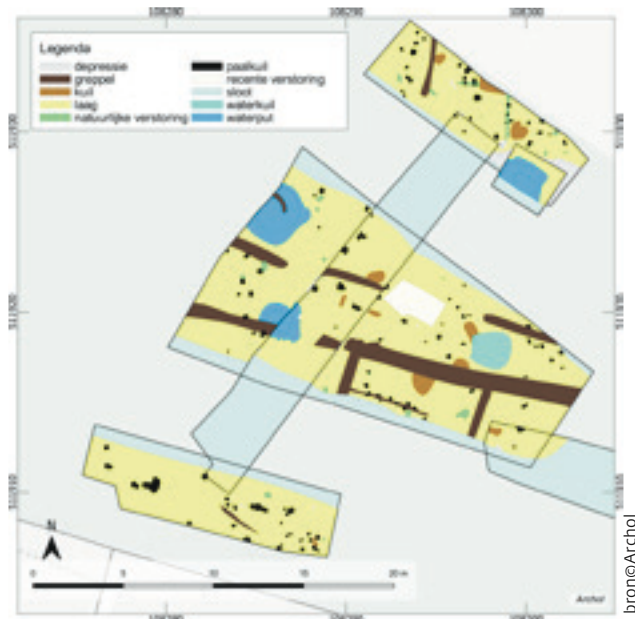
Heiloo | Liguster 4

In opdracht van de gemeente Heiloo heeft Archol BV in april en mei 2022 archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied Liguster. De Liguster is een lange straat die in etappes wordt aangelegd in de nieuwbouwwijk Zuiderloo in Heiloo. Omdat er ter hoogte van Liguster nr. 4 een deel van het riooltracé wordt aangelegd en de bodem daarbij verstoord wordt, is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd en omdat er bij dit onderzoek sporen zijn gevonden, is er een doorstart gemaakt naar een archeologische opgraving.

Het plangebied ligt op de strandwal Limmen-Heiloo-Alkmaar, die rond 2100 v. Chr. gevormd is en niet veel later ook bewoond werd. In het gebied van de nieuwbouwwijk Zuiderloo komt bewoning voor vanaf de Midden-Bronstijd. Archeologisch onderzoek uit 2012, direct ten noorden van het plangebied, heeft bewoningsporen in de vorm van huisplattegronden en greppelsystemen opgeleverd (Dijkstra in voorbereiding). De sporen zijn gedateerd vanaf de Midden-Romeinse Tijd tot in de Karolingische Tijd. Bij archeologisch onderzoek uit 2014, direct ten zuiden van het plangebied, zijn soortgelijke sporen gevonden. Op deze locatie kon een langere bewoningsgeschiedenis worden aangetoond; van de Bronstijd tot in de Volle Middeleeuwen (Moesker & Dijkstra 2022).

Bij het onderzoek aan de Liguster is 'slechts' 360 m² opgegraven, maar er zijn meer dan 160 archeologische sporen gevonden.

De sporen bestaan voornamelijk uit paalkuilen. Daarnaast zijn ook greppels, kuilen en waterputten blootgelegd. Onder de paalkuilen

Allesporenkaart.

zijn geen structuren te herkennen, maar de greppels zijn mogelijk onderdeel van het Karolingische greppelsysteem dat eerder bij het archeologische onderzoek direct ten zuiden van het plangebied is gevonden. Het onderzoek heeft ook fragmenten aardewerk, dierlijk bot en verbrande klei opgeleverd. Het aardewerk dateert uit de Merovingische en Karolingische periode, wat de sporen uitsluitend in de Vroege Middeleeuwen plaatst. Het dierlijke bot is

merendeels van grote zoogdieren, zoals runderen, en middelgrote zoogdieren, zoals schapen en geiten. Een aantal botfragmenten is verbrand. De verbrandingssporen op het bot kunnen ontstaan zijn door het verbranden van afval of mogelijk ook door het garen van vlees boven vuur.

Hoewel de opgraving qua oppervlak niet erg groot was, heeft het onderzoek wel enkele

Waterput met een wand van gestapelde plagen en een fundering van hout.

mooie sporen en vondsten opgeleverd. Zo zijn er vier waterputten gevonden. Alle wanden van de waterputten bestaan uit opgestapelde plagen (graszoden) ter versteviging van de kuil die tot het grondwater was ingegraven.

Glis van runderbot.

Bot met een bijtspoor, mogelijk van een hond.

Bij één van de waterputten is de beschoeiing van plagen gefundeerd met een rechthoekige balkenconstructie. De balken zijn door middel van een pen-en-gatverbinding met elkaar verbonden. Uit de vulling van de waterput kwam een middenvoetsbeen van een rund dat aan de onderkant was afgesleten, een zogenaamde glis. Dergelijke glissen werden gebruikt als 'schaats' of glijder onder een slee. In een andere waterput is een tweede opvallend fragment dierlijk bot gevonden. Het is een klein stukje bot met een bijtspoor; mogelijk van een hond.

Dit zou erop kunnen wijzen dat er naast runderen, schapen en geiten ook honden op het erf hebben rondgelopen.

Archol BV, Tom Beck

Hollands Kroon – Sloopdorp | Kreukelhof

In augustus 2022 heeft het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) een kort veldonderzoek uitgevoerd op de reeds bekende vindplaats Sloopdorp-Kreukelhof (zie Van Heeringen/Theunissen 2001, p. 265-274), in de Wieringermeer, gemeente Hollands Kroon. Deze vindplaats is in 1991 ontdekt, samen met de nabijgelegen vindplaats Sloopdorp-Bouwlust. In 1992 en 1993 zijn deze twee vindplaatsen beter in kaart gebracht door

middel van boringen en proefputten. Beide vindplaatsen bestaan uit een zwarte organische cultuurlaag met veel schelpen en een grote rijkdom aan vondstmateriaal (onder andere aardewerk, steen, bot en verkoolde plantenresten). Daarmee lijken deze vindplaatsen op de bekende *shell middens* (schelpenhopen) van de laatneolithische Enkelgrafcultuur in de Kop van Noord-Holland (zoals bijvoorbeeld te Keinsmerbrug (Smit et al. 2012), Mienakker (Kleijne et al. 2013) en Zeewijk (Theunissen et al. 2014)). Echter, de ¹⁴C-dateringen wezen bij zowel Bouwlust als Kreukelhof op een hogere ouderdom, namelijk tussen 3400-2800 v. Chr., en de materiële cultuur van de Trechterbekercultuur, voornamelijk bekend van de hunebedden. Andere vindplaatsen in het noorden van Noord-Holland uit deze periode zijn schaars en bestaan uit stenen werktuigen (bijvoorbeeld Knippenberg 2018) en de boomstamkano van Dijksgatsweide (Kruidhof et al. 2011). Al deze vondsten, en de twee nederzettingen uit de Wieringermeer, tonen aan dat bewoning in dit gebied in deze periode mogelijk was. De vindplaats Bouwlust is in 1993 compleet opgegraven, maar de vindplaats Kreukelhof is toentertijd onder de klei van de Wieringermeer met rust gelaten.

De overheden wilden dertig jaar na de ontdekking weten hoe gaaf deze vindplaats was, die onder een intensief geploegd akkerland ligt. Wat was de invloed van het beakkeren op de vondstlaag? Daarnaast waren er inhoudelijke vragen: allereerst over de activiteiten die op deze locatie in de Steentijd zijn uitgevoerd in vergelijking met de nabijgelegen opgegraven Trechterbeker-

nederzetting van Bouwlust (Hogestijn/Drenth 2001) en de opgegraven nederzettingen van de Enkelgrafcultuur. Ook is er nog veel onduidelijk over het landschap in deze periode: gaat het hier in het Midden-Neolithicum ook al om smalle en lage oeverwallen in een zout getijdengebied? Is er sprake van een achterland waar toentertijd zoetwater aanwezig was? Beperkt de omvang van de vindplaats zich tot de goed herkenbare zwarte cultuurlaag? En is er op deze locatie en in deze periode akkerbouw mogelijk geweest? Een belangrijke methode bij het beantwoorden van vragen over de opbouw van dit soort afvalhopen en -lagen in kustgebieden is het gebruik van bodemmorfologie (zie ook bijvoorbeeld Kleijne/Huisman 2023a, 2023b).

Om op deze vragen een begin van een antwoord te formuleren is veldonderzoek uitgevoerd. De twee putjes van 1 x 1 m die in 1993 gegraven zijn, zijn opnieuw geopend, om zo min mogelijk van de vindplaats te verstoren. Daarnaast is er een derde put van 1 x 1 m aangelegd buiten de zwarte cultuurlaag. Enkele profielen van de werk-

^ Veldwerkcampagne Slootdorp-Kreukelhof. Het intekenen van de bodemonsters op de profieltekening van het zuidprofiel van werkput 1.

✓ Het oostprofiel van werkput 1, een vergelijking tussen 1993 (links) en 2022.

putten zijn gedocumenteerd en bemonsterd. Het is duidelijk dat de Trechterbekervindplaats Kreukelhof nog in de ondergrond aanwezig is. Wel is de vindplaats behoorlijk kwetsbaar voor bodemroerende activiteiten. Het duidelijkst is dit te zien in het oostprofiel van werkput 1. De cultuurlaag is ten opzichte van 1993 in dikte niet duidelijk afgenomen. Maar er zijn hier wel twee duidelijke sporen van moderne verstoring die tussen 1993 en 2022 moeten zijn ontstaan. Verder valt op dat de *shell midden*, de zwarte cultuurlaag, behoorlijk heterogeen van aard is, met afwisselend schelpenlagen en zwarte of bruine lagen, die soms weinig, soms kleiig van karakter zijn.

Deze cultuurlaag lag op zandige, gelaagde afzettingen. Daarnaast zijn in werkput 2, afwisselend met de zwarte cultuurlaag, duidelijke dunne kleilaagjes aanwezig, die aangeven dat we ons hier, ten tijde van de bewoning, bevinden langs een actieve geul. Ten slotte is in werkput 3, buiten de door middel van boringen vastgestelde omvang van de cultuurlaag, eveneens een zwarte laag aangetoef. Zijn dit ook sporen van menselijke

activiteiten? Nader micromorfologisch onderzoek zal hopelijk al deze macroscopische waarnemingen verder verduidelijken. Dit onderzoek vindt plaats in het kader van het EU-onderzoeksprogramma Horizon 2020, binnen het Marie Skłodowska-Curie onderzoeksproject 894378.

Groningen Instituut voor Archeologie, Jos Kleijne

Hollands Kroon – Wieringen | Stroeverdijk

In de laatste week van april 2022 is door Archeologie West-Friesland een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het voormalige eiland Wieringen aan de Stroeverdijk ten zuidoosten van Hippolytushoef. Hierbij is een doorsnede door de dijk gemaakt. Het plangebied grenst aan 'Het Nieuwe Land', de latere Polder Waard Nieuwland. In de 16de en 17de eeuw heeft men meerdere malen tevergeefs pogingen gedaan om dit deel aan de zuidzijde van het eiland in te polderen. Pas halverwege de 19de eeuw lukte

dat definitief. De dijk die op de grens van het oude naar het nieuwe land ligt, is mogelijk al in de Middeleeuwen aangelegd.

De dijk hier is een provinciaal monument en heeft de benaming Wierdijk gekregen, omdat het lichaam gedurende meerdere eeuwen aan de zeezijde is versterkt met dikke pakketten wier (groot zeegras). Op diverse plekken zijn de resten van de wierriem die uit de dijk steken waar te nemen. In 2016 heeft RAAP al een doorsnede door de Wierdijk gemaakt. Hierdoor is weliswaar inzicht verkregen in de opbouw, maar er ontstonden ook vragen over de wierriem. Bij dit onderzoek is geprobeerd om de constructie van de wierriem duidelijker te krijgen. Tevens is van de gelegenheid gebruikgemaakt om het werk open te stellen voor geïnteresseerden en de mensen uit de omgeving een kijkje te laten nemen in het binnenste van hun dijk.

Er is vast komen te staan dat de eerste dijk is opgeworpen in een turbulente tijd. Onder de oudste fase lag een dik pakket klei waarbinnen resten van verslagen veen zaten. Hieronder was nog een dunne laag restveen

*De Stroeverdijk gezien vanuit de lucht richting het oosten.
Het kronkelige verloop verraadt dijkdoorbraken en reparaties.*

Het profiel door de Stroeërdijk. Links is de voormalige zeezijde, rechts de landszijde. Onder de gelaagde zoden van de oudste dijk is een dik marien pakket van klei en verslagen veen zichtbaar. Aan de linkerzijde wordt het wierpakket opgeschaafd.

op dekzand bewaard gebleven. Op de grens van de jongste natuurlijke afzettingen en de oudste dijk is een OSL-monster genomen in de hoop hiermee de oudste dijk aanleg aan deze zijde van Wieringen na het onderzoek te kunnen dateren. De oudste dijk is opgebouwd uit gelaagde zoden, die mogelijk in het toenmalige voorland zijn gestoken. De dijk had een breedte van 7 m en een hoogte van 1,3 m. In de eeuwen daarna is dijk verder opgehoogd en verbreed voordat aan de buitenzijde de wierriem werd aangelegd. Opvallend is dat hier - net als in 2016 - geen resten van een houten structuur, zoals een krebbering, palenketting of een paalwering om het wier vast te houden, zijn gevonden. Het vermoeden bestaat dat het wier los werd ingegraven in de voet van de dijk en werd opgestapeld tot de kruin

van de dijk. Vervolgens werd deze afgedekt met een dunne laag zeeklei en graszoden. Blijkbaar was dat afdoende. Met dit in het achterhoofd is het ook interessant om te kijken naar eerder gemaakte dijkregistratie in West-Friesland en elders, waar vaak een oudere fase van wierbedijking is gevonden, waarbij ook een echte structuur van palen, de zogenaamde krebberingen, ontbrak. In de toekomst zullen door deze dijk nog twee doorsnedes worden gemaakt, één bij gemaal De Hoelm en nog eentje bij gemaal Hippolytus-hoef. De verschillen en overeenkomsten tussen deze registraties zullen meer inzicht geven in de opbouw en geschiedenis van deze Wierdijk en andere dijken op Wieringen en elders.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen

Hoorn | Nieuwe Steen 9

In april 2022 is door Archeologie West-Friesland archeologisch onderzoek uitgevoerd op de voormalige hockeyvelden aan de Nieuwe Steen 9 in Hoorn. Het plangebied ligt ten zuiden van een grote getijdengeul, die via het Zeegat van Bergen het huidige West-Friesland binnen-drong. Aan het einde van het Neolithicum was deze geul nog actief. Vooral langs de hogere oevers van deze kreek werd gewoond. Bekende neolithische vindplaatsen en vondsten uit de regio zijn de boomstamkano uit de Wieringermeerpolder uit circa 3300 v. Chr., het bekende graf van Cees de Steentijdman van de Mienakker in Aartswoud uit de Enkelgrafcultuur (circa 2800 - 2450 v. Chr.) en de Noorderboekert uit de Klokbeekercultuur (circa 2200 - 2000 v. Chr.). Tussen 1800 en 1700 v. Chr. vond in dit wijdvertakte kreek- en kommensysteem een grote landschappelijke omslag plaats, mogelijk als gevolg van een stormvloed. Toen het evenwicht zich rond 1700 v. Chr. herstelde, bleef in westelijk West-Friesland een kleine opening in de kust bestaan. Ter hoogte van de voormalige hockeyvelden was een hoog opgeslibd kweldergebied ontstaan dat buiten bereik van de stormvloeden lag. Tot dusver zijn laatprehistorische resten uit Hoorn vrijwel onbekend. In 1853 werd in een achtertuin op de Italiaanse Zeedijk een neolithische bijl gevonden, hoewel over de betrouwbaarheid en herkomst van de vondst wordt getwijfeld. Mogelijk komt daar nu een bewoningshorizont uit het Laat-Neolithicum of de Vroege Bronstijd bij. In totaal zijn in het plangebied zeven proef-

sleuven en elf profielen aangelegd. Uit de profielen werd duidelijk dat voor de aanleg van de hockeyvelden het terrein met circa 0,5 m was opgehoogd met een pakket schoon geel zand. Daaronder lag een bouwvoor uit de Nieuwe Tijd. Op twee plaatsen lag onder deze bouwvoor een homogeen en schoon pakket lichtgrijze iets zandige klei. Mogelijk is dit een pakket kwelderafzettingen uit de overgangperiode van de Vroege naar de Midden-Bronstijd. Op een diepte van circa 2 m -NAP kwam een donkergrijze humeuze kleilaag met houtskoolspikkels tevoorschijn. Direct

foto©Archeologie West-Friesland

foto©Archeologie West-Friesland

⋈ Hoefindrukken nét onder de donkergrijze humeuze kleilaag met houtskoolspikkels.

⋈ Detail van de hoofindrukken van runderen.

onder deze laag zaten enkele hoofindrukken van runderen.

foto©Archeologie West-Friesland

Op twee locaties werden monsterbakken geslagen voor koolstofdatering.

Dateerbaar vondstmateriaal ontbrak. Om de ouderdom van de mogelijke laatprehistorische lagen te achterhalen zijn op twee locaties monsterbakken geslagen, waarna voldoende houtskool is verzameld voor koolstofdatering. Met spanning wordt gewacht op de resultaten, die medio zomer 2024 worden gepubliceerd.

Archeologie West-Friesland, Jasper Leek

Hoorn | Roode Steen - Westfries Museum

In 2022 is een zeer omvangrijk project in de binnenstad van Hoorn van start gegaan: de verbouw en uitbreiding van het Westfries Museum. Dit museum is in de huidige situatie gevestigd in de panden Roode Steen 1 en 16 aan het centrale plein van de stad.

foto©Archeologie West-Friesland

Voorafgaand aan het plaatsen van een damwand wordt de stoep van de gebouwen aan de Roode Steen opgegraven. Hier liggen onder andere funderingen van natuurstenen stoepen en stoepkeken, waterputten en pothuizen.

Dit complex wordt uitgebreid met het buurpand Roode Steen 15. De verbouw vindt plaats vanwege noodzakelijk funderingsherstel. Tevens worden de museum panden verduurzaamd en beter toegankelijk gemaakt. Een belangrijk onderdeel van de plannen is een grote nieuwe kelder onder Roode Steen 15, Roode Steen 16, het onbebouwde perceel tussen Roode Steen 14 en 15 en de onbebouwde voorplaats van Roode Steen 1. Ook worden in deze plannen de bestaande kelders onder Roode Steen 1 verdiept, waardoor hoogteverschillen worden opgeheven. Om de kelders te kunnen uitgraven is het noodzakelijk een damwand rondom het gehele gebouwencomplex te plaatsen. In 2022 waren alle plannen nog in de ontwerpfase, maar vanwege het beoogde tijdspad is de keuze gemaakt een aantal archeologische werkzaamheden alvast uit te voeren. Een bijkomend doel was om eventueel aanwezige obstakels voor het plaatsen van de damwand in beeld te krijgen. De archeologische werkzaamheden zijn in drie deelgebieden uitgevoerd: het damwandtracé, het onbebouwde perceel tussen Roode Steen 14 en 15 en inpandig in Roode Steen 15. In alle gevallen geldt dat de maximale onderzoeksdiepte werd bepaald door de aanlegdiepte van bestaande funderingen en de grondwaterstand. In de praktijk betekent dit dat maximaal tot ongeveer 1 meter onder het maaiveld is gegraven. Voor de beoogde kelders zal uiteindelijk tot ongeveer 5 tot 6 meter onder het maaiveld worden verdiept. Het uitgevoerde archeologische werk is dus nog maar een zeer klein onderdeel van het totale archeologische werk dat moet plaatsvinden. Het gebouwencomplex van het Westfries

Museum kent een ingewikkelde bouwgeschiedenis. Het oudste onderdeel is het zogenaamde Proostenhuis aan de Proostensteeg. Dit gebouw behoort tot Roode Steen 1 en staat als dwarspand achter de bebouwing aan de Roode Steen. Het Proostenhuis is volgens de historische bronnen gebouwd in 1425 en kan omschreven worden als een zaalstins (versterkt stenen huis) met kelder en twee verdiepingen. De naam Proostenhuis verwijst naar de proost van West-Friesland, de afgevaardigde van de bisschop van Utrecht in deze regio, die hier in de 15de eeuw een tijd lang woonde. Achter de 18de-eeuwse gevels van Roode Steen 15 en 16 gaan vier oudere gebouwen schuil. Uit dendrochronologisch onderzoek blijkt dat één van deze huizen (zuidelijk deel Roode Steen 15) is gebouwd rond 1581. De bouw van een ander huis (zuidelijk deel Roode Steen 16) is historisch te dateren in 1592. Andere bouwdelen dateren mogelijk uit de 17de eeuw. Het hoofdgebouw van Roode Steen 1 is het Statencollege uit 1632: de vergaderplaats van de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier. Daarnaast is de onbebouwde voorplaats met toegangsgebouw. In deze twee gebouwen en het Proostenhuis is in 1880 het Westfries Museum ondergebracht. Bij het uitgevoerde archeologische werk is informatie over diverse percelen en gebouwen verkregen. Een aantal hoofdpunten wordt hier belicht; de overige bevindingen zullen na afloop van het volledige archeologische werk aandacht krijgen. In de Proostensteeg is de oorspronkelijke zuidmuur van het Proostenhuis gevonden. Bij de bouw van het Statencollege in 1632 is de steeg verbreed en is het Proostenhuis ingekort.

In de Proostensteeg is de fundering van het in 1425 gebouwde Proostenhuis onderzocht. In de muur bevinden zich kaarsnissen.

De muur had een breedte van 0,8 m en had twee kaarsnissen. Op het diepste niveau was de bakstenen fundering ongeveer 1,7 meter breed; de onderkant lag op meer dan 2 meter onder het maaiveld.

In de Proostensteeg zijn verder diverse funderingen van gebouwen aan deze steeg

foto©Archeologie West-Friesland

In de museumtuin zijn de funderingen en de vloer van natuurstenen tegels van een gebouw uit de 16de eeuw ontdekt.

gevonden. Naast het Proostenhuis is in 1569 in opdracht van de stad een klein gebouw neergezet. Daar weer naast stond op de hoek van de Roode Steen en de Proostensteeg een woonhuis. Opvallend is dat in de funderingen veel hergebruikte kloostermoppen zijn gebruikt.

In de museumtuin is een zone direct ten westen van het Proostenhuis onderzocht.

Ook de westgevel van het Proostenhuis blijkt volledig nieuw te zijn opgetrokken en iets naar binnen te zijn gezet, vermoedelijk eveneens in 1632. De oorspronkelijke muur is gevonden en was op de noordwesthoek netjes met blokken natuursteen afgewerkt. Een opmerkelijke bevinding is dat in de 16de eeuw tegen het Proostenhuis een gebouw stond, met op de vloer grote natuurstenen plavuizen. Mogelijk zijn dit hergebruikte plavuizen uit de kelder van het Proostenhuis en dateren ze dus uit 1425. De functie van het gebouw is onbekend. In de 17de of 18de eeuw is het gebouw ingekort en zijn de wanden voorzien van witjes. Het hoorde toen bij het gebouwen-complex van het Statencollege. De oudste resten zijn tot nu toe op het onbebouwde perceel tussen Roode Steen 14 en 15 gevonden. Dit smalle perceel vormde in de 13de eeuw samen met het smalle buurperceel (noordelijk deel Roode Steen 15) één breed

foto©Archeologie West-Friesland

Op het onbebouwde perceel tussen Roode Steen 14 en 15 zijn de resten van een 15de-eeuws huis onderzocht. Het huis had een binnenhaard met plavuizen en een ingegraven aspot.

perceel. De oudste bebouwing zal teruggaan tot de 13de eeuw, maar tot dat niveau is nog niet opgegraven. Wanneer het brede perceel in twee smalle percelen is gesplitst, valt ook nog niet te zeggen. Zeker is dat hier, tussen circa 1450 en 1550, een houten huis stond van ongeveer 3,5 meter breed en een lengte van meer dan 16 meter; vermoedelijk een van de grootste huizen van de stad. De haard had een plavuizen vloer met een vrije haardplaats en een ingegraven aspot. Na 1550 was sprake van een huis met bakstenen muren. De haard werd verplaatst naar de

foto©Archeologie West-Friesland

Inpandig onderzoek in Roode Steen 15.

zuidelijke zijmuur en in het voorhuis zat een kleine ovenconstructie. Te denken valt aan een smidsoven. Het smalle huis is daarna nog diverse malen verbouwd, waarbij onder andere in de 17de eeuw een grote voorraadkelder is toegevoegd met plavuizen op de vloer; de wanden waren niet betegeld.

Bij een schouw van het huis uit 1581 is begin 17de eeuw een martavaan als aspot ingegraven (Roode Steen 15). Op de aspot ligt een aspottegelt.

foto©
Archeologie
West-Friesland

Inpandig in Roode Steen 15 is vooral informatie verkregen over het zuidelijke deel van het pand. Dit brede perceel, dat ongetwijfeld vanaf de 13de eeuw was bebouwd, is nooit opgesplitst. Halverwege de 16de eeuw stond hier het huis van de schout. Dit huis is, zoals hierboven reeds aangegeven, rond 1581 nieuw gebouwd. Uit de archeologische resultaten valt af te leiden dat dit huis ruim 20 meter lang en 8 m breed was. Het had een voorhuis met daarachter meerdere kamers. Opmerkelijk is de positie van de grote haard dwars in het pand in plaats van tegen een zijmuur.

In deze haard zat een ingegraven aspot met daarop een aspottegelt.

Bijzonder is dat begin 17de eeuw als aspot een martavaan van Aziatisch steengoed is gebruikt. Op basis van het baksel, de potvorm, de groeven op de schouder en de vier kleine ophangoren is de martavaan geproduceerd in Mae Nam Noi in Thailand. De Thaise martavanan werden als voorraadpotten in de handel in Azië gebruikt en kwamen incidenteel met een VOC-schip mee.

Zo nu en dan komen we bij opgravingen scherven tegen, maar een compleet exemplaar is een zeldzaamheid.

Vermeldenswaard zijn ook de vele wandtegels met een vroeg ornamentdecor. Mogelijk zaten ze in een betegelde schouw die uit 1581 zou kunnen dateren.

Ergens rond 1625 is de indeling van het huis gewijzigd. De haard werd verplaatst naar de gebruikelijke positie tegen de

< De martavaan, gemaakt in Mae Nam Noi in Thailand, is begin 17de eeuw als aspot ingegraven.

^ Rond 1661 is in Roode Steen 15 een grote keuken gemaakt. De keuken had een schouw met wandtegels met zeewezens en pilasters van pleisterwerk.

✓ Een van de wandtegels van de schouw, mogelijk uit 1661.

zijmuur, in het voorhuis werd een zijkamertje gebouwd en er verschenen nieuwe binnenmuren en een voorraadkelder. Het smalle buurhuis (noordelijk deel Roode Steen 15) was toen vermoedelijk al in handen van dezelfde eigenaar. Ook dit huis werd verbouwd en van een voorraadkelder voorzien. Rond 1660 vonden wederom grote verbouwingswerk-

Basement van de schouw van pleisterwerk, mogelijk uit 1661.

foto © Archeologie West-Friesland

zaamheden plaats. In het smalle huis maakte men de keuken. Tegen de bestaande zijmuur zat nog een deel van de schouw, betegeld met tegels met fraai geschilderde zeemonsters; waarschijnlijk zijn deze in Amsterdam gemaakt. Verder zijn diverse onderdelen van de schouw gevonden, waaronder een basement van een zuil die nog op zijn oorspronkelijke plek stond. Opmerkelijk is het materiaal waarvan de schouwdelen waren gemaakt, namelijk gips of pleister. Dit materiaal was in de vochtige bodem zo zacht geworden dat het met de vingers was in te drukken en onbeschadigd bergen een uitdaging vormde. De onderdelen zijn in mallen gevormd en op basis van de decoratie onmiskenbaar 17de-eeuws. Het vermoeden bestaat dat we te maken hebben met productie van het Haagse atelier van Van Schaijck dat in bedrijf was tussen 1628 en 1674. We kennen alleen de terracotta producten, zoals schouwbeelden en andere bouwkeramiek, maar in historische bronnen wordt een pleister (gips) als materiaal genoemd. Bodenvondsten waren tot nu toe onbekend. In de 18de eeuw zijn de 17de-eeuwse voorraadmeters vervangen door grotere meters, die deels nog in de bestaande situatie zichtbaar waren. De 17de-eeuwse schouw in de keuken werd vervangen door een nieuwe schouw met een grote gemetselde haardput. De stoepen aan de kant van de Roode Steen werden voorzien van natuursteen en stoephekken, zoals gebruikelijk bij regentenpanden. De definitieve plannen moeten nog vorm krijgen en pas daarna is duidelijk wat er verder aan archeologisch werk moet gebeuren. Zeker is dat het onderzoek veel informatie over de vroegste geschiedenis van Hoorn zal opleveren

foto © Archeologie West-Friesland

De huizen ter plaatse van Roode Steen waren oorspronkelijk langer waardoor een deel van de funderingen uitpandig ligt.

en dat de bouwgeschiedenis van de diverse gebouwen verder zal worden ontrafeld. (zie deel Varia voor de kanonnen van het Westfries Museum p.146-148).

Archeologie West-Friesland, Christiaan Schrickx

Hoorn – Zwaag | Dorpsstraat 318

Op dit perceel aan het oude dorpslint in Zwaag stond aan de zuidzijde een grote stolpboerderij met dubbel vierkant. De boerderij, een gemeentelijk monument, verkeerde in zeer slechte staat en is daarom grotendeels afgebroken. Het vierkant is ingepakt en de voorgevel is gestut. Het is de bedoeling dat de stolp herbouwd wordt in de oude vorm. Bij het maken van een nieuwe fundering zal de bodem worden verstoord en daarom is een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

*Bodemprofiel met onder meer een middeleeuwse sloot.
Op de achtergrond de darsdeuren in de voorgevel van de
stolpboerderij uit 1898.*

De stolpboerderij uit 1898 in 2002.

De stolp is in 1898 gebouwd in opdracht van Alida Visser van Hazerswoude (1852-1912). Zij woonde op het nog bestaande landgoed Bosbeek in Heemstede en verpachtte de

stolpboerderij in Zwaag aan een boer. Voor de bouw in 1898 heeft zij waarschijnlijk een Zuid-Hollandse architect een ontwerp laten maken, want in het gebouw zijn Zuid-Hollandse invloeden te vinden die normaal gesproken niet voorkomen in stolpboerderijen. Het houtskelet, het vierkant genaamd, was bijvoorbeeld uitgevoerd met langsgebinten in plaats van dwarsgebinten. Hiernaast had de stolp een Hollandse stal, een staltype dat gangbaar was in Zuid-Holland. Stolpboerderijen hebben normaal gesproken een Friese stal, waarbij de koeien met hun kop naar de muur staan, bij de Hollandse stal staan ze met de koppen naar het middenpad. Hoe de koeien stonden, is af te leiden uit de plek van de grup, de mestgoot. Uit oude kadasterkaarten blijkt dat vóór 1898

ook al een stolpboerderij op het perceel stond. Deze stolp is vermoedelijk in de vroege 17de eeuw gebouwd. Van dat gebouw is weinig

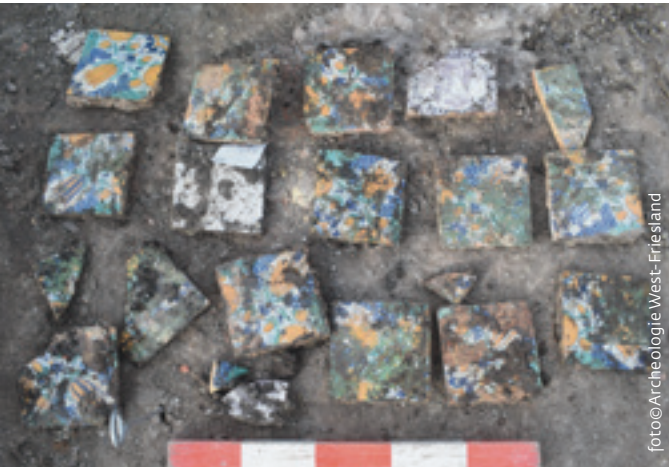
Sporen van de koeienstal van de stolpboerderij uit 1898, namelijk de mestgoot en poeren waarop stijlen hebben gestaan.

De opgraving in volle gang. Het houten vierkant is ingepakt en de voorgevel (op de achtergrond) is gestut.

gevonden: enkele regenwaterkelders, wat stukjes fundering en een bestrating achter de boerderij. In de funderingen van de stolp uit 1898 zijn veel 17de-eeuwse bakstenen verwerkt en het is goed mogelijk dat die afkomstig zijn van de oudere boerderij. Dit zou verklaren waarom van de funderingen uit de 17de eeuw weinig is gevonden: men heeft bij de sloop de oude bakstenen verzameld, waaronder ook de stenen van de funderingen.

Bijzonder is een stort van wandtegels die waarschijnlijk uit de oudste stolp afkomstig zijn. Het gaat met name om zogenaamde stertulpen met kwartrozetten uit de periode 1610-1640.

foto©Archeologie West-Friesland

◀ *De wandtegels die in 1898 zijn gestort op het terrein. Het gaat vooral om exemplaren uit de eerste helft van de 17de eeuw. Deze tegels zijn later overgeschilderd met groene verf.*

De wandtegels zijn voorafgaand aan de nieuwbouw in 1898 gestort. Opvallend is dat op de voorzijde van de tegels groene verf zit. Blijkbaar zijn de 17de-eeuwse wandtegels op zeker moment overgeschilderd, vermoedelijk

omdat zij deels waren beschadigd en bovendien niet meer in de mode waren.

Verder kan een gietijzeren haardplaat uit de 17de eeuw worden genoemd met een voorstelling van de lente; op de plaat staat het Duitse woord 'Frühling' (lente). De plaat werd bij de boerderij uit 1898 gebruikt om de bovenkant van de waterput af te dekken. Vermoedelijk was de haardplaat onderdeel van de haard

foto©Archeologie West-Friesland

◀ *"Handwerkende oude vrouw bij kaarslicht", geschilderd door Esaias Boursse, circa 1655-1660. Rechts is de betegeling van een haard zichtbaar. De wandtegels zijn identiek aan de tegels die zijn gevonden bij de opgraving in Zwaag.*

foto©Archeologie West-Friesland

De gietijzeren haardplaat uit de 17de eeuw met een voorstelling van de lente (Frühling).

foto©Archeologie West-Friesland

◀ Een waterput uit de 16de eeuw, gemaakt van een eikenhouten ton. De waterput is aan het begin van de 17de eeuw gedempt en hoort waarschijnlijk bij een langhuis.

van de 17de-eeuwse stolp. De bewoning op het perceel gaat nog verder terug. Een waterput dateert uit de 16de eeuw en hoort mogelijk bij een langhuis. Van dit huis zijn verder geen sporen gevonden. In deze tijd is ook een kuil gegraven en is een sloot gedempt. Uit de Middeleeuwen (12de-15de eeuw) dateren een cilindrische kuil die is gebruikt als waterput, een paar gedempte sloten, diverse kuilen en een ophogingspakket van ongeveer 1 meter dik.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn

Koggenland – Ursem I De Tuinen Fase 2

In november 2022 is in opdracht van de gemeente Koggenland een archeologisch onderzoek uitgevoerd in de zuidoosthoek van het plangebied De Tuinen Fase 2. Hierbij is een grote hoeveelheid 13de-eeuwse objecten

foto©Archeologie West-Friesland

Een loden schijfje, mogelijk een laat-middel-eeuws spinlood.

gevonden, mogelijk van één huishouden. In 2012 is net ten oosten van het plangebied eveneens een opgraving uitgevoerd. Hierbij werden resten blootgelegd van vermoedelijk een huis dat hier in de 13de eeuw langs de Zuidergouw stond. Dit huis was gebouwd van hout en veenzoden. Rondom het huis werden toen scherven gevonden van ronde handgevormde potten, zogenaamde kogelpotten. Daarnaast werd divers hardgebakken aardewerk uit het Duitse Rijnland gevonden: proto- en bijna-steengoed. Steengoed is karakteristiek voor de tweede helft van de 13de eeuw, tussen 1250 en 1300. Verwacht werd dat mogelijk een deel van deze nederzetting zou kunnen worden aangesneden.

In de nazak van een van de daliegaten werd veel 13de-eeuws materiaal gevonden.

foto©Archeologie West-Friesland

foto © Archeologie West-Friesland

✓ Een greep uit de aardewerkvondsten; kannen van bijna-steengoed en kogelpotaardewerk.

✓ Bij de verkenningen door de leerlingen van groep 7 en 8 van zowel de Langereisschool als de Bavo-school werden veel middeleeuwse vondsten gedaan.

Bij de opgraving zijn meerdere grote ronde kuilen gevonden. Deze kuilen, ook wel daliegaten genoemd, zijn gegraven in de periode net na de ontginning van het gebied, mogelijk al in de 11de eeuw. Toen werd nog door een dik veenpakket heen gegraven om bij de kalkrijke ondergrond te komen. De klei uit deze kuilen werd vervolgens vermengd met de veengrond om deze minder zuur te maken. Hiermee werd de bodem meer geschikt gemaakt voor akkerbouw. Het veen is vervolgens in het daliegat teruggegooid. Doordat het veen inzakte, zorgde dit voor laagtes of dellen in het landschap. Een van die laagtes is twee eeuwen later, in de 13de eeuw, gebruikt als afvaldump.

Hierin is slachtafval van voornamelijk rund en schaap/geit geworpen, maar ook scherven aardewerk. Het materiaal doet sterk denken aan de vondsten van de opgraving uit 2012. De onderzoekers gaan kijken naar overeenkomsten en verschillen met het eerder gevonden materiaal. Mogelijk komt het afval van de eerder onderzochte huisplaats.

Voordat het onderzoek startte zijn de groepen 7 en 8 van zowel de Langereis- als de Bavo-school uit Ursem bij het project betrokken. Zij hebben les gekregen over archeologie en de middeleeuwse geschiedenis van Ursem. Daarnaast hebben de kinderen voorafgaand aan de graafwerkzaamheden op het terrein gezocht naar middeleeuwse vondsten, en met succes. De kinderen zullen op de hoogte worden gebracht van de bijzondere resultaten.

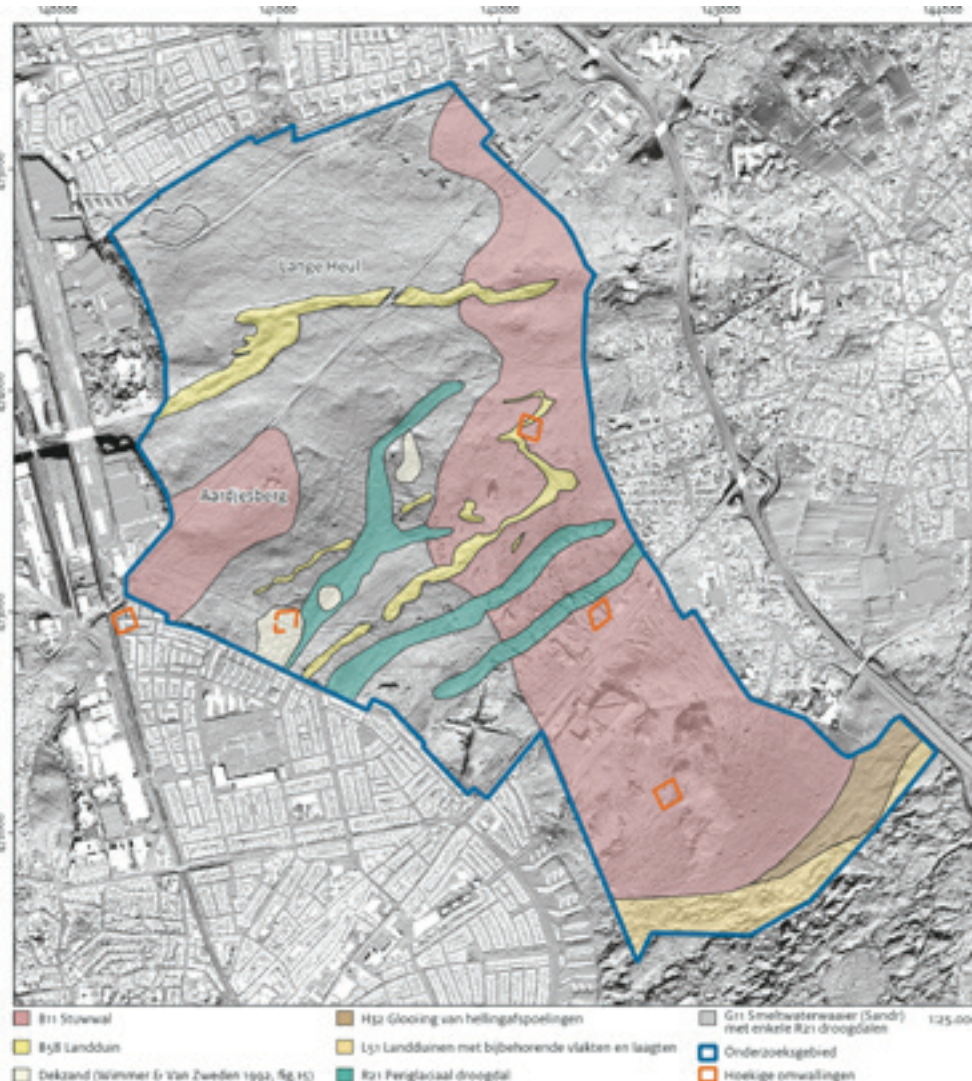
Archeologie West Friesland, Sander Gerritsen

foto © Archeologie West-Friesland

Laren | Schapenkamp

Op de Bussumer-, Wester- en Zuiderheide liggen vier vierkante walstructuren die elk ongeveer 100 x 100 m meten. De structuren staan lokaal als ‘schapenkampen’ bekend. Er moeten er in het verleden meer zijn geweest - in 1850 worden er nog twee genoemd -, maar deze zijn in de loop der tijd vergraven en verdwenen. De kampjes trokken, evenals de prehistorische grafheuvels die op de heide liggen, al vroeg de aandacht van oudheidvorsers. Rond 1850 groef L.J.F. Janssen, conservator bij het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden, samen met de Hilversumse notaris A. Perk in de kampjes. In 1856 schreef Janssen hierover in zijn boek *Hilversumsche Oudheden*: “Verscheidene opgravingen door mij met den heer Perk op sommige plekken dier kampen ondernomen, leverden geene spoor van vroegere kultuur, noch eenig bewijs op, dat zij immer bewoond geweest waren. Men vond steeds ongeroerd kiezelzand, gelijk overal op de belendende heide, en ook de walletjes, voor zoo ver er in gegraven werd, leverden geene overblijfselen op van menselijke beschaving”. In 1972 zijn de kampjes vanwege hun zichtbaarheid aangewezen als archeologische rijksmonumenten en in 1990 zijn enkele boringen in de omwallingen gezet om inzicht in hun aard en ouderdom te krijgen. Op basis van de bodemopbouw en pollendiagrammen werd toen geconcludeerd dat de kampjes uit de 17de eeuw dateren. Ze zouden, gezien de heidevegetatie waarin ze toen moeten hebben gelegen, waarschijnlijk als schapenkampen dienst hebben gedaan. Deze duiding is ook al door andere onderzoekers gegeven. Daarnaast is gedacht aan een functie als bijenschans, warande voor konij-

bron: RCE

Locatie van de vier nog bestaande kampjes en een verdwenen kampje geprojecteerd op de AHN3 en elementen uit de geomorfologische kaart. Het eerste Larense kampje zien we linksonder. De Aardjesberg en Lange Heul zijn belangrijke archeologische vindplaatsen.

nen, proefakkers of een militaire functie. Recentelijk is daar nog een nieuwe hypothese bijgekomen; die van Romeinse marskampen. Als er één ding is dat er uit deze uiteenlopende duidingen kan worden afgeleid, is het dat de aard en ouderdom onbekend zijn.

De heide waarop de schapenkampen liggen is eigendom van de Stichting Goois Natuurreservaat. Het is een gebied waar volop wordt gerecreëerd door wandelaars met of zonder hond, fietsers, ruiters en geo-cachers. Het Goois Natuurreservaat heeft plannen om de

Selectie van de munitieresten uit en rond het kampje.

walstructuren op de heide te herstellen en de kampjes mogelijk een nieuwe functie te geven. Ze vroegen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om advies. Om te kunnen bepalen wat de ouderdom, functie en het oorspronkelijke uiterlijk van de kampjes was, heeft de Rijksdienst een beperkt veldonderzoek gedaan op een van de kampjes: het

eerste Larense kamp. Dit kampje is nog het meest intact, met uitzondering van de oostzijde waar in het verleden zand is gewonnen. Het kamp is begroeid met heide en aan de oostzijde staat een bosje. Het veldwerk bestond uit een booronderzoek, een oppervlaktekartering, systematisch metaaldetectie-onderzoek en het graven van drie proefsleuven. Het veldwerk is uitgevoerd samen met AWN-afdeling Naerdincklant en enkele detectoramateurs. De boringen wezen uit dat er ter hoogte van het kamp twee (lage) dekzandruggen op de stuwwal liggen. De bodemvorming varieert afhankelijk van de ondergrond. Ter hoogte van het dekzand is de

bodemvorming meer geprononceerd dan waar deze laag ontbreekt. Opvallend is verder dat de uitspoelingshorizont onder de wal beter herkenbaar is dan daarbuiten. Mogelijk is dit het gevolg van intensief plaggen in de historische tijd. De oppervlaktekartering heeft, vanwege de slechte vondstzichtbaarheid, slechts één aardewerkscherf opgeleverd. Tijdens het metaaldetectie-onderzoek is wel een groot aantal vondsten verzameld. De oudste hiervan is een Hollandse duit uit 1732. Verder zijn er vooral munitieresten, delen van militaire uitrustingsstukken en enkele munten uit de late 19de en 20ste eeuw gevonden. Het gaat hierbij om loden Beaumont-kogels, hul-

Doorsnede door de greppel en wal.

zen, kogels en een koperen beslagstuk in de vorm van een swastika uit de Tweede Wereldoorlog en tientallen aluminium en kunststof losse flodders uit de periode daarna. Deze vondsten illustreren dat het terrein vanaf circa 1870 ruim een eeuw lang voor militaire doeleinden is gebruikt, vooral als oefenterrein. Rond 1990 kwam aan deze functie een einde. Het proefsleuvenonderzoek bestond uit een lange sleuf door de zuidelijke greppel en wal tot ongeveer halverwege het binnenterrein en twee kortere sleuven binnen de omwalling. De wal is ter hoogte van de sleuf iets meer dan 40 cm hoog, circa 4 m breed en opgebouwd uit een pakket geel en een pakket grijs zand. In de top van het wallichaam heeft zich een dunne humuspodzolbodem gevormd. Er zijn geen aanwijzingen voor een palissade of staketsel. De greppel manifesteerde zich in het horizontale vlak als een scherp begrensde, 2,7 m brede, baan lichtbruin zand met op het diepste punt spitsporen. De greppel is 1,0 m diep en is opgevuld met geel zand met humeuze laagjes. Op het binnenterrein zijn zeer weinig grondsporen gevonden. Het gaat om enkele sub-recente kuilen en een kuiltje met houtskool. Ook onder de wal lag een dergelijk houtskoolrijk kuiltje. Beide kuiltjes zijn bemonsterd voor 14C-onderzoek. De sub-recente kuilen hangen samen met militaire activiteiten. Er zijn verder OSL-monsters en micromorfologische monsters uit de wal, het oppervlak onder de wal en de grachtvulling genomen en geochemische monsters uit de bodemprofielen. Daarnaast zijn de humeuze laagjes van de greppelvulling bemonsterd voor palynologisch onderzoek.

De eerste resultaten bieden nog weinig aanknopingspunten voor een interpretatie van de walstructuren. Het ontbreken van akkeronkruiden of gewassen in het palynologisch beeld van de vulling van de greppel wijst in ieder geval niet op agrarisch gebruik van het terrein.

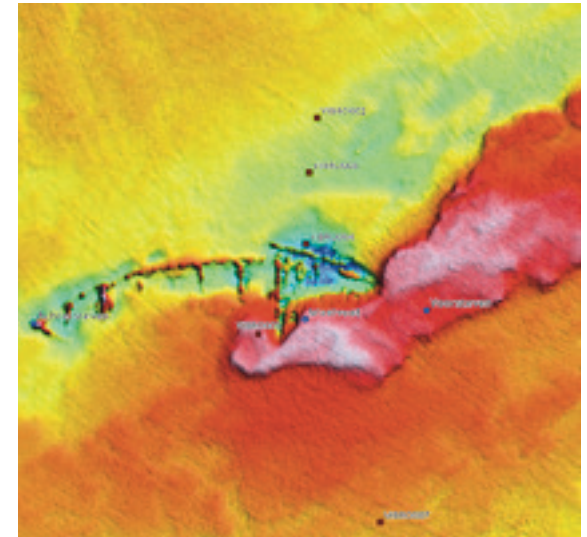

OSL-monsters uit de verschillende lagen van de greppel.

De eerste (voorlopige) OSL-dateringen wijzen op een datering in de Late Middeleeuwen. Daarmee ligt een duiding als schapenkamp het meest voor de hand, maar mogelijk levert de analyse van de andere monsters andere inzichten op. Wordt vervolgd.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Jan van Doesburg en Jan Willem de Kort

Markermeer | Wrak NCN 30430

bron@Vestigia/MSDS

Multibeam-opnamen van het wrak met daarop geprojecteerd de positie van de boorpunten. De rode vlek aan de oostkant toont het dikste deel van de afdekking met IJsselmeerslib.

Nederlandse en Britse onderwaterarcheologen hebben eind september/begin oktober 2022 een onderwateronderzoek uitgevoerd in het midden van het Markermeer tussen Lelystad en Hoorn. Op die plaats was bij een eerdere geofysische survey een houten wrak geïdentificeerd, wrak NCN 30430, dat op het eerste gezicht redelijk intact leek en van hoge ouderdom. Het onderzoek is in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) uitgevoerd als onderdeel van een beter overzicht van het maritiem erfgoed in de Nederlandse wateren. Een team van professionele duikers en onderwaterarcheologen van Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie uit Amersfoort, diens samenwerkingspartner MSDS Marine

uit het Verenigd Koninkrijk en het duikondersteunend bedrijf Baars-CIPRO uit Lijnden, hebben het scheepswrak voorzichtig verder blootgelegd, opgemeten en vondsten en monsters verzameld voor de datering.

In totaal zijn drie opgravingsputten gegraven, elk van 2 m breed, haaks op en over de scheepsrump. Hierbij zijn de volledige voor- en achtersteven blootgelegd (put 3 en put 1). De achtersteven in put 1 heeft een vingerling voor de bevestiging van het roer, waarmee het zeker is dat dit inderdaad de achtersteven is. Put 2, tussen 1 en 3 in, is voor de helft vrijgelegd. Omdat het wrak in een hoek van ongeveer 45 graden is gekanteld, was de zand- en kleilaag te dik om het schip hier in de beschikbare tijd volledig bloot te leggen. In put 2 is wel de mastvoet gevonden. Behalve de aanleg van de opgravingsputten is ook een aantal zogenaamde boringen gezet om de bodemkundige

context van het wrak te bepalen.

Vast is komen te staan dat het om een circa 12 m lang en 4 m breed vrachtscheepje gaat, met een (strijkbare) mast.

Het schip lijkt met zijn voorsteven vast te zijn komen zitten in de veenbodem. Die voorsteven is dan ook zwaar beschadigd. De rest van het schip lijkt goed bewaard te zijn gebleven en ligt met ongeveer 45 graden slagzij op de Markermeerbodem. Het gedeelte bij de voorsteven is afgedekt met een dikke sliblaag.

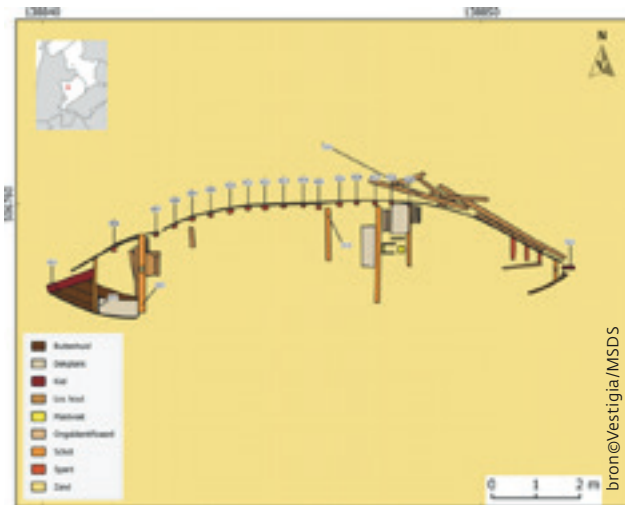
Het middendeel aan bakboordzijde en de achtersteven steken boven de sliblaag uit. Na analyse van alle waarnemingen wordt vermoed dat het scheepstype een zogenaamde schuit is, met een karveel gebouwd vlak en een overnaads gebouwde huid. Dit scheepstype werd vanaf de Late Middeleeuwen tot het begin van de 20ste eeuw in de Nederlandse binnenwateren voor veel verschillende doeleinden gebruikt. Varianten van het type zijn vaker in het voormalig Zuiderzeegebied gevonden, hoewel het qua zeewaardigheid eigenlijk minder geschikt was voor de vaart in open water. Uit enkele stukken van het scheepshout kon een datering worden verkregen van de bouwdatum van het schip. Op grond van de jaarringen ligt de kapdatum van het gebruikte hout in de tweede helft van de 17de eeuw (zie verder Vestigia-rapport V2416). Alles tezamen gaat het dus zeker om een behoudenswaardig historisch wrak. Vestigia heeft de RCE geadviseerd om het wrak te blijven monitoren door middel van regelmatige geofysische opnamen om zo de fysieke toestand en eventuele achteruitgang van het wrak te kunnen beoordelen. Er zijn momenteel geen directe conserverings-technische bedreigingen

voor het behoud van het wrak in situ. Wel bestaat er een kans dat duikers of schepen met ankers of netten het schip beschadigen.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, W.A.M. Hessing

Medemblik – Opperdoes | Oosteinde 12 - Camping Klein Giethoorn

Nadat er in 2009 op de voormalige camping Klein Giethoorn bij Opperdoes proefsleuven waren gegraven waarbij sporen uit de Midden- en Late Bronstijd werden gevonden, was het lange tijd stil rond dit project (De Koning 2010). Hernieuwde en gewijzigde plannen voor de herinrichting en de bouw van luxe vakantiewoningen leidden echter weer tot een tweede proefsleuvenonderzoek, nu over een gebied van circa 5,5 ha. Ten tijde van het eerste onderzoek in 2009 was Opperdoes wel bekend bij archeologen vanwege grootschalig onderzoek uit 1979-1980 door de ROB, waarbij vooralsnog de enige vindplaats van oostelijk West-Friesland uit de IJzertijd werd onderzocht (Woltering 1985), maar we wisten niet precies waar dat onderzoek had plaatsgevonden. Doordat dit oude ROB-onderzoek ondertussen weer is opgepakt en Wouter Roessingh van ADC ArcheoProjecten hiervan de voorlopige resultaten met ons deelde, weten we dat dit oude onderzoek direct grenst aan het plangebied van 2022. In dit plangebied zijn verspreid over het terrein zestien proefsleuven aangelegd om zo een algemeen beeld te krijgen van de sporendichtheid. In nagenoeg alle proefsleuven werden

Overzichtstekening van het vrijgelegde deel van het wrak met de geïdentificeerde houten onderdelen.

wel sporen en vondsten gevonden, overwegend uit de Prehistorie. De enige jongere sporen waren over het hele terrein doorlopende gedempte sloten. Doordat boven in deze sloten een kleiafzetting werd gevonden, is een laatmiddeleeuwse datering van deze sloten zeer waarschijnlijk. Dit werd nog eens bevestigd door fragmenten van kogelpotten, Paffrath- en Pingsdorfaardewerk. Op een plaats werd een houtconstructie met palen en planken zichtbaar, die enigszins was verzakt. Maar de constructie, voor zover die te volgen was in de proefsleuf, leek de gehele breedte van de sloot te beslaan. Mogelijk was dit deel van de sloot gedempt, zodat je met een

kar kon oversteken; een soort brug dus. Ook deze houtconstructie was afgedekt met klei. Dergelijke kleiafzettingen zien we overal in Noord-Holland en ze staan bekend als pikklei. Ze moeten zijn ontstaan voordat het gebied bedijkt was. In dit geval voordat de Westfriese Omringdijk rond 1250 was voltooid. Alleen aan de noordzijde werden in de allereerste proefsleuf ook nederzettingssporen uit deze laatmiddeleeuwse periode gevonden. In de rest van het terrein waren dat vooral sporen en lagen uit de Prehistorie. Doordat we nu wisten dat er bij het ROB-onderzoek direct aan de noordzijde zowel sporen uit de Vroege en Late IJzertijd als de Midden- en Late Bronstijd

< *Houten constructie in een sloot, vermoedelijk uit de Late Middeleeuwen (12de eeuw).*

waren gevonden, is geprobeerd al tijdens het proefsleuvenonderzoek op grond van de vondsten een differentiatie te maken. Dit is gedeeltelijk gelukt. Opvallend waren enkele zones waarbij de nederzettingssporen uitzonderlijk goed geconserveerd waren en waar meestal ook nog een afdekkende cultuurlaag overheen lag. Dit waren net wat lageregelegen zones, die van de latere egalisaties geen last hebben gehad.

Dieperliggend vlak met duidelijke paalsporen dat onder een pakket akkerlagen tevoorschijn kwam.

Op andere plaatsen werden de nederzettingssporen direct onder de bouwvoor gevonden. Hier ontbrak dus de afdekkende oude cultuurlaag en was de conservering ook minder goed. Sporen uit de Vroege IJzertijd werden vooral in het noordwestelijke deel van het terrein herkend door een relatief grote hoeveelheid vondsten die vooral uit de dieperliggende en de sporenafdekkende akkerlaag kwamen.

Profiel met paalspoor en afdekkende akkerlagen.

Vondsten uit de akkerlaag: dunwandige pot met vingertopindrukken op de rand (Vroege IJzertijd).

Vondsten uit de akkerlaag: vuursteen.

Vondsten uit de akkerlaag: stuk natuursteen, mogelijk gebruikt als basismateriaal voor magering.

Vondsten uit de akkerlaag: scherf met magering van natuursteen.

Feitelijk was dit een pakket akkerlagen, waarvan slechts de dieperliggende laag veel vondsten bevatte, omdat hij direct boven een oud sporenvlak, vermoedelijk een erf, lag. Voor zover de eerste veldterminaties dat toelaten gaat het om aardewerk uit de Vroege IJzertijd. Deze datering is gebaseerd op enkele kenmerkende scherven met micamagering, maar ook op een randfragment van een tamelijk dunwandige pot met vingertopindrukken bovenop de rand. Verder werd er tamelijk veel natuursteen gevonden, evenals bewerkt vuursteen. De sporen onder de akkerlaag bestonden uit een rij paalkuilen, die zeer waarschijnlijk bij een boerderij hoorde. Een ander kenmerk van deze periode lijkt de relatief grote hoeveelheid vondsten in vergelijking tot de Bronstijd. Ook in de zuido-

lijke helft van het terrein waren de sporen uit de Prehistorie talrijk en op de meeste plaatsen zeer goed geconserveerd. Ook hier lag een dieperliggend sporenvlak onder een pakket akkerlagen. Aan de onderkant waren duidelijke eergetouwkrassen zichtbaar. In dit deel van het terrein werd minder aardewerk gevonden. Afgezien van het randfragment van een pot uit de Late IJzertijd dat samen met verbrande leembrokken in een donker spoor zat, werd er geen aardewerk uit die periode gevonden. De meeste andere sporen in dit deel van het terrein dateren vermoedelijk uit de Bronstijd. Dit deel van het terrein vormt een belangrijke aanvulling op de sporen die door de ROB zijn opgegraven, omdat hier sprake lijkt van een deel met veel kringgreppels en grote kuilen- of paalkuilenkransen.

^ Greppel met verbrande leem en een groot randfragment van een pot uit de Late IJzertijd.

✓ Meerdere kringgreppels.

Vlak met zeer goed geconserveerde sporen, waaronder greppels en een dubbele kuilenkrans.

Een van de grotere kuilenkransen was uitzonderlijk goed geconserveerd, doordat hij net iets lager lag en nog was afgedekt door een pakket akkerlagen. Op een andere plek werd een rij kuilen aangesneden die hoger lag en minder goed geconserveerd was. Aangezien het programma van eisen de ruimte gaf om de aard van de sporen beter in beeld te brengen, werd besloten deze laatste rij kuilen te volgen. Ook hier bleek sprake van een grote kuilenkrans. Het onder goede omstandigheden vrijleggen van de kuilenkrans heeft aangetoond hoe rijk dit terrein is aan bijzondere archeologische

sporen. De kuilenkrans bestond uit minimaal 44 (paal)kuilen die in een cirkel van 15,5 m gegraven zijn. Doordat een deel van de krans door een noordwest-zuidoost lopende - veel jongere - sloot is doorsneden, ontbreken er enkele paalkuilen. Vermoedelijk lagen er oorspronkelijk 55 kuilen in een cirkel. In de best bewaarde oostelijke hoek is een tweede ring paalkuilen aangesneden. Ook liggen er hier twee rechte greppels of een deel van een kringgreppel over deze paalkuilen heen. De kuilenkrans is dus ouder. Duidelijk is ook dat enkele kuilen aan de westzijde bijna verdwenen

◀ Drone-opname van een nagenoeg complete kuilenkrans.

✓ Kuilenkrans met deels gecoupeerde kuilen.

waren. Van sommige kuilen is hier maar enkele centimeters overgebleven; ze zijn te herkennen aan de grote vlekken aan de onderkant. De kuilen zijn gemiddeld 60 à 70 cm lang en 40 à 50 cm breed. Ze zijn dus vaak ovaal. In sommige kuilen was een soort kern te zien, maar dit is vermoedelijk eerder de nazak van anders gekleurde grond, die in de kuil terecht kwam na het uittrekken van de paal. De onderzijde van de kuilen wijst er enerzijds op dat de kuilen na het graven enige

tijd hebben opengelegd (gelaagde vulling van donkere grond van het oppervlak afgewisseld met schone grond (lichte zavel)) en anderzijds dat er geen aangepunte palen in hebben gestaan. De onderkant van de kuilen is meestal vlak. De langgerekte vorm zou kunnen worden verklaard doordat men de nog liggende palen rechtop tegen een van de kuilwanden plaatste, de rechte kant van de kuil, terwijl aan de schuine kant van de kuil de paal in de kuil werd geschoven.

Verder lijkt de kuilenrij aan de zuidkant wat minder rond en eerder recht te lopen. Vergelijkbare structuren hebben allemaal nog onregelmatiger vormen, deels rond, deels hoekig (zie overzicht Roessingh 2018 en literatuurverwijzingen aldaar). In Hauwert, iets ten westen van Opperdoes, zien we ovale kuilenkransen met tamelijk rechte zijden en ook een dubbele kuilenkrans. Deze wordt in de Midden-Bronstijd A gedateerd. In Opmeer, nog verder westelijk van Opperdoes, is sprake van

ronde meerkuilige, soms met drie kuilen omgeven, constructies, en in Hoogwoud-Oost, direct noordelijk van Opmeer, is sprake van een deels ronde kuilenkrans die aan een zijde recht is. Beide zijn niet gedateerd, net als een door de ROB in 1980 onderzochte krans bij Twisk, ook vlak bij Oppendoes.

Binnen de grote kuilenkrans is nog een tweede krans te vinden met aanzienlijk kleinere (paal)-kuilen, maar hiervan is maar een klein deel bewaard gebleven (circa 8 kuilen). Op de tekening is wat meer te zien, omdat ook aan de zuidzijde nog enkele kuilen tegen de putwand lopen. Deze maken deel uit van de tweede rij kuilen die beter in de zuidoostzijde te zien zijn. Voorlopige conclusie is dat aan deze goed bewaarde kant een dubbele rij kuilen lag, die mogelijk om de hele binnenkrans heeft gelegen, maar in ieder geval in de noordwesthoek helemaal is verdwenen, omdat de kuilen hier minder diep waren.

Behalve de rij kleinere paalkuilen is een grotere en opvallend vondstrijke kuil (S400) het enige oude en waarschijnlijk met de krans gelijktijdige spoor. De vondsten die hieruit kwamen zijn waarschijnlijk niet bewust gedeponneerd, maar afkomstig van het oorspronkelijke oppervlak, en bestaan uit brokken verbrande leem, houtskool, enkele scherven, botfragmentjes en natuursteen. Dit zijn vondsten die we ook in cultuur- of akkerlagen tegenkomen. Enkele kuilen zijn bemonsterd voor een AMS-datering. Deze monsters zijn genomen van de onderkant van enkele diepere en beter geconserveerde lagen in de kuilen.

Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman, Steven Vermoolen en Mike Tol

Ouder-Amstel – Ouderkerk aan de Amstel | Vervanging brug in de N522 over de Amstel

LEGENDA

- Werkput
- Plangebied

SPOREN

- Muurwerk
- Hout
- Puinlaag
- Turf
- Vloer
- Gresbuis
- Waterput

Allesporenkaart van de opgraving, geprojecteerd op de Kadastrale Kaart uit 1811-1832, waarbij de oudste muurresten overeenkomen met de bebouwing die aan het begin van de 19de eeuw nog binnen het werkterrein aanwezig was.

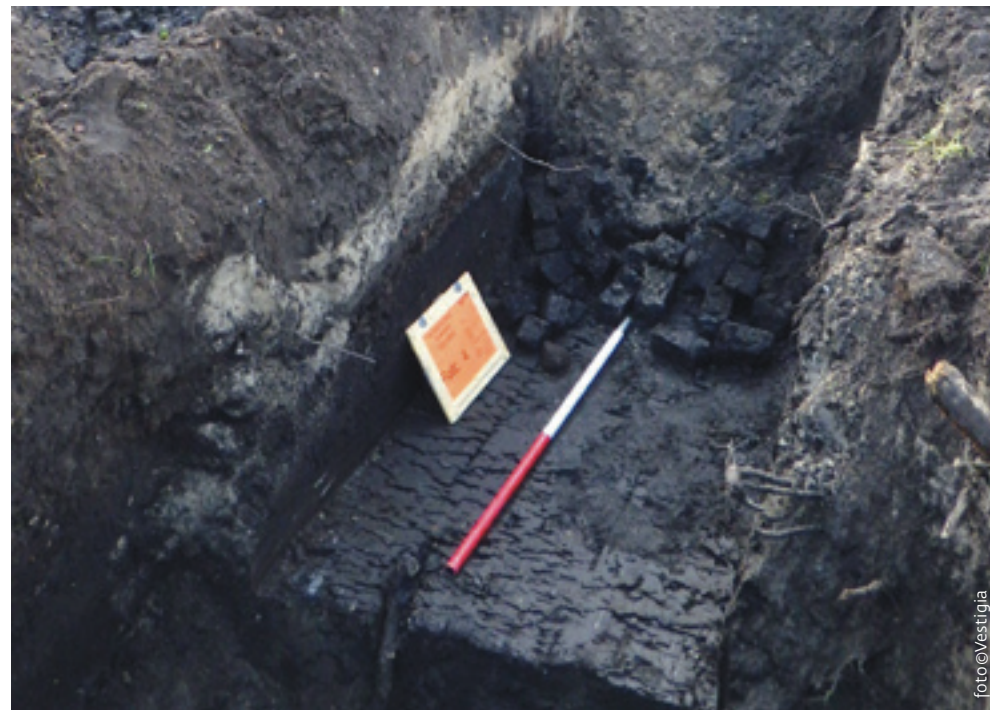
In het kader van het project 'N522 Vervanging brug Ouderkerk' is in 2022 binnen de bebouwde kom van Ouderkerk een nieuwe brug over de Amstel gebouwd. Voor het aanbrengen van een nieuwe basculekelder (voor het contragewicht van de brug) is aan de zuidzijde van het oostelijke brughoofd een werkterrein ingericht. Deze basculekelder wordt op een bovengrondse werkvloer gebouwd, en daarna in het grondlichaam van het oostelijke brughoofd geschoven. Voor de aanleg van de bovengrondse

werkvloer zijn damwanden geplaatst waarop de werkvloer is aangelegd. De grondroerende werkzaamheden betroffen alleen het plaatsen en weer verwijderen van de damwanden. Ter voorbereiding op deze werkzaamheden is een aantal proefsleuven gegraven voor het opzoeken van kabels en leidingen. Het gaat om twee sleuven aan de zuidzijde van het brugtalud, op de oostelijke oever van de Amstel. In deze sleuven zijn op meerdere plekken de resten van historisch muurwerk gevonden. Daarop

< Impressie van het veldwerk naast de oude brug over de Amstel.

> Een stapel turfbllokken/-broodjes die in het venige ophogingspakket zijn gevonden.

is door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie geadviseerd tot verder archeologisch onderzoek van de muurresten ter hoogte van de aan te brengen damwanden. Dit advies is overgenomen door de gemeente Ouder-Amstel.

Tijdens het veldwerk, door Vestigia in maart 2022 uitgevoerd, is aan de oostzijde van het werkterrein één sleuf - werkput 1 - aangelegd op de plaats van de geplande damwand. Vanwege de aanwezige archeologische resten is deze later iets naar het oosten en westen uitgebreid, om zo de aanwezige sporen beter te kunnen duiden. Er zijn in werkput 1 twee vlakken gedocumenteerd. Aan de westzijde is om veiligheidsredenen gekozen voor twee

kijkgangen, de werkputten 2 en 3.

Binnen het werkterrein is bewoning en bebouwing uit de 18de-eeuw gevonden, en ook de resten van een waterput en vloer uit de 19de dan wel 20ste eeuw en de funderingen van een 20ste-eeuws gebouw. Een deel van de muurresten komt overeen met wat op de Kadastrale Minuut uit 1812-1832 aan bebouwing op de oever staat aangegeven.

Aan de zuidwestzijde langs de Amstel is een ophogingspakket gedocumenteerd dat ongeveer in dezelfde tijd moet zijn opgebracht ter versteviging van de oever. In dit pakket is een stapel turfbroodjes verwerkt.

Ook zijn tegen het muurwerk van het oudste gebouw enkele natuurstenen platen en

houten planken aangebracht, mogelijk om het verschuiven van de fundering in de slappe ondergrond tegen te gaan. Ter hoogte van het muurwerk en in de verschillende ophogingspakketten is vondstmateriaal uit de Nieuwe Tijd verzameld, dat voornamelijk bestaat uit fragmenten aardewerk en bouwkeramiek (zie verder Vestigia-rapport V2278.). De rest van het werkterrein werd door de bouwwerkzaamheden niet bedreigd. De archeologische sporen die zich daarin bevinden zullen op de archeologische kaart van de gemeente Ouder-Amstel worden opgenomen en in het bestemmingsplan worden vastgelegd.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, W.A.M. Hessing

Schagen – 't Zand | Noord kwadrant 4

Op de hoek van de Korte Bosweg en de Koning Willem II-weg is archeologisch onderzoek uitgevoerd. De locatie ligt aan de zuidzijde van de polder Zijpe. In de omgeving had men in de Late Middeleeuwen zeer veel last van het stijgende zeewater. Al in 1388 opperde hertog Albrecht van Beieren het idee om het woeste zeewater van de Zijpe te temmen en zo het Westfriese achterland te beschermen.

De onderzijde van een kelder van de stolpboerdij wordt blootgelegd.

Ondanks verschillende verzoeken werd pas in de tweede helft van de 16de eeuw begonnen met de aanleg van dijken en werd de Zijpe met behulp van molens leeggepompt. In 1570 braken de dijken nog een keer door, maar in 1596 was de definitieve bedijking voltooid en ontstond Polder de Zijpe. Het vermoeden bestond dat hier rond 1600, net na de aanleg van de Polder de Zijpe, een Westfriese stolpboerderij is gebouwd. Opvallend genoeg werden van deze boerderij bijna geen resten gevonden. In een van de

werkputten is de onderzijde van een kelder gevonden, die bij de stolp hoorde. Het ging om liggende planken met daarop puin van baksteen en plavuizen. Aan een kant zat nog een aanzetje tot de trap naar beneden. Van het hout is een monster genomen voor dendrochronologisch onderzoek, om een datering te verkrijgen voor de bouw van de kelder en stolp. Uit historische bronnen is bekend dat de stolp in 1859 is gesloopt. Uit het onderzoek blijkt dat de slopers hun best hebben gedaan, want van de zijmuren en de poeren waar het vierkant op stond, is helemaal niets gevonden. Dat heeft vermoedelijk twee redenen: de eerste is duur-

< *De opgraving aan 't Zand in volle gang.*

zaamheid, al het bouw materiaal werd hergebruikt, maar een andere belangrijke reden is dat het perceel schoon moest worden opgeleverd. Vooral als het land daarna als akker in gebruik werd genomen, was dit belangrijk: men wilde niet na elke keer ploegen de bakstenen tegenkomen. Misschien valt een en ander samen met het begin van de bollenteelt in De Zijpe rond 1870.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen

Stede Broec – Grootebroek | Volkstuin Kweeklust

In oktober en november 2022 heeft ADC ArcheoProjecten een opgraving uitgevoerd in de voormalige volkstuin 'Kweeklust' aan de

westrand van Grootebroek. Het plangebied ligt direct ten oosten van het nieuwbouwgebied 'Waterweide', waar twee grootschalige archeologische onderzoeken zijn uitgevoerd. Bij een omvangrijke vlakdekkende opgraving in 2018 is hier een nederzettingsterrein uit de Midden-Bronstijd en het begin van de Late Bronstijd opgegraven (Waterweide-Zuid). In november 2021 werd ten noorden hiervan met smalle zoeksleuven het aansluitende deel van de nederzetting onderzocht (Waterweide-Noord).

Op basis van deze onderzoeken was het wel duidelijk dat we in dit plangebied ook op een nederzettingsterrein uit de Bronstijd zouden stuiten. De vraag was alleen of de bronstijderesten hier nog wel goed bewaard waren. Net als in Waterweide-Noord zijn de 2 m brede sleuven vlak naast elkaar aangelegd, om zo

tussen de vele nederzettingsgreppels ook huisgreppels van huisplaatsen en ringsloten van grafheuvels op te sporen.

foto © H. van Poelje, Archeologie West-Friesland

> Luchtopname van de meerfasige huisplaats.

< Luchtopname van de zoek-sleuven.

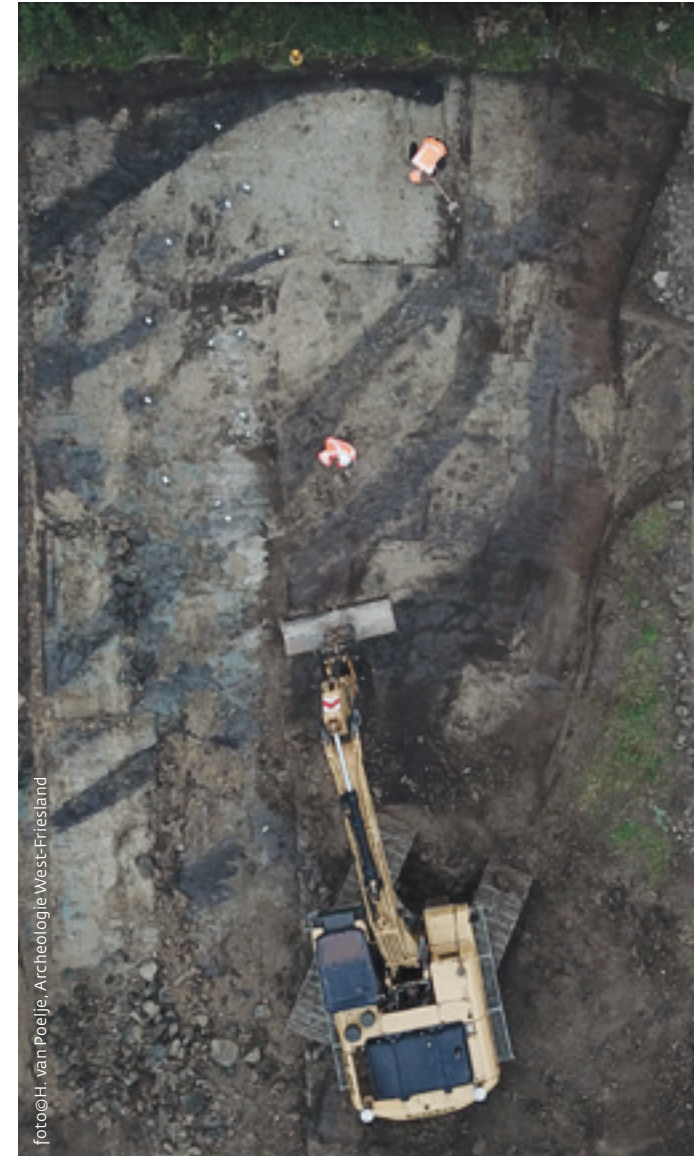
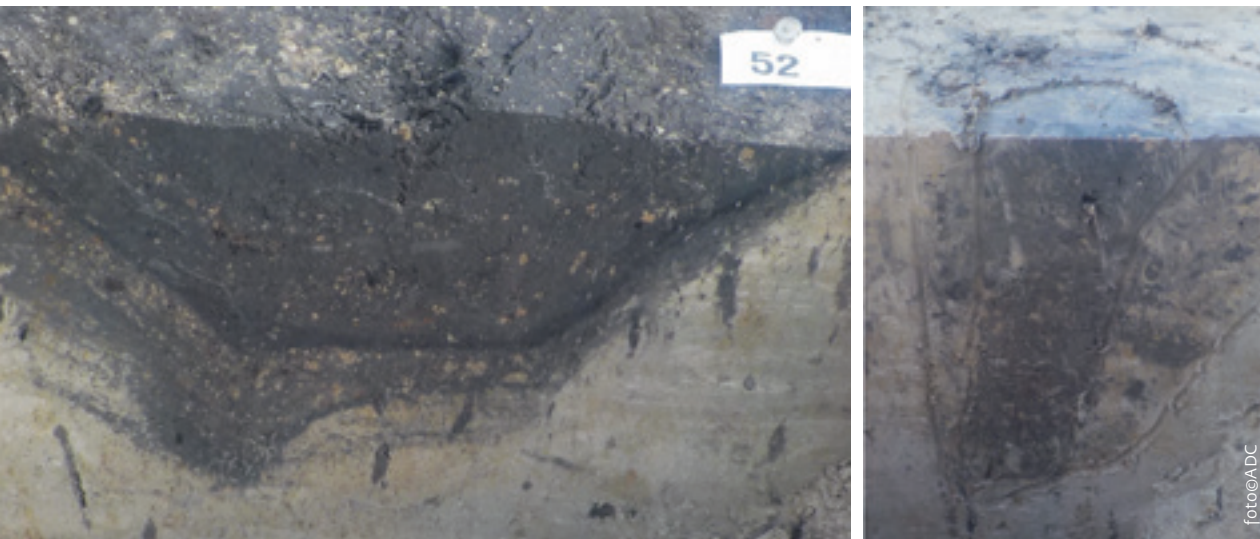

foto © H. van Poelje, Archeologie West-Friesland

Doorsnede door een huisgreppel en een paalkuil van een van de huisplaatsen.

Bij het onderzoek zijn vijf noord-zuid gerichte zoeksleuven aangelegd. De bodemopbouw bleek minder intact dan we hadden gedacht. Op enkele plaatsen was de ondergrond minder diep verstoord en daar kwamen we dan ook meteen meer bronstijdsporen tegen. We waren onder meer op zoek naar huisplaatsen en die ontdekten we op twee locaties waar we de zoeksleuven hebben uitgebreid, zodat we de boerderijen volledig konden onderzoeken. Eén van de huisplaatsen moet lang bewoond zijn geweest. Hier vonden we de paalkuilen en huisgreppels van twee (en mogelijk zelfs drie) opeenvolgende boerderijen. Op de andere locatie vonden we sporen van een tweede huisplaats waar één boerderij heeft gestaan. Bij het onderzoek zijn de grondsporen van de huisplaatsen minutieus onderzocht. Deze huisgreppels hebben vaak een kenmerkende opvulling, die bestaat uit donker-

grijs tot zwarte grond met daarin relatief veel vondstmateriaal. De huisgreppels zijn in segmenten opgedeeld en met de schep en troffel afgewerkt op zoek naar vondsten. Daarbij vonden we veel dierlijk botmateriaal en aardewerk. Het aardewerk is zowel dikwandig als dunwandig, wat een aanwijzing kan zijn dat de boerderijen aan het einde van de Midden-Bronstijd of het begin van de Late Bronstijd bewoond waren, tussen circa 1200-1000 v. Chr. Voor 14C-onderzoek zijn uit de paalkuilen en huisgreppels veel monsters genomen. Hiermee hopen we inzicht te krijgen in de bewoningsduur van de boerderijen en daarmee ook van de huisplaats waar opeenvolgende boerderijen hebben gestaan. Het is goed mogelijk dat op zo'n locatie wel honderd jaar gewoond is!

ADC ArcheoProjecten, Wouter Roessingh

Texel – Oosterend | Bijenkorfweg

De Kadastrale Minuut van Oosterend. De witte pijl wijst naar de onderzoekslocatie net ten zuiden van de inmiddels verdwenen Herenweg.

Op 3 en 4 mei 2022 is door Archeologie West-Friesland een onderzoek uitgevoerd aan de Bijenkorfweg in Oosterend achter het buurthuis De Bijenkorf. De gemeente is van plan om hier 25 huurwoningen en enkele vrije kavels te realiseren. Door middel van lange sleuven van 3 m breed is onderzocht of de verwachte archeologische resten hier daadwerkelijk in de bodem aanwezig waren. Vooraf was bekend dat er oorspronkelijk een historische weg van west naar oost over het terrein liep, aansluitend op waar nu de Bijenkorfweg richting het oosten loopt.

Zichtbaar is de kuilenkrans (links, donkere verkleuring) uit vermoedelijk de Late Bronstijd met daaromheen een greppel uit de Midden- of Late IJzertijd (lichtgrijze verkleuring).

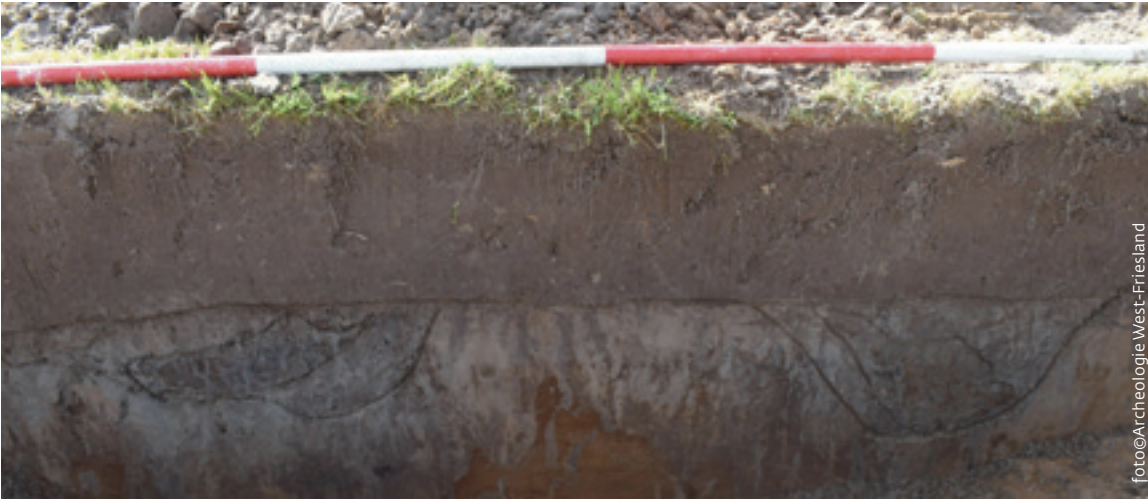

foto © Archeologie West-Friesland

Twée greppels met zoden in doorsnede. Mogelijk gaat het om resten van een prehistorische tuunwal.

Vroeger verbond deze weg, die de Herenweg heette, de Harkenbuurt met het buurschap Oost. Mogelijk heeft de Herenweg een middeleeuwse of zelfs oudere oorsprong. In 1999 zijn net ten westen van dit plangebied langs de huidige Cor Bremerstraat de paal-sporen van een boerderij uit de 12de of 13de eeuw gevonden. Op basis van de sporen kon

de plattegrond van de boerderij en het bijbehorende erf worden gereconstrueerd. Naast verwachting van resten uit de Middeleeuwen maakte de ligging op de flank van een dekzandrug de aanwezigheid van sporen uit de Prehistorie eveneens waarschijnlijk. Bij het onderzoek zijn sporen van de strijd tegen het oprukkende zeewater in de Late Middeleeuwen gevonden. Vooral in de 12de en 13de eeuw nam overlast door overstromingen toe. Grote geulen hebben de rand van het dekzand afgeslagen, in de lagere delen werd klei afgezet. Het lijkt erop dat in die tijd - voor de aanleg van de zeedijken in de 14de eeuw - het zeewater af en toe tegen de Herenweg aan stond. Van de weg zelf of de boerderijen die hierlangs stonden, werd overigens niets gevonden. De resten van een gevlakte tuunwal (een muur van gestapelde zoden en plaggen) gaat mogelijk terug tot deze periode. In een van de sleuven zijn enkele kuilen gevonden waarvan werd vermoed dat ze onderdeel waren van een kuilenkrans. Hierom is besloten de sleuf uit te breiden en

de structuur nader te onderzoeken. Het gaat om een krans van ovale kuilen met een afmeting van 0,7 x 0,4 m en een diepte van circa 0,2 m. De cirkel heeft een diameter van bijna 4 m. Op basis van de vorm en de kleur van de vulling kan de structuur worden gedateerd in de Late Bronstijd (1100 - 800 v. Chr.). Over de functie van dergelijke structuren is veel discussie gevoerd. Het ligt voor de hand dat de kuilenkransen een magisch-religieuze betekenis hadden, aangezien vergelijkbare structuren, maar dan groter, rond grafheuvels worden gevonden. Mogelijk is de grond die vrijkwam bij het graven van de kuilen gebruikt om binnen de krans een kleine heuvel op te werpen, die afgedekt kan zijn geweest met graszoden. Dat zou verklaren waarom een latere greppel precies over de buitenzijde van de krans heen loopt. Wellicht dateert deze greppel uit de Midden- of Late IJzertijd (500 - 12 v. Chr.) Naast deze structuur zijn meerdere parallele greppels met zoden gevonden, die mogelijk de resten van een prehistorische tuunwal vormen. Het enige fragment aardewerk uit een van de greppels dateert uit de periode 200 v. Chr. - 200 na Chr. Het zou daarmee de oudste tuunwal kunnen zijn die archeologisch is onderzocht. Het onderzoek heeft aangetoond dat dit deel van Oosterend wel werd gebruikt in de Prehistorie, maar vermoedelijk onbewoond was. De mensen zullen wel in de nabije omgeving hebben gewoond. Op basis van de resultaten was het sleuvenonderzoek afdoende en hoefde geen aanvullende opgraving plaats te vinden.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen

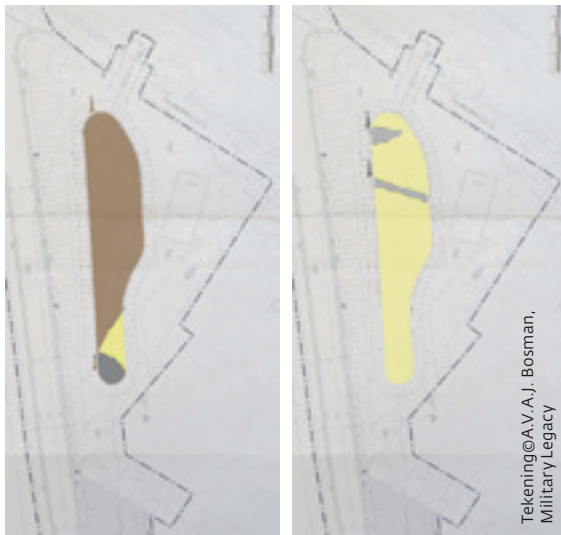
foto © Archeologie West-Friesland

Het terrein aan de Bijenkorfweg is door middel van lange sleuven onderzocht.

Velsen – Santpoort-Zuid | Schoterkerkpad

Tussen 19 en 22 april en op 2 en 9 mei 2022 heeft ondergetekende in opdracht van SOB Research een archeologische begeleiding uitgevoerd. Aan het Schoterkerkpad in Santpoort-Zuid is een vijver aangelegd met een oppervlak van circa 250 m², waarvan de bodem op 1,24 m -NAP ligt. Dit is circa 1,50 meter onder het huidige maaiveld.

Het werk aan de nieuwe vijver begon met de aanleg van een betonnen drain in het zuiden, die aansloot op de bestaande sloot ten zuiden van het volkstuintencomplex. Snel toestromend grond- en slootwater bemoeilijkte de waarneming. Ondanks de vergraving door de recente sloot zat hieronder fijn zand. Dit strookt met de resultaten van eerder door VUHbs uitgevoerd bureau- en booronderzoek. Op basis van dat onderzoek wordt ter plaatse

Tekening©A.V.A.J. Bosman,
Military Legacy

een prehistorische akkerlaag vermoed, die naar het noorden oploopt. De datering zou tussen het Laat-Neolithicum en de Bronstijd kunnen liggen. Het onderzoeksgebied ligt op de overgang van strandvlakte met veen op zand naar strandwal met Oude Duinen. In Velsen en directe omgeving is gebleken dat dit - met name in de Bronstijd - een druk bewoonde en bewerkte zone was. Op 2 m ten noorden van de drain ligt in het oostprofiel inderdaad een dubbele akkerlaag. De bovenste is van donkergrijs fijn zand, humeus gevlekt en met houtskoolkorrels. De laag hieronder is van middengrijs fijn zand, humeus gevlekt. Onderop ligt schoon beige/grijs zand. Bovenop de akkers ligt een veenlaag met een geoxideerde top, waarop kleilagen met zandige insluitsels liggen. Op het huidige dek ligt het pad dat toegang geeft tot de volkstuinten. Bij het verder uitgraven in noordelijke richting worden de akkerlagen onderbroken door een zeer brede sloot, met sterk humeuze vulling. Uit die vulling komt vondstmateriaal, zoals aardewerk, glas en een pijpenkop, daterend uit de 16de -18de eeuw. Jan Morren, dé kenner van historische complexen in de gemeente Velsen, meldt dat dit spoor bij de hofstede Stuijvesant hoorde. Sterker nog: dit is de oostelijke begrenzing waarbuiten een in de bronnen vermeld pad loopt. Dit pad ligt nog steeds tussen de nieuw aangelegde vijver en de volkstuinten. Het blijkt daarmee het laatste restant te zijn van wat

◀◀ *Ligging van de recente sloot (donkergrijs) en sloot uit de Nieuwe Tijd (bruin);*
◀ *Ligging van de greppel uit de Bronstijd en depressie, geprojecteerd op de plantekening van de nieuwe vijver.*

Foto©A.V.A.J. Bosman, Military Legacy

Vuursteen schrabber uit de greppel. Maatlat is 1 cm.

ooit de 'Laan van Stuijvesant' is genoemd! De hofstede heeft een lange geschiedenis waarbij deze aanvankelijk draait op fruitteelt, waarna er een blekerij gevestigd wordt waarvan het oppervlak enorm uitgroeit zelfs tot aan de Delft, aan de rand van Haarlem.

Foto©A.V.A.J. Bosman, Military Legacy

Aardewerkscherven met steengruisverschraling uit de akkerlaag, links een wandfragment met drie touwindrukken. Maatlat is 1 cm.

Het profiel in de noordwesthoek van de werkput, met akkerniveau en de depressie bij de middelste jalon, opnamerichting zuidwesten.

In de laatste fase is de hofstede een warmoes-tuinderij, voordat hij in het midden van de 19de eeuw helemaal verdwijnt en doorsneden wordt door de spoorlijn van Haarlem naar Uitgeest. De sterk humeuze vulling past waarschijnlijk het best bij het gebruik als tuinderij.

Gelukkig blijkt onder de sloot uit de Nieuwe Tijd naar het noorden toe toch ook een prehistorische akkerlaag bewaard te zijn gebleven. Dit ondanks het feit dat het hele profiel, en daarmee de akker, in noordelijke richting oploopt. Het is opvallend dat onder deze akker

eergetouw- of ploegkrassen ontbreken. Wel zijn her en der spitsporen aanwezig. Tijdens het schaven van de akkerlaag is vondstmateriaal geborgen, zoals scherven aardewerk met steengruisverschraling en eenmaal met drievoudige touwindrukken, stukjes huttenleem, splinters verbrand bot en fragmenten tankcapsels van herkauwers. Ook komt natuursteen voor, zoals brokken graniet en witte kiezel. Het grootste stuk is een fragment zandsteen met kwartsiet aders, dat wellicht als slijpsteen is gebruikt. Niet alleen de akker is gevonden, maar ook

Profiel door de greppel met bij de pijl een vuursteen schraber in situ.

een greppel eronder. Deze is noordwest-zuidoost georiënteerd. De greppel is 32 cm breed en 10 cm diep, en bij sommige schopsteken 25 cm diep. In het profiel is een vuurstenen schraber gevonden die gemaakt is van een afslag, met aan één zijde een fijne retouche en aan de andere nog resten cortex. Overige spaarzame vondsten zijn vergelijkbaar met wat uit de akkerlaag erboven geborgen is. De greppel heeft nagenoeg dezelfde vulling als die akkerlaag: fijn donkergrijs licht humeus zand. Ze horen dus bij dezelfde fase. In zowel profiel als vlak lijkt het erop dat in zowel akker als greppel houtskoolpartikels ingesloten liggen, maar bij het verwerken van de grondmonsters blijkt hier niets van; wellicht waren de zwarte spikkels aardewerkrestjes.

In het meest noordelijke deel van de vijver is onder de akkerlaag nog een spoor gevonden, maar dit oogt meer als een depressie dan als

een door mensenhand gegraven greppel. Het kan als een iets lager liggend micro-reliëf worden beschouwd. Interessant is echter wat het aan vondstmateriaal heeft opgeleverd. Als het aardewerk uit de akker en greppel op basis van het steengruis en de touwindrukken (Hilversum-aardewerk) als aardewerk uit de Midden-Bronstijd gedetermineerd zou kunnen worden, dan heeft deze depressie mogelijk een nog oudere vondst opgeleverd: namelijk een in doorsnede dikke met graniet verschaalde wandscherf. Het zou wikkeldraadaardewerk uit de Vroege Bronstijd kunnen zijn. Opvallend is dat in dit spoor ook wat klein steengruis en enkele vuursteen afslagen voorkomen. Ook deze stukken zijn, net als de schrabber, van geelbruin en donkergrijs gevlamd vuursteen met resten van witte cortex.

Het ontbreken van ploegsporen onder de akker, de afwezigheid van (paal)kuilen, de uiterst schamele hoeveelheid aardewerk, en vooral de geringe grootte van alle fragmenten, tonen aan dat het hier om nederzettingsruijs gaat. De bijbehorende nederzetting ligt op wat grotere afstand van een boerenerf met akkercomplex. Het is de verwachting dat de bij deze sporen en vondsten horende site iets verder in noordelijke richting op het duin op de strandwal ligt. Met inachtneming van de inventarisatie van Jos Kleijne uit 2015 en de in 2020 door Wim Bosman gepubliceerde vindplaats, zou deze locatie aan het Schoterkerkpad Bronstijd-complex nummer 36 op Velsens grondgebied betekenen. Waarmee nog eens extra wordt onderstreept hoe uitzonderlijk (archeologisch) rijk deze omgeving is!

Military Legacy, Arjen Bosman

Waddenzee | Texelstroom

foto © Dagblad van het Noorden

< 'Barry' in een grote visemmer gevuld met water aan boord van de WR22.

Op 1 augustus 2022 werd een bijzonder houten scheepsornament in de Texelstroom westelijk van het Burgzand in de Waddenzee opgevist door de Wieringer garnalenkotter WR22. Het gaat om een figuratieve mannenbuste met een bescheiden afmeting van 41 x 30 x 12,5 cm. De visser die het beeld in het net aantrof, noemde hem 'boegbeeld Barry'. 'Barry' is door een kundige vakman uit naaldhout gehouwen. Op de bodem van het beeld zijn duidelijk de jaarringen van de kern van de boom te zien. De persoon draagt een Frygische muts en heeft flinke krullen in het haar en in zijn baard. 'Barry' heeft een jas met lange boorden aan. Aan de zijkanten van de romp zijn

foto © NH Nieuws

De bemanning van de WR22 met 'Barry' bij aankomst in de haven van Den Oever, 4 augustus 2022.

Diverse aanzichten van 'Barry'.

foto © Archeologie West-Friesland

voluten gehouwen. In het object zitten diverse gaten, waarin grote vierkante nagels zaten ter bevestiging aan de scheepsconstructie. Het beeld is opvallend plat. Deze vorm en het kleine formaat maken duidelijk dat het in ieder geval niet om een boegbeeld gaat. De vormgeving van het hoofd en de voluten zijn kenmerkend voor de 17de-eeuwse barok. In deze periode werden grote Europese zeilschepen, zoals galjoenen en spiegelretourschepen, vaak voorzien van decoratieve elementen op de achtersteven. Dit gold voor zowel oorlogsschepen als koopvaarders.

< Satellietbeeld van de westelijke Waddenzee met daarop de vaarroute van de WR22 op 1 augustus 2022.

Een vondst van vergelijkbare orde werd een aantal maanden eerder gedaan door de bemanning van de Texelse kotter TX1 op de Noordzee, 20 km voor de kust van Rotterdam. Dit beeld werd aan Museum Kaap Skil op

Onderzijde van 'Barry'.

foto © Archeologie West-Friesland

◀ GPS-gegevens van de locatie waar de WR22 heeft gevist.

koppen die als consoles op de spiegel van het schip zijn aangebracht. Bij de Batavia valt daarnaast op dat de sierlijke elementen op de galerij in opvallende kleuren zijn beschilderd. Deze beschildering is gebaseerd op resten van

Texel geschonken, zodat het vakkundig kon worden geconserveerd. Het gaat om een groot beeld, mogelijk een hoekman, van bijna 1,5 m hoog, ook aan weerszijden versierd met voluten en Acanthusbladeren. Beide beeldhouwde mannenhoofden, die in combinatie met ander beeldhouwwerk destijds indrukwekkend moeten zijn geweest, doen denken aan het rijkversierde hakkebord van het Zweedse oorlogsschip de Vasa, gezonken op 10 augustus 1628. De spiegel van dit perfect bewaarde wrak was overvloedig voorzien van figuratief beeldhouwwerk. Van iets bescheidener aard is de galerij van de reconstructie van het Amsterdamse VOC-schip de Batavia dat ligt in de haven van Lelystad. De Batavia verging op 4 juni 1629 voor de westkust van Australië. De reconstructie toont ook vergelijkbare

◀ De bemanning van de TX1 met een groot beeld gevonden voor de kust van Rotterdam, 6 april 2022.

Detail van het rijkversierde hakkebord van de Vasa.

beschildering die zijn gevonden op archeologische vondsten van scheepsornamenten. Ook bij 'Barry' lijken tussen enkele gekerfde groeven sporen van beschildering te zitten. Monsters hiervan moeten nog in het laboratorium worden onderzocht.

Het is het moeilijk te zeggen wat de exacte context van dit beeld is. Er liggen namelijk tientallen scheepswrakken in de westelijke Waddenzee ten noorden van het Burgzand,

foto©Archeologie West-Friesland

Mogelijke resten van beschildering in één van de gekerfde krullen van het haar van 'Barry'.

waarvan een deel ook uit de 17de eeuw dateert. De Texelse sportduikers hebben zelf verschillende theorieën over de herkomst van het ornament. Eén daarvan is dat het beeld afkomstig is van de BZN9, het zogenaamde Twee-

tekening©Wytze Stellingwerf, Archeologie West-Friesland

Tekening van 'Barry'.

©National Maritime Museum Greenwich

Schepen met versierde spiegels op de Rede van Texel, schilderij door L. Bakhuizen, 1665.

©Bataviawerf, Lelystad

De spiegel van de reconstructie van het VOC-schip de Batavia.

foto©Archeologie West-Friesland

Pilastervormig ornament uit de BZN9, 118 x 16, 5 x 16 cm.

kanonnenwrak, dat rond 1670 is gezonken. Er is namelijk melding gedaan van de vondst van een langwerpige ornamentaal stuk houtsnijwerk uit dit scheepswrak, in de vorm van een pilaster, die ook versierd is met voluten. Het Tweekanonnenwrak zal echter niet het enige schip in de Waddenzee zijn geweest dat een versierde achtersteven had. Vooralsnog tasten we in het duister wat betreft het verhaal achter ‘boegbeeld Barry’.

*Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerfen
Michiel Bartels*

Wormerland – Jisp | Dorpsstraat 110-112

Bij een booronderzoek op het perceel Dorpsstraat 110-112 in Jisp, uitgevoerd op 24 februari, is op 25 cm beneden het maaiveld (1,25 -NAP) de top van een kleiige terp gevonden. De terp varieerde in dikte tussen de 50 en 60 cm. Op de terp lagen de resten van een gebouw dat staat ingetekend op het Minuutplan uit 1811-1832. Gebouwen op deze kaart dateren over het algemeen uit de 17de of 18de eeuw. Onder deze terp lag op 70 cm beneden het maaiveld (1,77 cm -NAP) de top van een tweede, eveneens kleiige terp met een dikte van maximaal 70 cm. Stratigrafisch gezien dateert deze terp uit de Middeleeuwen. Het booronderzoek is uitgevoerd vanwege nieuwbouwplannen op het perceel. De plaats waar de terp ligt, blijft echter onbebouwd. Verder onderzoek is daarom niet nodig.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Assendelft | Bouwweg Kreekrijk

De proefsleuf over de kreekrug in Assendelft. De wat donkerder grijze grond op de voorgrond is het komgebied, de zwartgrijze baan is een zandwinningskuil uit de Middeleeuwen die het begin van de oeverwal aangeeft. Het lichtgrijze daarachter is de oeverwal met vlak voor het einde, als een dun zwart streepje, nog een zandwinningskuil. In het dwarsprofiel aan het einde van de put is in donkergrijs net nog het begin van de eigenlijke kreek zichtbaar.

De prehistorische kreekrug aan de Noorderweg in Assendelft is een beschermd gemeentelijk archeologisch monument. Op de percelen waarop dit monument ligt, zullen een waterberging en een bouwweg met daarnaast een sloot worden aangelegd voor ontsluiting en

ontwatering van de daarnaast in aanbouw zijnde woonwijk Kreekrijk. De kreekrug is in het veld nog zichtbaar als een dichtgeslibde geul met aan weerszijden oeverwallen. Op oeverwallen elders in Assendelft en Krommenie zijn overblijfselen van bewoning

uit de IJzertijd en Romeinse Tijd gevonden. Archeologisch onderzoeksbureau Argo heeft in juni 2022 proefsleuven over de kreekrug getrokken en boringen rond de kreekrug gezet om de precieze ligging van de kreekrug vast te stellen.

Een paar jaar geleden zijn net buiten het plangebied bij de aanleg van de nieuwbouwwijk Kreekrijk in de geul en op de oeverwallen sporen en vondsten uit de Late IJzertijd, Romeinse Tijd en Middeleeuwen gevonden. Bij het onderzoek in 2022 is in geulvullingen aardewerk uit de Midden-IJzertijd gevonden, wat vrij zeldzaam is in de Zaanstreek. Verder is de begrenzing van de kreekrug vastgesteld. De ligging en vorm van de waterberging zullen naar aanleiding van het proefsleuvenonderzoek worden aangepast, zodat de kreekrug niet beschadigd wordt. De oever van de waterberging zal de ronding van de oostelijke overwal volgen, zodat deze oeverwal beter in het landschap zichtbaar zal zijn. De bouwweg en de bijbehorende sloot zullen onvermijdelijk dwars door de kreekrug heen snijden. Met de ontwikkelaar wordt gezocht naar een manier om de schade tot het minimum te beperken.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Assendelft | fietspad bij de Kaaik

Ten westen van het dorpslint van Assendelft werd langs de Kaaik een fietspad aangelegd. De Kaaik is een uit de Middeleeuwen dateren-

de dijksloot. Het gebied rond de Kaaik is altijd vrij drassig geweest en vormde in de IJzertijd en Romeinse Tijd de oostgrens van de bewoning in Assendelft. De vraag was of de bewoning ook ten oosten van de Kaaik heeft gelegen. Het cunet van het fietspad vormde hiervoor een ideale proefsleuf, dwars door dit gebied. De bodem van het cunet kwam per toeval precies te liggen op de top van het veraarde veen, waarin zich in Assendelft meestal de sporen uit de IJzertijd en Romeinse Tijd bevinden. Onderzoeksbureau Argo heeft tussen 17 mei en 3 juni 2022 het uitgraven van het cunet begeleid. In een in het veen ingesneden en dichtgeslibde prehistorische kreek vonden de archeologen drie paalkuilen. Uit één van de kuilen kwam een Pingsdorf scherf uit de periode 900-1200. De palen vormen geen duidelijke structuur, maar wijzen wel op middeleeuwse activiteiten in dat deel van Assendelft. Iets verderop lagen moderne en handgevormde bakstenen die waarschijnlijk hoorden bij een 18de- of 19de-eeuws molentje dat hier heeft gestaan. Resten van bewoning uit de IJzertijd en Romeinse Tijd zijn niet gevonden.

De begeleiding heeft het beeld bevestigd dat het gebied rond de Kaaik inderdaad de oostgrens is van de bewoning uit de IJzertijd en Romeinse Tijd in Assendelft. Ook zijn er aanwijzingen dat er in de Middeleeuwen activiteiten in dit gebied plaatsvonden. De plaats van de 18de- of 19de-eeuwse molen is nu ook duidelijk geworden.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Zaandam | Badhuisweg 1-3

Boring ter hoogte van de plek waar houtzaagmolen 'De Bakker' stond. Duidelijk is de zaagsellaag in de bodem te zien.

Op 14 juni 2022 heeft Hollandia Archeologen, in opdracht van Woningstichting Rochdale, een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven (IVO-P) uitgevoerd aan de Badhuisweg 1-3 in Zaandam, gemeente Zaanstad. De aanleiding voor het onderzoek is de aanvraag van een omgevingsvergunning voor de geplande sloop van het huidige leegstaande kantoorpand van Rochdale en het realiseren

van twee nieuwe woonblokken binnen het plangebied.

Op deze plek heeft houtzaagmolen 'De Bakker' gestaan. Deze in 1649 gebouwde, achtkantige bovenkruier was een zogenaamde 'sommerzager', een molen die de zware balken, huidplanken en dekplanken voor de Zaanse scheepsbouw zaagde. Sommerzagers waren de grootste en zwaarste houtzaagmolens van die tijd. Hij brandde in 1787 af, werd datzelfde jaar herbouwd en in 1872 verplaatst naar Deinum in Friesland. Daar werd de molen in 1925 gesloopt.

In een op het onderzoeksterrein gezette boring was een dik pakket zaagsel te zien. Overduidelijk was dit het resultaat van 300 jaar houtzagen op deze plek.

In de proefsleuf is onder een 40-50 cm dikke bouwvoor en een 40-80 cm dik pakket bouwzand uit de tijd van de bouw van het huidige kantoorpand in 1963, een opeenstapeling van verschillende ophogingslagen gevonden. De ophogingslagen zijn afwisselend kleilig en zandig en meestal grijs-donkergrijs van kleur. In twee sporen lag dateerbaar vondstmateriaal, waaronder aardewerk, glas, pijpenaarde en bouwmetaal. Op basis van het vondstmateriaal (voornamelijk op basis van de dateringen van de hielmerken op de pijpenkoppen) uit de twee ophogingslagen (S8 en S10) kan spoor 8 worden gedateerd tussen het tweede kwart van de 18de eeuw en het einde van de 18de eeuw en spoor 10 tussen het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw.

In de ophogingslaag S5 zat veel baksteen en ook mortel, houtskool, puin en kleine fragmenten aardewerk. Het baksteen had in het vlak een verbrand uiterlijk. Mogelijk is deze

ophogingslaag met het verbrande bouwmetaal te relateren aan de in 1787 afgebrande molen 'De Bakker' en de bijbehorende gebouwen, zoals de molenschuren.

Aan de hand van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek wordt op de locaties waar de sanering en de grondroerende werkzaamheden voor de nieuwbouw dieper reiken dan de bufferzone van 30 cm boven de archeologische resten, een vervolgonderzoek geadviseerd. Als de definitieve bouwplannen bekend zijn, kan worden bekeken of een vervolgonderzoek noodzakelijk is.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Zaandam | Rozengracht 27-41

In opdracht van BK Ingenieurs heeft Transect in oktober en november 2022 een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd in een plangebied aan de Rozengracht 27-41. De aanleiding voor het onderzoek is de aanvraag van een omgevingsvergunning voor nieuwbouw in het plangebied. Het archeologisch vooronderzoek bestaat uit Bureauonderzoek en een Inventariserend veldonderzoek.

Op basis van archeologische vondsten en historische kaarten blijkt dat de bewoning langs de Rozengracht pas in de tweede helft van de 17de eeuw ontstond. Historische kaarten laten zien dat het plangebied in ieder geval sinds 1811-1832 gedeeltelijk bebouwd was. Het veldonderzoek wijst uit dat op het terrein een oude ophooglaag uit de Nieuwe Tijd ligt,

die in boringen 2 en 3 archeologisch gezien nog intact is. Deze ophooglaag kan dus sporen uit de Nieuwe Tijd bevatten. Ook is er sprake van een stevige, veraarde top van het veen, waar mogelijk in de beginfase van de nederzetting Zaandam - vanaf de Late Middeleeuwen - gewoond is.

Hoewel in het bureauonderzoek over de Late Middeleeuwen een lage verwachting wordt gesproken, is het, gezien de hardheid van het veen, niet geheel uit te sluiten dat hier ook resten uit de Late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd aanwezig zullen zijn. Archeologisch belangrijke resten zullen in het plangebied waarschijnlijk te vinden zijn vanaf een diepte van 100 cm -mv.

Op basis van het archeologisch onderzoek geldt in het plangebied een hoge archeologische verwachtingswaarde op resten uit de Nieuwe Tijd (en mogelijk de periode daar vlak voor). Deze lagen zijn vanaf een diepte van 70 cm onder het vloerniveau van de bebouwing ongestoord aanwezig. Het verdient daarom aanbeveling om een vervolgonderzoek uit te voeren.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Zaandam | Vinkenstraat/Hazenpad/ Zeemanstraat

In het verlengde van het Hazenpad, tussen de Zeemanstraat en de Vinkenstraat, zullen loodsen en schuren worden gesloopt om plaats te maken voor woningen. Op dit terrein stond

foto © P. Kleij, gemeente Zaanstad

Twee van de vijf kelders aan de kant van de Zeemanstraat.

in de 17de en 18de eeuw touwslagerij 'De Witte Olifant', die touwwerk leverde aan de tientallen scheepswerven langs de Zaan en de Voorzaan. Tussen eind oktober en begin december heeft opgravingsbureau Argo in opdracht van de ontwikkelaar Heijligers hier een opgraving uitgevoerd.

Aan de kant van de Zeemanstraat vonden de archeologen funderingen van huizen uit de 17de en 18de eeuw. Bijzonder waren de vele kelders die bij de panden hoorden, wel vijf werden er blootgelegd. Mogelijk hebben een paar van die kelders met de touwslagerij te maken.

Eén van de kelders was gevuld met scherven aardewerk, glas en andere vondsten uit de periode 1600-1800. Hieruit kan veel informatie worden gehaald over het leven van de gewone man in Zaandam in die tijd.

Een bijzonder aardige vondst is een 17de-eeuws speelgoed treefje van messing en een fragment van een groot kelkglas met slingerversiering in de stam. Een treeft is een rekje dat op het vuur stond en waarop een kookpot werd gezet. Een lijnbaan is een lange strook grond waar lange strengen touw werden gedraaid. Soms stond op de lijnbaan een lang afdak waaronder het touwdraaien plaatsvond. Bij de opgraving is tussen de Zeemanstraat en de Vinkenstraat een langwerpige, vrij leeg terrein gevonden met resten van palen, die in een rij stonden. Deze palen zijn mogelijk van het afdak dat op de lijnbaan stond.

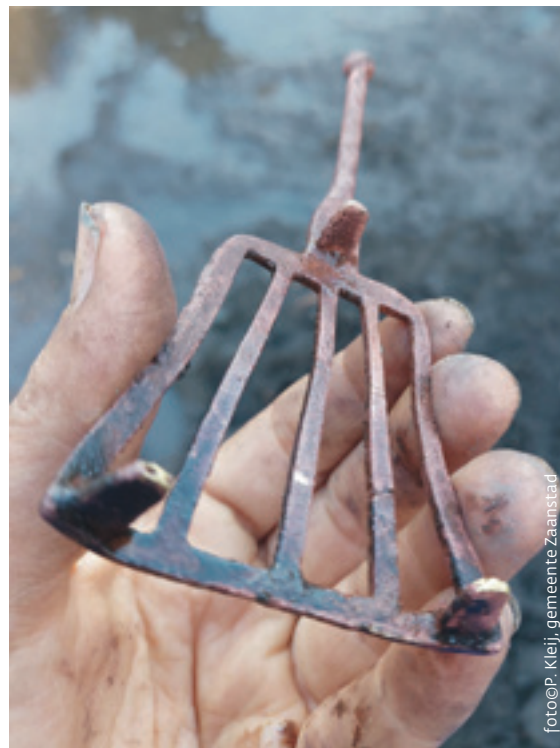

foto © P. Kleij, gemeente Zaanstad

Het kinderspeelgoed treeftje.

foto © P. Kleij, gemeente Zaanstad

Dit faience zalfpotje kwam uit een paalkuil.

Uit één van de paalkuilen kwam een gave, witte faience zalfpot uit de periode 1650-1800. Aan het einde van het Hazenpad is de fundering van een groot gebouw opgegraven. Uit historisch onderzoek is bekend dat dit pand bij de touwslagerij hoorde. In de 17de en 18de eeuw was het terrein via een pad langs een huis bereikbaar. Funderingen van dit huis zijn ook blootgelegd.

Eén van de kelders aan de Zeemanstraat was in perfecte staat, compleet met een half rond gewelf en een storkoker. Waarschijnlijk was het een waterkelder, voor de opslag van regenwater. Er was immers geen waterleiding in die tijd. Voor de nieuwbouw zou deze fraaie kelder worden gesloopt. Daarom is, op initiatief van Argo en na bemiddeling van de gemeente en met steun van Heijligers, restauratie-aannemer Bart Nieuwenhuijs uit Westzaan ingeschakeld.

◀ De waterkelder
in de grond.
✓ De uitgegraven
waterkelder.

^ De waterkelder wordt op een vrachtwagen gehesen...
✓ ...en afgevoerd naar de opslag van de Zaanse Schans.

foto@Argo

Deze deels afgebroken pelsteen dekte een waterput af. Kenmerkend voor de pelsteen van een pelmolen zijn de diepe, kromme 'windkerven' in de steen, die een luchtstroom opwekten waardoor de vliesjes van de gepelde gort of rijst weggeblazen werden.

Hij kon de kelder in zijn geheel uit de grond takelen en in veiligheid brengen in de opslag van de Zaanse Schans, in de voormalige Zaanse Zakkenhandel aan de Diederik Sonoyweg. Te zijner tijd kan deze kelder bij een woning aan de Zaanse Schans of bij een restauratie elders in de Zaanstreek worden ingegraven. Ook werd een waterput, die was afgedekt met een oude pelsteen uit een pelmolen gevonden. Deze steen is eveneens door Bart Nieuwenhuijs in veiligheid gebracht.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Zaanstad – Zaanham | Zuiddijk 72-74

Op 17 januari 2022 heeft Hollandia Archeologen een booronderzoek uitgevoerd op Zuiddijk 72-74 in Zaanham. Aanleiding voor dit onderzoek is het voornemen om de huidige twee panden binnen het plangebied, een voormalig café en een winkel, te slopen om plaats te maken voor een nieuw appartementengebouw direct aan de Zuiddijk en een twee-onder-een-kapwoning achter dit gebouw.

De bodem bestaat uit (sub)recent vergraven grond, die op oudere funderingsresten ligt. Over de aard en datering van de funderingsresten is op basis van het booronderzoek weinig te zeggen, maar we moeten rekening houden met resten van 17de- of 18de-eeuwse of zelfs laatmiddeleeuwse bewoning. De meeste funderingen liggen op een diepte van 100 cm -mv (0,7 m -NAP).

De natuurlijke bodemopbouw daaronder bestaat grotendeels uit een opstapeling van verschillende kleilagen met veen en kleibandjes die op een donkergrijze zandlaag liggen. Tussen deze kleilagen en een zandlaag zijn houtresten gevonden, waaronder een plank. Als de bouwplannen doorgaan, zal een vervolgonderzoek uitgevoerd moeten worden.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

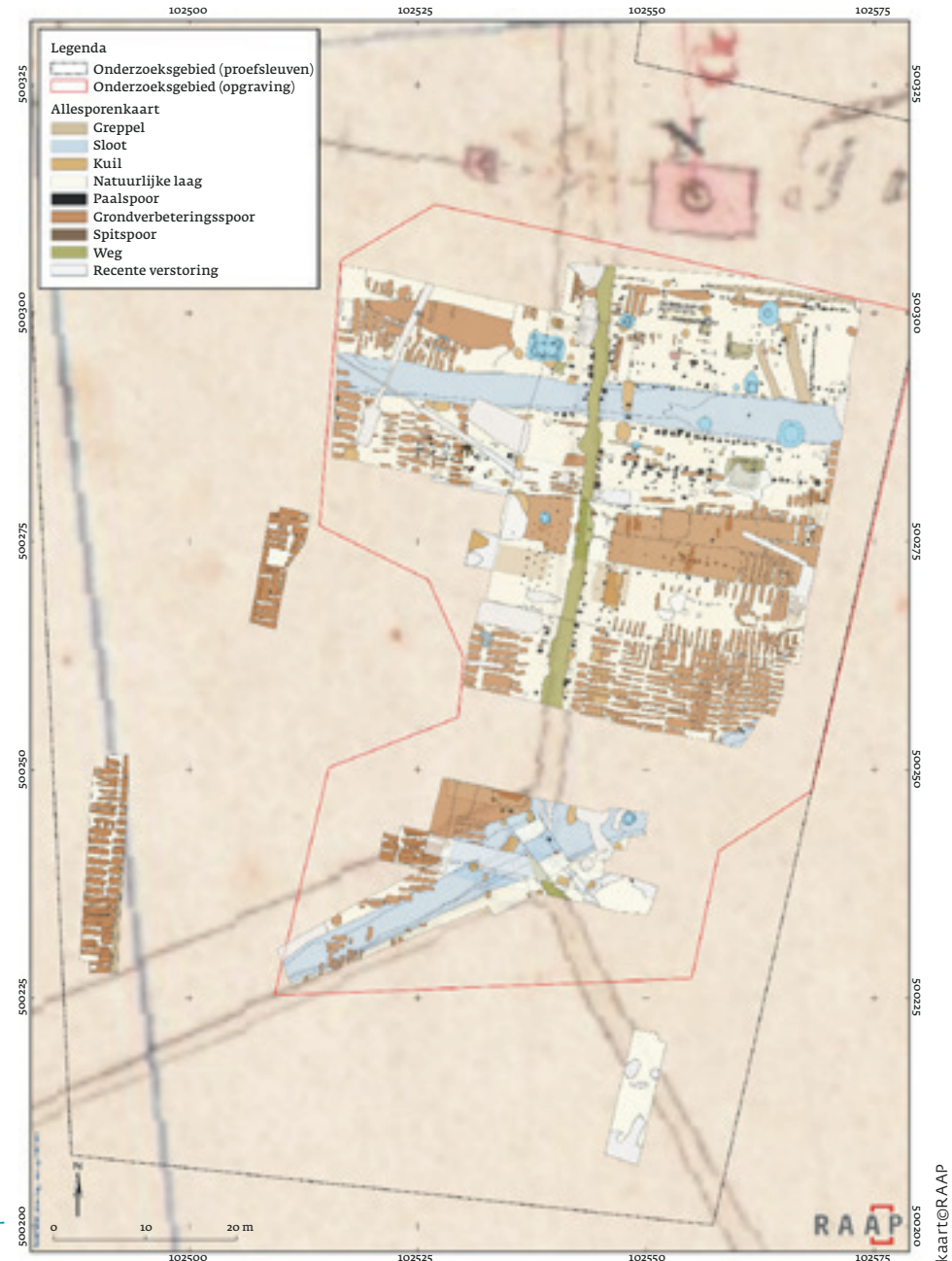

sprake van meerdere historische landgoederen, waaronder de buitenplaats Westerhout, net buiten Beverwijk. De oorsprong van Westerhout dateert in ieder geval in de 17de eeuw, maar mogelijk al in de Middeleeuwen. Ten zuiden hiervan lagen de hofsteden Westervijk en Rooswijk. Deze plaatsen liggen echter allemaal in de strook ten oosten van het duingebied, waar Tusschenwijk - in tegenstelling tot de overige buitenplaatsen - meer naar het westen lag, te midden van nog onontgonnen duingebied.

Ook noemenswaardig is de herberg Wyker Hek, eveneens aan de Zeestraat/Zeeweg tussen Beverwijk en Wijk aan Zee gelegen, op circa 1300 meter ten (noord)oosten van het onderzoeksgebied (net aan de rand van het duingebied). Naar verluidt, bestond de herberg in ieder geval al in de 18de eeuw. Het moment van aanleg van de buitenplaats Tusschenwijk is onbekend. Wel staat het erf vanaf 1720 op historisch kaartmateriaal afgebeeld. Op een oudere kaart uit 1681 (Colom) is niets van het erf Tusschenwijk te zien. Dit wijst erop dat de buitenplaats tussen 1681 en 1720 moet zijn gebouwd. Later kaartmateriaal laat zien dat het hoofdgebouw en het bijgebouw van Tusschenwijk respectievelijk gedurende de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw afgebroken zijn. Lange tijd was de buitenplaats in het bezit van de familie Boreel. Het is op dit moment nog niet duidelijk hoe het eigendom precies van generatie op generatie overging. Evenmin is duidelijk of de buitenplaats door een andere familie is aangelegd en later is gekocht door de familie Boreel of dat deze is aangelegd door (of in opdracht van) de familie Boreel.

De allesporenkaart op het Kadastrale Minuutplan (1811-1832).

foto©RAAP

Op de Kadastrale Minuut uit 1811-1832 zijn het erf en de omgeving in meer detail te zien. De kern van de buitenplaats bestaat uit de noord-zuid georiënteerde voormalige Tusschenwijkweg met bebouwing aan weerszijden. De meeste percelen direct om het woonerf heen zijn indertijd in gebruik als weiland, bouwland en duin. Dankzij de resultaten van de opgraving, in combinatie met een relatief zuivere geo-referentie van het kadastrale minuutplan, werd duidelijk dat de kern van het historische woonerf (inclusief de bebouwing) niet in, maar direct ten noorden van het onderzoeksgebied gezocht moet worden. Toch zullen veel resten - en met name het vondstmateriaal - een zekere relatie hebben met de historische buitenplaats.

Uit de eerste helft van de 17de eeuw of vroeger zijn bij het archeologische onderzoek alleen losse fragmenten aardewerk uit jongere contexten gevonden. Dit wijst erop dat in het onderzoeksgebied voorafgaand aan de komst van Tusschenwijk geen aantoonbare menselijke activiteit op de Jonge Duinen heeft plaatsgevonden. Het gebied was voor de komst van Tusschenwijk nog niet ontgonnen. De vroegste aanwijzingen van ingebruikname van het (onderzoeks)terrein zijn zones van plant-/moesbedden, die uit de periode 1650-1750 dateren (overeenkomstig met de periode waarin Tusschenwijk ontstaan is). De sporen liggen in het noordelijke deel van het terrein, direct ten zuiden van het perceel waar het

◀ Overzichtsfoto van de muurresten. Opnamerichting: zuidwest.
Klik op het rode icoon voor een 3D-model van de resten.

voormalige hoofdgebouw van Tusschenwijk moet hebben gestaan. In de 18de en 19de eeuw wordt het terrein in zuidelijke richting verder ontgonnen voor tuin- en/of akkerbouw, getuige de vele plant-/moesbedden en spitsporen uit die periode aldaar.

De omgeving van de onderzoekslocatie was in deze periode volgens pollenanalyse vrijwel boomloos. Dit bevestigt de verdere ontginning in de 18de en 19de eeuw. Volgens het Kadastrale Minuutplan is in de eerste helft van de 19de eeuw overigens wel sprake van een relatief klein bosperceel ten noorden van het onderzoeksgebied. Uit het pollenonderzoek is verder gebleken dat indertijd in ieder geval groente

foto©RAAP

Het blad van
een schep.

foto@RAAP

Geconserveerd gereedschap: restanten van een riek.

(biet) en fruit (druif en aardbei) werden verbouwd. Een structuur van raaien palen of staken centraal in het onderzoeksgebied bevestigt de lokale teelt van klimplanten, mogelijk druivenranken of hop. Ook werd stuifmeel van graan en boekweit gevonden, maar dat werd waarschijnlijk niet lokaal geteeld.

Dat in het onderzoeksgebied niet alleen tuin- of akkerbouw heeft plaatsgevonden, werd duidelijk op basis van een omheining in de noordoosthoek van het terrein. Binnen de omheining is geen enkel spitspoor, plant- of moesbed aanwezig. Waarschijnlijk werd hier vee gehouden, waarbij door het gebruik van een nauwe paalzetting ontsnapping voorkomen werd. Op basis van botmateriaal kan de vee-stapel bestaan hebben uit runderen (voor vlees, huiden en/of melkproductie), paarden (als rij- of lastdier), varkens (voor vlees) en/of schapen en geiten (voor wol, melkproductie en/of vlees). Daarnaast stond in het noordwesten van het terrein een houten veldschuur, die op z'n vroegst in de 19de eeuw te plaatsen is. Mogelijk werd de schuur gebruikt als opslagruimte voor aan de landbouw gerelateerd gereedschap, tijdelijke opslag van oogst en/of voeropslag voor vee.

Bakpan uit Bergen op Zoom (1798-1890).

Naast sporen van landbouw en grondverbetering bepalen in de 18de en 19de eeuw vooral infrastructurele werken het cultuurlandschap, zoals sloten met duikers, hekwerken en resten van de voormalige Tusschenwijkweg. De sloten dienden zowel ter begrenzing van percelen als voor (tijdelijke) afwatering in de natte seizoenen. Ze zijn in de 18de eeuw aangelegd en in de (tweede helft van de) 19de eeuw weer gedempt. Aangenomen wordt dat de historische weg oorspronkelijk dateert uit de periode dat de buitenplaats werd aangelegd (tussen 1681 en 1720). Bij het onderzoek zijn alleen restanten van een 19de- of 20ste-eeuwse variant van deze weg gevonden, waarbij aan de zuidzijde van het onderzoeksgebied sprake is van een Y-splitsing. Van bewoning op het onderzoeksterrein lijkt nog altijd geen sprake, totdat in de 19de/20ste eeuw in het noorden van het onderzoeksgebied (dus ten zuiden van Tusschenwijk) nieuwe panden, waarschijnlijk woningen werden gebouwd. Van deze woningen zijn nog enkele muurfunderingen, kelders en gootjes bewaard gebleven. Ook verder zuidwaarts bleek nog een restant van steenbouw aanwezig. Het gaat om deel van een kelder en een afvoer- of regenputje.

foto@RAAP

Naast de muurfunderingen, kelders en gootjes zijn meer erfgerelateerde sporen en structuren die bij bewoning ter plaatse horen in het onderzoeksgebied gevonden. Het gaat om stenen putten, tonputten, straatwerk, losse kuilen zonder duidelijke functie en enkele dierbegravingen (van onder andere honden).

Uit de opgravingsgegevens blijkt niet dat - naast de eerdergenoemde landbouwactiviteiten - op of in de buurt van Tusschenwijk sprake is van het uitvoeren van specifieke ambachten. De vondsten bestaan uit reguliere artefacten die in een huishouden gebruikt werden, zoals consumptieafval (dierlijk bot, schelp), bouw-materiaal, gebruiksaardewerk, glazen drinkgerei en (metalen) keukengerei, (tuin)gereedschap, verzorgingsproducten (medicinale flesjes, puimsteen (als huidverzorgingsproduct) en overige persoonlijke bezittingen (kralen, gespen, knoopje, griffel).

Op basis van het vondstmateriaal lijkt sprake te zijn van een gebalanceerde mix tussen praktische en eenvoudige producten en luxewaar of geïmporteerde producten. Eerstgenoemde is toe te schrijven aan mogelijk personeel en/of arbeiders van Tusschenwijk en/of de latere (eenvoudigere) bewoning. Het gaat bijvoor-

Waskom uit Friesland (1675-1800).

^ Miniatuurkan van zogenaamd vlekkengoed, een populaire versieringsvorm in het midden van de 18de eeuw: kinderspeelgoed of behorend bij een poppenhuis.

Faience schaal uit Delft (productiecentrum: 'De Griekse A'; 1650-1750).

Aziatisch porselein (1700-1750).

beeld om eenvoudig keuken- en eetgerei zonder versieringen, maar ook gereedschap. Het luxe- waar lijkt vooral afval van Tusschenwijk. Het wijst op bewoning met enige status, waarschijnlijk de oorspronkelijke bewoners van het buitenverblijf, die tot de gegoede burgerij gerekend kunnen worden. Het gaat bijvoorbeeld om speelgoed voor kinderen of poppenhuizen met interieur, wat in de late 17de en 18de eeuw een duidelijk teken van welvaart was. Daarnaast om luxe aardewerk van de Delftse plaatbakkerij De Griekse A, (Aziatisch) porselein en kapucijner waar, eveneens voorbehouden aan de gegoede burgerij. Ook uit het dierlijk botmateriaal is enige welstand af te leiden. Naast 'regulier' vlees (rund, varken, schaap/geit, vis en gevogelte) werd soms kalfsvlees geserveerd of een grote moot van een kabeljauw of schelvis en er werd gegeten met bestek met ivoeren heften.

Geconcludeerd kan worden dat met het onderzoek vooral resten zijn gedocumenteerd van landgebruik en -inrichting vanaf de 18de eeuw en bewoning uit de 19de-20ste eeuw (de periode nadat Tusschenwijk verlaten en afgebroken was). Men heeft er klaarblijkelijk toch bewust voor gekozen om te wonen in het 'buurtschap Tusschenwijk' direct naast de locatie van het voormalige hoofdgebouw en woonerf van Tusschenwijk. Wellicht vanwege oude familiebanden met de locatie en/of nabijgelegen landeigendommen. De familie Boreel heeft het landgoed zelf in elk geval tot in de 20ste eeuw in bezit gehad, waarna het bezit van het land ongeveer halverwege de vorige eeuw werd overgedragen aan Van Gelder Papier.

RAAP, Ewan Mol

Haarlem | Jansweg 25

In 2021 heeft ADC ArcheoProjecten een archeologische begeleiding uitgevoerd in het plangebied Jansweg 25, in het stationsgebied van Haarlem. Het eindrapport hiervan is uitgekomen in 2022. De aanleiding voor het onderzoek was de sloop van de bebouwing en de nieuwbouw van een appartementengebouw. Het onderzoek is tweeledig uitgevoerd. De verwijdering van de vloeren heeft onder archeologische begeleiding plaatsgevonden, omdat dit aansluitend aan de sloop van het bovengrondse pand gebeurde. De historische funderingen die onder de vloeren tevoorschijn kwamen zijn direct gedocumenteerd. Omdat deze in situ behouden zouden blijven, is daarna alleen nog de sloop van de fundering van de gevels van het voormalige winkelpand archeologisch begeleid. In het plangebied zijn de bakstenen funderingen van de oudste fase van het gesloopte pand gevonden. Dit bestond oorspronkelijk uit een hoekpand aan de Parkstraat en drie kamerwoningen aan de Jansweg. De resten vallen perfect te koppelen aan de reconstructie met drie kamerwoningen binnen een dwarshuis aan de Jansweg door Maarten Enderman (2022). De achterkamers onder het later aangebouwde dakdeel op het achtererf zijn in tweede instantie - waarschijnlijk pas in de 18de eeuw toegevoegd. De vier woningen zijn in 1855 samengevoegd tot één groot pand.

De oorsprong van het pand ligt waarschijnlijk rond 1690. Van de binnenindeling uit deze periode is niets bewaard gebleven. Twee van de kamerwoningen hadden een grote kelder. De beerput op het terrein lijkt ouder te zijn, mogelijk stamt hij uit de periode 1575-1625 en is

Het leegscheppen van de kelders van de kamerwoningen.

De beerput uit de periode 1575-1625 aan de rand van het plangebied.

Uitsnede uit de kaart van De Hooghe uit 1688. De beerput bevond zich mogelijk onder de aanbouw bij de rode pijl.

waarschijnlijk tot in de 20ste eeuw in gebruik gebleven en vele malen geleegd. In de vullingen zaten daarom slechts enkele fragmenten aardewerk uit de periode 1575-1625 en uit de 17de en 18de eeuw. Ook werd er een enkele langgestrekte blauwe glazen kraal uit de 17de eeuw in de beerputvulling gevonden. Mogelijk hoorde de beerput bij een pand dat vóór de herinrichting van het stadsdeel in het oostelijke deel van het plangebied stond. Dit pand met kleine aanbouw is te zien op de kaart van De Hooghe uit 1688. De aanbouw is mogelijk de locatie van het toilet. Een waterput en een waterkelder voorzagen in

de drinkwatervoorziening van de kamerwoningen in het dwarshuis aan de Jansweg. Het bouwhistorische onderzoek van Jansweg 25 is goed te koppelen aan de archeologische gegevens, met name de verbouwingen en aanbouwen uit de 19de en 20ste eeuw. De veranderingen aan het pand in 1855, 1863, 1894, 1897, 1899 en 1922 zijn direct te verbinden aan de archeologische sporen en structuren. In 1899 is op de binnenplaats een slachtplaats aangelegd. In 1922 is er veel aangepast: men bouwde een nieuwe kelder, de 17de-eeuwse kelder werd verbouwd en tegen de achterbouw kwam een keuken in een uitbouw.

ADC ArcheoProjecten, Jantien Verduin

Hollands Kroon – Anna Paulowna | Zwinweg 1

Karterend onderzoek

Op een bouwland aan Zwinweg 1 ten oosten van Anna Paulowna zijn bij de ruilverkaveling in de jaren 60 sporen van een middeleeuwse nederzetting gevonden. Tijdens diep ploegen tussen 1965 en 1970 kwam de familie Conijn, eigenaar van het perceel, resten van menselijk botmateriaal en verschillende soorten aardewerk tegen. Vervolgens kwamen bij drainagewerkzaamheden in 2016 een aantal meer intacte menselijke skeletten aan het licht. John van Lunsen, de regionale amateur-archeoloog, heeft hier eerder over geschreven in het Nieuwsbulletin van AWN afd. 9. In 2020 was de aanleg van nieuwe drainage aanleiding voor medewerkers van Archeologie West-Friesland om, in samenwerking met John van Lunsen, een veldkartering op deze locatie uit te voeren.

Ook bij deze veldkartering zijn middeleeuwse scherven aardewerk en menselijk botmateriaal gevonden.

In het kader van zijn materiaalpracticum heeft Teun Kaij, student archeologie aan de Hogeschool Saxion in Deventer, zich in 2022 als stagiair bij Archeologie West-Friesland beziggehouden met de uitwerking van het vondstmateriaal van Zwinweg 1.

Historisch bewijs

Het onderzochte perceel ligt in de 19de-eeuwse Anna Paulownapolder. Deze polder is na eeuwenlange invloed van de zee in 1846 droog-

gemaakt. Volgens historische bronnen lagen hier in de Middeleeuwen verschillende nederzettingen. Het archeologische vondstmateriaal van het perceel wijst op een middeleeuwse nederzetting met een begraafplaats. Dit komt overeen met 16de-eeuwse kaarten waarop in dit gebied 'Kerchhoff Swin' staat aangegeven. Ook in de 16de eeuw schrijft Dirck Adriaensz Valcooch over vroegere overstromingen van de plaatsen Terdorp en Schilphorn. Deze plekken zijn hoogstwaarschijnlijk overstroomd tijdens de Allerheiligenvloed van 1170. In 1711 schreef Dirk Burger dat Schilphorn in de buurt van de Nieuwesluis in de Wieringerwaard lag.

Locatiekaart onderzoeksgebied Zwinweg 1. Met de stippellijn is het onderzoeksgebied aangegeven.

Michiel Bartels (l) en Jasper Leek (r) van Archeologie West-Friesland en in het midden John van Lunsen tijdens de veldkartering in 2020.

Dit alles wijst erop dat het 'Kerchhoff Swin' deel heeft uitgemaakt van de nederzetting Schilphorn of Schelphorn.

Vondstmateriaal

In totaal zijn 1072 fragmenten aardewerk verzameld. Het grootste aantal scherven is van kogelpotaardewerk dat tussen de 8ste en de

Enkele scherven die zijn gevonden bij de veldkartering van 2020.

foto©Archeologie West-Friesland

Verzameling menselijk botmateriaal van perceel Zwinweg 1.

14de eeuw lokaal in het Nederlandse kustgebied werd gemaakt. Fragmenten van kogelpotten met bezemstreekversiering, karakteristiek voor de 13de eeuw, ontbreken. Op basis daarvan zal het materiaal van vóór 1200 dateren.

Naast honderden fragmenten van kogelpotten zijn ook diverse scherven van bakpannen van kogelpotaardewerk gevonden, die gekenmerkt worden door een holle steel.

Er zijn ook veel scherven van de geïmporteerde

bakselsoorten Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk gevonden. Dit materiaal werd geproduceerd in het Duitse Rijnland. Het Pingsdorf-aardewerk dateert grofweg tussen 1000 en 1225 en bestaat uit fragmenten van zowel tuitpotten als kogelpotjes.

De scherven van Paffrath-aardewerk zijn te dateren tussen circa 900 en 1250.

Op grond van randfragmenten kunnen hoofdzakelijk kogelpotten worden herkend.

Het vroegste materiaal is reliëfbandaardewerk dat hoort bij het Badorf-aardewerk. Dit reliëfbandaardewerk dateert tussen 825 en 1050 en wordt gekenmerkt door grote amforen versierd met opgelegde kleistrips voorzien van radstempels. Badorf-aardewerk komt eveneens uit het Duitse Rijnland.

Een ander type importaardewerk dat bij de veldkartering is verzameld, is Maaslands wit aardewerk.

foto's © Archeologie West-Friesland

┐ Scherven van Pingsdorf-aardewerk.

^ Scherven van Maaslands wit aardewerk.

< Scherven van Paffrath-aardewerk.

└ Scherven van reliëfbandaardewerk.

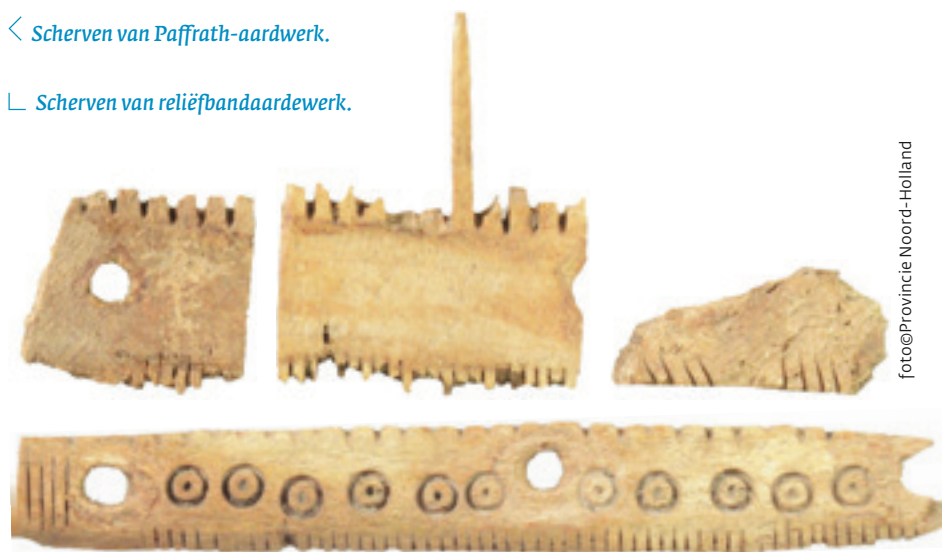

foto © Provincie Noord-Holland

Fragmenten van benen kammen met puntcirkelversiering.

materiaal dat is gevonden, is reliëfbandaardewerk, daterend tussen 825-1050. Paffrath-, Pingsdorf- en Maaslands wit aardewerk zijn typische importkeramieksoorten uit de 11de en 12de eeuw. Hieruit is af te leiden dat de nederzetting vermoedelijk in de vroege 11de

eeuw is ontstaan. Ook is uit de samenstelling van het vondstmateriaal af te leiden dat de nederzetting na 1200 niet meer bewoond werd. Dit komt overeen met het overstroomen van dit gebied door de zogenoemde Allerheiligenvloed rond 1170. Door deze overstroming zou de

nederzetting Schelphorn en daarmee ook het 'Kerchhoff Swin' in onbruik zijn geraakt.

*Archeologie West-Friesland, Teun Kaij en
Wytze Stellingwerf
Met medewerking van John van Lunsen*

Medemblik | Bolzijl/Notweg

Inleiding

In opdracht van Reddyn B.V. heeft RAAP van januari 2018 tot en met juni 2018 een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het kader van het project '150 kV-kabelverbinding Middenmeer-Westwoud' in de gemeente Medemblik. Deze kabelverbinding is ongeveer 17,5 km lang. Er werd een ondergrondse 150 kV kabelverbinding aangelegd, bestaande uit één verbinding ('circuit'). De aanleg vond grotendeels plaats in een open ontgraving van beperkte omvang, waarbij de maximale ontgravingsdiepte ongeveer 2 m -mv bedroeg. De sleuf heeft aan de bovenzijde een breedte van ongeveer 5 m en aan de basis 1 m. Het proefsleuvenonderzoek was een vervolg op het verkennend booronderzoek waaruit geconcludeerd is dat in delen van het tracé archeologische resten aanwezig kunnen zijn (De Boer & Wink, 2017). Alhoewel bij het verkennend onderzoek geen archeologische resten zijn gevonden, was vanwege de complexiteit van het landschap en de (on)zichtbaarheid van archeologische resten hierbinnen (onder andere het ontbreken van duidelijke bodems) vervolgonderzoek toch noodzakelijk. In het verleden is vervolgonderzoek in het kader van vergelijkbare ingrepen en in vergelijkbare landschappelijke situaties dikwijls uitgevoerd middels een archeologische begeleiding van de civieltechnische werkzaamheden. Er is echter gebleken dat deze werkwijze niet de gewenste landschappelijke (en archeologische) zichtbaarheid en informatie oplevert. Om die reden is binnen het huidige onderzoekstraject gekozen voor het uitvoeren van een geo-archeologisch proefsleuvenonderzoek.

De ligging van het plangebied (rood) binnen een deel van het 150 kV-kabeltracé (paars). Inzet: ligging in Nederland (ster). WP1 ligt binnen zone 1, WP2 en 3 liggen binnen zone 2 en WP4 en 5 binnen zone 3.

Impressie van het veldwerk: getrapte aanleg van werkput 1.

Landschap en stratigrafie

In WP3, de enige werkput waar sporen zijn gevonden die ouder zijn dan de Nieuwe Tijd, liggen twee fasen van kreekgeulafzettingen. De jongste (tweede) fase ligt direct onder de bouwvoor in de kwelderafzettingen. Onder deze zavelige kwelderafzettingen ligt in het hele profiel een zandige, veraarde veenlaag. Deze veenlaag ligt op een diepte van circa 2,6 m -NAP boven de kreekrug en heeft een aflopende top naar 3,2 m -NAP aan de flank van de kreekrug. Op basis van een 14C-datering kan deze laag (S3201) gedateerd worden in de periode Laat-Neolithicum - Vroege Bronstijd. Onder de veenlaag ligt een deklaag van zandige, licht gelaagde kreekafzettingen met ijzer-vlekken. De bovenkant van deze afzettingen ligt rond 3,1 tot 3,2 m -NAP en boven de kreekrug op een iets hoger niveau (circa 2,7 m -NAP).

Deel van het profiel van WP3.

Deze laag dekt lokaal aanwezige kreekgeulen af, die horen bij de oudste (eerste) fase kreekgeulen in deze werkput. In het zuidelijke deel van het profiel ligt op dit niveau een grote kreekgeul; deze geul vormt een duidelijke kreekrug. Meer noordelijk in het profiel liggen op dit niveau kleinere kreekgeulen. De bovenkant van deze fase kreekgeulen ligt rond 3,2 m -NAP. Op de zuidelijke grote kreekrug - stratigrafisch onder de zandige veenlaag - werd een sporen-niveau gevonden. Langs de flanken van de kreekrug is vondstmateriaal uit de laag waarin de sporen zijn ingegraven, verzameld (onverbrand dierlijk en menselijk bot en een vuurstenen artefact). Dit vondstmateriaal dateert op basis van een 14C-datering uit de Vroege Bronstijd. Rondom het cluster grondsporen lijkt een vondstniveau/oud loopvlak van onge-

veer 10 cm dik te liggen. Uit het palynologisch onderzoek blijkt dat het sediment in deze laag deel was van een kwelder, gevormd onder invloed van de zee. Er zijn in deze laag geen aanwijzingen voor menselijke invloed. Op basis daarvan lijkt S3201 dus niet als cultuurlaag beschouwd te moeten worden.

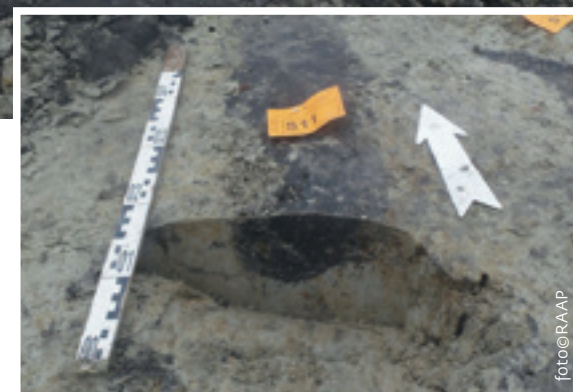
In noordelijke richting is in deze laag geen vondstmateriaal meer gevonden.

Sporen uit de Nieuwe Tijd

Verspreid over WP1 t/m 3 zijn zestien archeologische grondsporen gedocumenteerd. Deze sporen zijn direct onder de recente bouwvoor gevonden. Het gaat hierbij om zeven gedempte sloten en vier kuilen, die op basis van de aard en de stratigrafische ligging te dateren zijn in de Nieuwe Tijd. De sporen zijn afkomstig van

- < Sporencluster op vlak 2 in WP3 (fotorichting zuid).
- > Coupe van greppel S11 in WP3, vlak 2.
- < Allesporenkaart WP3, vlak 2.

agrarisch gebruik, overeenkomstig het huidige landgebruik van het plangebied. Op basis hiervan is geen sprake van een vindplaats uit de Nieuwe Tijd.

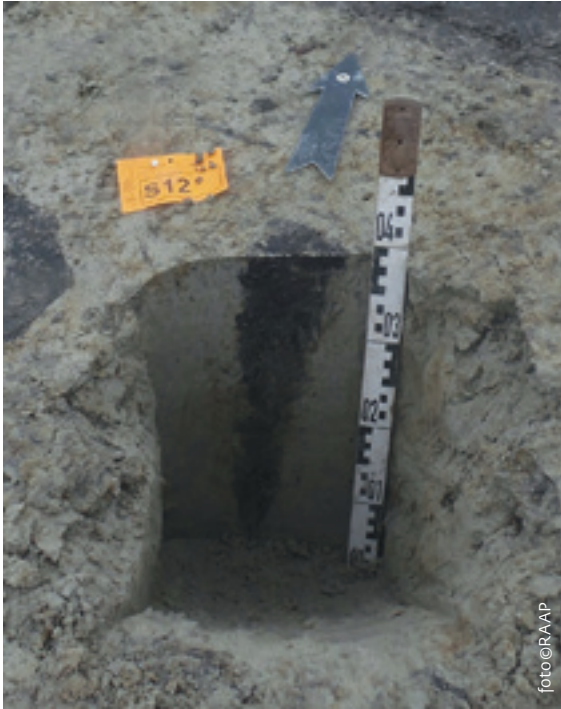
Sporen uit de Vroege Bronstijd

Op vlak 2 in WP3 is een cluster sporen (S11 t/m S15) gevonden dat direct onder de zandige verarde veenlaag S3201 zichtbaar werd. De sporen liggen juist daar waar het veen aan de flanken

van de kreekrug tussen circa 2,7 en 3,2 m -NAP naar beneden duikt. Het cluster is in totaal 8 m lang en bestaat uit twee greppels, een paalkuil en twee kuilen.

De beide greppels (S11 en S14) zijn globaal noord-zuid georiënteerd. In het vlak is de enigszins onregelmatige breedte van deze sporen circa 15 tot 30 cm, waarbij S11 een diepte heeft van 10 cm en S14 een diepte van 21 cm. Beide greppels zijn in doorsnede komvormig. Mogelijk is

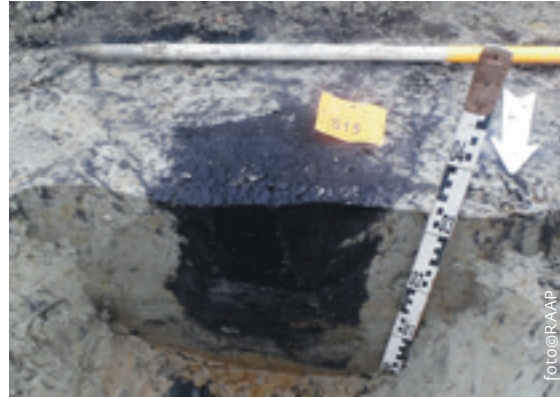
de gedocumenteerde lengte binnen de werkput een restant van de oorspronkelijke lengte. In het profiel zijn de greppels in ieder geval niet meer herkend. Paalkuil S12 is ongeveer 10 cm in doorsnede. In dwarsdoorsnede is het spoor ongeveer 40 cm diep en is duidelijk de puntvorm van de voormalige, verrotte paal te herkennen. Er zijn geen sporen van ingraving waargenomen. Daarom was de houten paal zeer waarschijnlijk ingeslagen. Op basis van de vorm van

Coupe van paalkuil S12 in WP3, vlak 2.

het silhouet zal de paal aangepunt zijn geweest, wat het inslaan uiteraard ook makkelijker maakt.

Langs het profiel van WP3 is kuil S13 gevonden, die was ongeveer 1,3 m breed en had een komvormige doorsnede met een diepte van 10 cm. In deze kuil zaten zowel fragmenten dierlijk als menselijk bot (V6). De vondsten zijn door middel van een ¹⁴C-datering gedateerd in het Laat-Neolithicum tot de Vroege Bronstijd. Het botmateriaal lijkt als afval in de kuil terecht te zijn gekomen. Het gaat in ieder geval niet om een begraving, aangezien er geen verbrand bot aanwezig is en geen sprake was van gearticuleerde menselijke (of dierlijke) resten.

Coupe van kuil S15 in WP3, vlak 2.

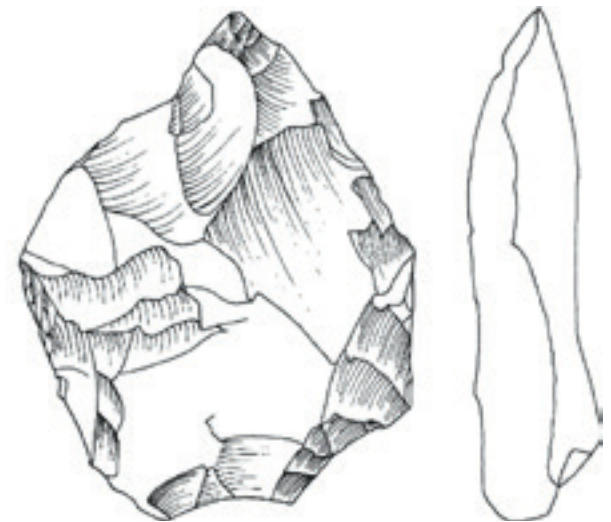
Ongeveer zes meter van de andere sporen ligt kuil S15 met een diameter van ongeveer 35 cm. De kuil was 35 cm diep met een rechte onderzijde. De onderste vullingen van de kuil zijn zandiger en meer heterogeen, wat mogelijk is veroorzaakt door water; ondanks de kleine omvang kan de kuil wellicht als waterkuil beschouwd worden. In de kuil zaten geen vondsten.

Tekening van de schrabber V3; schaal 1:1.

Vondsten

Bij het veldwerk zijn in totaal 12 fragmenten bot verzameld die zijn gedetermineerd door archeozoöloog Johan van Gent. Uit de vondstlaag bij het sporenniveau komen acht botfragmenten. Naast een pijpbeenfragmentje van een middelgroot zoogdier en een ribfragment van een groot zoogdier zijn 6 resten met zekerheid afkomstig van runderen. De botten van oerossen en runderen lijken sterk op elkaar, maar op basis van de indruk van de grootte van de verzamelde botten kan oeros in dit geval zo goed als zeker worden uitgesloten. Alle runderbotten zijn van jongvolwassen of volwassen runderen. Een scheenbeen van een rund is aangevreten door een hond. Een middenvoetsbeen vertoont snijsporen, veroorzaakt door het opdelen van het karkas. De meeste runderen zullen dan ook zijn geslacht en gegeten. De overige 3 botfragmenten komen uit S13. Het gaat om een fragment van een linkerrib en een fragment van een rechterspaakbeen dat met zekerheid van een mens is. Ook een schedel-

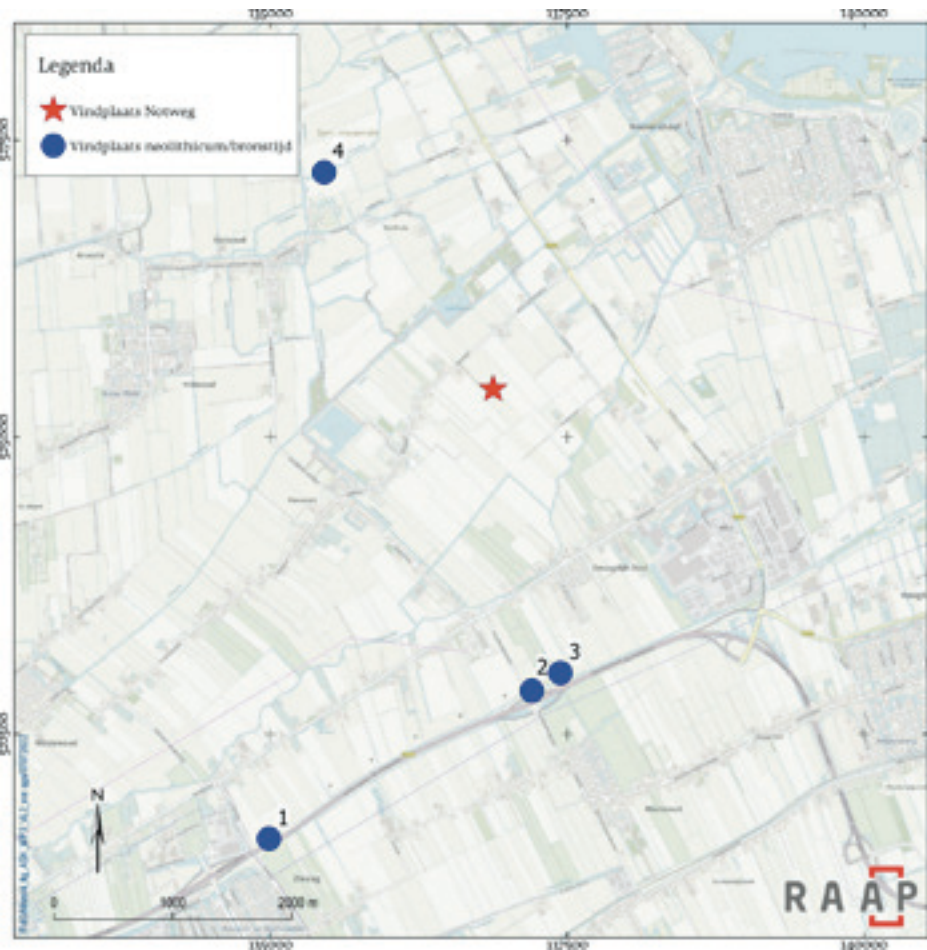

fragmentje is mogelijk menselijk, maar vanwege de fragmentatiegraad is een dierlijke herkomst niet uit te sluiten. Het spaakbeen en de rib zijn mogelijk van één individu, maar dat is niet meer met zekerheid vast te stellen. Een fragment van de rib is gebruikt voor een ^{14}C -analyse. Hieruit volgde een datering in het Laat-Neolithicum tot de Vroege Bronstijd. Bij het opschaven van het noordprofiel in WP3 is in de zandige veenlaag een vuurstenen werktuig gevonden, namelijk een schrabber (determinatie door P. van der Kroft, RAAP). Op één zijde van de schrabber zit cortex (de verweerde buitenkant van een klomp vuursteen). De schrabber lag in het profieldeel direct ten zuidwesten van het sporencluster van S11 t/m S14. Alhoewel schrabbers als artefact niet het meest geschikt zijn voor een scherpe datering, kan het stuk mogelijk in het Laat-Neolithicum of eventueel de Bronstijd gedateerd worden.

Aard van de vindplaats Hauwert-Notweg

Het onderzoek heeft één vindplaats opgeleverd, die zich bevindt in WP3, in de omgeving van de Notweg bij Hauwert. Hier zal de vindplaats Notweg worden beschreven en vergeleken worden met andere vindplaatsen in de regio uit dezelfde periode.

Op vindplaats Notweg is een cluster sporen gevonden van enkele greppels, kuilen en een paalkuil. Op basis van het vondstmateriaal en een ^{14}C -datering dateert de vindplaats uit de overgang Laat-Neolithicum tot Vroege Bronstijd. De vindplaats heeft binnen de 2 m brede sleuf een lengte van 8 m, maar zal zich zeker tot buiten de werkput hebben uitgestrekt. De sporen liggen juist daar waar het veen naar beneden duikt aan de flanken van de kreek-

Overzicht van de locatie van vindplaats Notweg ten opzichte van de in de tekst genoemde vindplaatsen uit dezelfde periode.

Legenda vindplaatsen:

1. Rijweg
2. Noorderboekert
3. Westfrisiaweg
4. Tuithorn

kaart©RAAP

rug tussen circa 2,7 en 3,2 m -NAP (circa 0,6 tot 1,1 m -mv). Hoewel ook elders vergelijkbare afzettingen zijn gevonden, ontbreken archeologische resten elders in WP3 en in de rest van het tracé. Waarom deze locatie de voorkeur genoot, kon niet worden achterhaald. Wat de aard was van de vindplaats is evenmin duidelijk geworden. De beperkte omvang van het onderzoek heeft ervoor gezorgd dat geen structuren konden worden herkend. Ook het

vondstmateriaal heeft weinig informatie over de aard en functie van de vindplaats opgeleverd. Er is één vuurstenen schrabber gevonden en verder onverbrand dierlijk en menselijk botmateriaal.

Het dierlijke bot wijst er wel op dat vee werd gehouden voor vleesproductie. Op het bot zijn namelijk slachtsproen gevonden. Waar het vee werd gehouden, is niet duidelijk. In het botanische materiaal zijn namelijk (vrijwel) geen

aanwijzingen voor veeteelt gevonden. Uit het palynologische onderzoek blijkt dat er in de omgeving wel sprake was van akkers, maar waar die lagen is niet duidelijk geworden. De afdekende laag die over de sporen heen ligt, kan op basis van de palynologie in ieder geval niet als akker- of cultuurlaag worden geïnterpreteerd. Een interessante vondst is het (onverbrande) menselijke botmateriaal dat in één van de kuilen is gevonden. Het meest opvallend aan de vondst is dat er geen grafstructuren gevonden zijn, maar dat het lijkt te gaan om los botmateriaal. Of het materiaal als afval in de kuil terecht is gekomen of dat hiervoor een andere verklaring is, kon niet worden achterhaald. De vindplaats Notweg past in het beeld van (het geringe aantal) andere vindplaatsen uit dezelfde periode dat uit de regio bekend is: vindplaats Westfrisiaweg (Knippenberg, 2018), vindplaats Tuithorn (Van Heeringen en Theunissen, 2001: vindplaats 32) en vindplaatsen Rijweg en Noorderboekert (Knippenberg, 2018; figuur 22). Op deze vindplaatsen zijn grote akkerarealen gevonden met over het algemeen ook eergetouwkrassen. Soms zijn verschillende niveaus gescheiden door een dunne laag 'schone' kwelderafzettingen. Behalve deze akkersporen zijn op vindplaats Rijweg ook verschillende kuilen gevonden. Deze hebben een humeuze en gelaagde vulling. Vanwege die vulling zijn ze geïnterpreteerd als waterkuilen, die wellicht werden gebruikt als drinkkuilen voor het vee dat in de omgeving graasde. Op de vindplaats Westfrisiaweg zijn binnen het akkercomplex sporen van een afrastering gevonden. Een vindplaats die op basis van het voorkomen van menselijk botmateriaal enige gelijkenis vertoont met vindplaats Notweg is vindplaats Tuithorn. Op

vindplaats Tuithorn gaat het daarbij om twee grafheuvels waarin meerdere individuen zijn begraven en om één vlakgraf. De grafheuvels bestaan uit vuile klei met af en toe herkenbare zoden. Opvallend is vooral de kuil met menselijke pijpbeenderen die in het vlakgraf is gevonden. Wellicht komt het botmateriaal op vindplaats Notweg ook uit een vlakgraf, al ontbreekt daar - zoals gezegd - verder elk spoor van begravingen.

De landschappelijke setting van vindplaats Hauwert-Notweg is vergelijkbaar met die van vindplaats Noorderboekert. Deze ligt vermoedelijk op hetzelfde kreeksysteem als de sporen in WP3 (zijkreken/crevasses van die grotere zuidelijke getijdengeul). De NAP-hoogte van het archeologische niveau verschilt echter wel tussen beide vindplaatsen: op vindplaats Notweg 2,7 tot 3,2 m -NAP en op vindplaats Noorderboekert 2,1 m -NAP (op het hoogste deel). Uit de verschillende onderzoeksfases van vindplaats Noorderboekert bleek dat de cultuurhorizonten uit het Laat-Neolithicum en de Vroege Bronstijd weinig vondsten (daar in de vorm van handgevormd aardewerk, vuursteen, natuursteen en dierlijk bot) bevatten (Knippenberg, 2018). Alhoewel van en rondom vindplaats Hauwert-Notweg slechts een gering oppervlak binnen de smalle sleuven is onderzocht, lijkt het vondstaantal wel een vergelijkbaar beeld op te leveren. De analyse van het vuursteen van vindplaats Noorderboekert laat zien dat er waarschijnlijk sprake was van een opportunistische wijze van vuursteenbewerking die kenmerkend is voor de periode Laat-Neolithicum/Vroege Bronstijd (Knippenberg, 2018). Waarschijnlijk is de schrabber uit onderhavig onderzoek eveneens hierbinnen te plaatsen.

De beperkte omvang van het onderzoek maakt het interpreteren van vindplaats Notweg lastig. Desondanks zijn er voldoende aanknopingspunten om te stellen dat de vindplaats past in het beeld dat in de omgeving tot op heden bekend is uit de periode Laat-Neolithicum tot de Vroege Bronstijd.

RAAP, Karin Wink en Rogier de Groot

BIJZONDER ONDER- ZOEK

De verdwenen kerk van De Koog aan de Vogelmient op Texel

Over de oude kerk van het dorp De Koog aan de westzijde van Texel is maar weinig bekend. De sloop en verplaatsing van de kerk vond plaats in 1789. Wat overbleef, was een grote lage heuvel in een open landschap. Dat landschap is, zoals zoveel plekken op Texel, in de afgelopen decennia volgebouwd met vakantiewoningen, waardoor het gebied landschappelijk aan kwaliteit heeft ingeboet. Het bestuur van Villapark Vogelmient heeft de wens de kerkheuvel opnieuw landschappelijk en duurzaam in te richten. Hiervoor werd een passend thema gezocht. Vanuit de visie op erfgoed werd het idee geopperd om te zien of met op Texel aanwezig materiaal, zoals zeeschelpen, helm en struikgewas het gebied kon worden ingericht. Men wilde graag weten of de funderingen van de kerk en de kerkmuur nog aanwezig waren en of deze in de inrichting van de heuvel als leidraad konden worden meegenomen. De gemeente Texel kon zich wel verenigen met een dergelijke insteek, maar de vraag bleef waar de resten precies lagen en wat hier na eeuwen nog van over was. Een reguliere opgraving was geen optie, omdat het terrein gemeentelijk monument is. Daarom heeft Archeologie West-Friesland op verzoek van de Gemeente Texel een non-destructief archeologisch onderzoek met grondradar laten uitvoeren door Saricon. Voorafgaand aan dit grondradaronderzoek zijn de historische en cartografische bronnen geraadpleegd. In de Late Middeleeuwen vormde het gebied tussen het Noordzeestrand en de geulen van de Waddenzee het woeste en schaars bewoonde deel van Texel. Ten noorden van het gebied lag

een vloedzone waar de Noordzee en de Waddenzee vrijwel vrij spel hadden. Weer ten noorden van dit vloedgebied lagen de duinen van Eierland. Op Eierland stond een huis met bijgebouwen.

In de 13de of 14de eeuw moet het gebied van De Koog rond de latere Kogerkerk langzaamaan bewoond zijn geraakt. De vroegste bewoning bestond vermoedelijk uit eenvoudige vissershutten van drijfhout, zoden en plaggen. De vissers hadden geen haven, maar trokken hun scheepjes op het Noordzeestrand en legden deze met een lange lijn vast. Omdat het op zondagen vanuit de prille nederzetting een flink eind lopen was naar de kerk in De Waal of Den Burg kreeg de gemeenschap in september 1415, na een verzoek aan hertog Willem van Beieren, toestemming om de moederkerk van Den Burg of De Westen (ten noorden van Den Hoorn) uit te breiden en op een heuvel een kapel te bouwen. Het eerste beeld van de nederzetting en de activiteiten aldaar krijgen we door het aanzicht van Texel door van Jan van Scorel in 1552-1553 te bestuderen. Het noorden is links op de kaart (zie p.135). Zuidelijk staat het woord 'Coegh' wat De Koog betekent. Aan de noordzijde ligt een onbewoond duingebied met lage duinen. Oostelijk, dus bovenaan de kaart, is een lage zeedijk van de Koger Polders te zien. Deze zou later in de eerste Waal- en Burger(polder)dijk worden geïncorporeerd. De dijk hield het zee-water van de grote slenk van De Waal tegen. De dijk loopt vanaf de duinen naar het zuiden, maar heeft een afsplitsing oostwaarts. Vermoedelijk is dit een dijkrestant van een mislukte poging om Walenburg in te polderen. Gezien de slingerende vorm en de twee, mogelijk drie, wielen achter de dijk, is deze regel-

matig doorgebroken. Aan de landzijde van de dijk is in elk geval een sloot, waarschijnlijk een afgedamde geul, te zien die naar het dorp leidt. Op de plek waar de geul is afgedamd, ligt in de Walenburgerpolderdijk de Kogersluis waarvan de schotten met een windas werden opgetrokken. Zuidwaarts liggen een tweede en een derde sluis, de Everste-Kogersluis en de Wiggersluis.

Het dorp bestaat uit drie gebouwde elementen: het dorp, de molen en de kerk. Het dorp bestaat uit drie straten. Ten noorden van de kerk lag een oost-west lopende straat met bebouwing aan beide zijden. Het zijn eenvoudige huizen, die met de kopse kant naar de straat staan. De gevels van de huizen zijn om en om rood gekleurd. Het is de vraag of dit artistieke vrijheid van Jan van Scorel is of dat hij hiermee wilde aanduiden dat er zowel huizen met houten als baksteen voorgevels stonden. Alle huizen hebben rieten daken en als er een schoorsteen is getekend, staat deze achter in het huis. Aan de noordzijde van de straat staan acht huizen getekend, aan de zuidzijde in elk geval zeven. Aan het westelijke eind van de straat slaat deze linksaf, zuidwaarts. Hier zijn vijf vergelijkbare woningen met een eenvoudige lijstgevel aan de straat en een rieten dak getekend. Het meest zuidelijke huis grenst aan de ringmuur van de kerk. Opvallend is dat het lijkt alsof deze huizenrij half in het zand staat. Mogelijk wijst dit op verstuiwingen en latere overstuiving van het dorp. Tussen dit huis en de muur loopt het voetpad van het dorp naar het strand. Zuidelijk van de kerkmuur loopt de straat door, maar dit is feitelijk een derde straatje. Hier staan aan de oostzijde van de straat vier houten huizen met lijstgevels en schoorstenen. Aan de westzijde

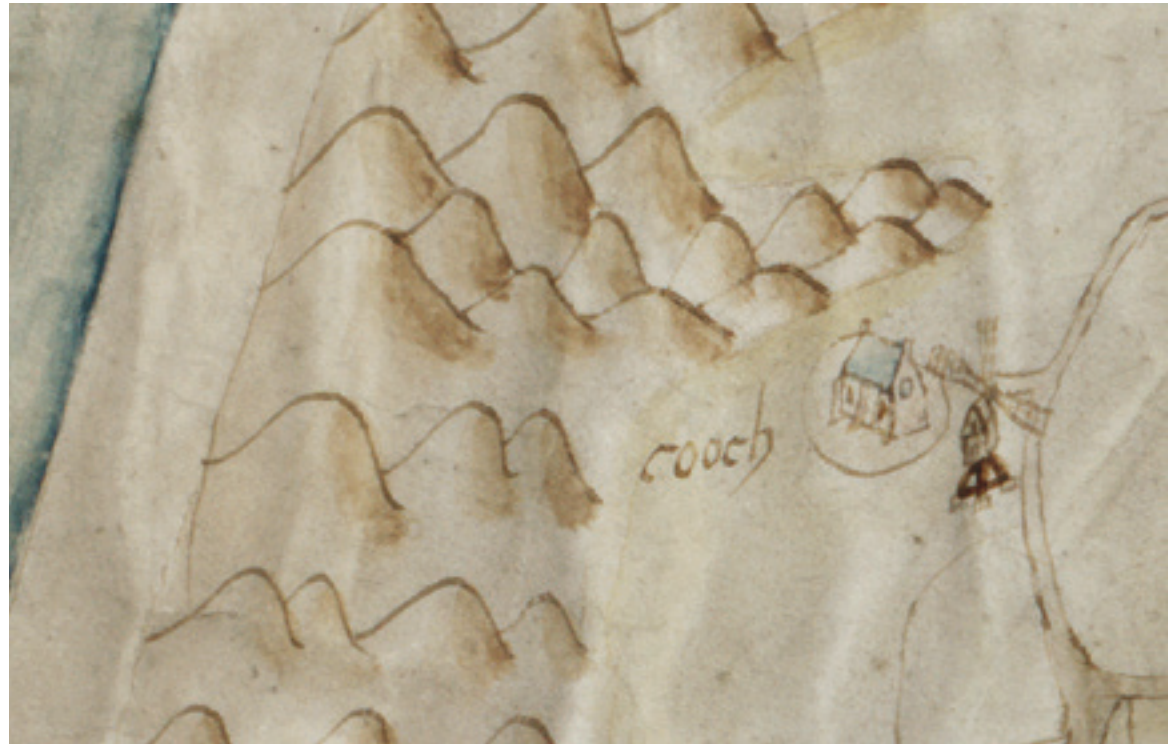
De kaart van Jan van Scorel uit 1552 met daarop de kerk en het oude dorp De Koog.

staan drie bakstenen huizen en twee geheel houten huizen. Een van de bakstenen woningen heeft als enige in het dorp een verdieping met trapgevel. Daarmee is het het meest sprekende burgerlijke gebouw van het oude De Koog. Oostelijk, aan de rand van de Koger Polder, staat een windmolen. De kaart is hier enigszins beschadigd. Zo te zien gaat het om een eenvoudige korenmolen die helemaal van hout is. Zuidelijk van de molen staat nog een bakstenen gebouw. Centraal staat de bakstenen kerk, die duidelijk op een verhoging is getekend. De verhoging is groen gekleurd, wat mogelijk op gras duidt. Om de verhoging heen ligt een eivormige bakstenen muur. Het is minimaal een twee-

steens muur van rode baksteen. De kerk zelf is alleen van de onderkant te zien, omdat de bovenzijde in de schaduw op de kaart is verdwenen. Het hele gebouw is van baksteen. De westgevel heeft een centraal raam met mogelijk daaronder een deur. De zuidgevel heeft op de gebruikelijke hoogte voor kerkramen twee, mogelijk drie ramen. Noordelijk van de kerk staat binnen de kerkmuur een houten klokkenstoel met vermoedelijk vier palen. Bij het onderzoek aan de Sixtuskerk in Den Burg in 2020 werden ook aanwijzingen voor een klokkenstoel gevonden. Houten klokkenstoelen op natuursteen of baksteen stiepen komen in Friesland tegenwoordig nog frequent voor.

Op de kaart van Bruijnsz uit 1594 bij het woord 'Cooch' is het dorp weggelaten, maar de kerk, de kerkmuur en de molen zijn nog te zien. De huizen zijn niet onzichtbaar geworden omdat het dorp overstoven is, want op de kaart van een jaar later zijn ze wel te zien. De kaart van Bruijnsz is vanuit het zuiden naar het noorden getekend en geeft daarmee een ander beeld dan de kaart van Van Scorel. Op deze kaart is te zien dat de molen op vier teerlingen staat. De kerkmuur is heel dun getekend. De klokkenstoel is afwezig. Van de kerk is nu de westgevel en de zuidgevel te zien. De westgevel heeft een raam, waarschijnlijk zal dit het raam boven het altaar zijn geweest. De zuidzijde van de kerk heeft drie steunberen, waartussen elk een raam zit. Daarmee kan worden gesteld dat de kerk dus zowel in de noordgevel als in de zuidgevel maar twee ramen had. Het dak is grijs ingekleurd, wat erop wijst dat deze met lei is gedekt. Een kerktoren ontbreekt.

Een derde kaart, van de hand van Langedijck uit 1595, is getekend vanuit zuidelijk perspectief. Hier zijn de twee oude slenken vanaf Walenburg goed herkenbaar. Noordelijk is het weiland aangeduid als 'MiddelCoogh'. Bij het dorp zelf staat De Coge. De weg van De Waal naar De Koog is langs de zuidelijkste slenk ingetekend. Het noordelijke duin heeft de naam 'Naeneke Duijn' gekregen. Van het dorp zelf zijn twee straten getekend, die er anders uitzien dan bij Van Scorel in 1552/1553. Ten noorden van de kerk ligt een straat met alleen aan de oostzijde huizen. Aan de zuidzijde van de kerkheuvel liggen aan de straat, op onregelmatige afstand van de weg, eenvoudige huizen, elk met de gevel aan de straat. De ommuurde kerkheuvel is niet te zien.

De kaart van Bruijnsz uit 1594 met de kerk zonder toren en de standaardmolen.

Zuidelijk voor de kerk staat een groot gebouw dat het zicht op de kerk deels ontnemt. De kerk heeft aan de oostzijde een bakstenen kerktoren met dito spits gekregen, die op de kaart van het jaar daarvoor nog niet te zien was. Historisch gezien, is in zeer geringe mate onderzoek gedaan naar de kerk van De Koog. De weinige artikelen hierover zijn niet of matig geannoteerd. Na de toekenning van de kapel in september 1415 door graaf Willem van Beieren volgt in 1559 de melding dat uit de kapel een parochiekerk met klokkenstoel ontstaan is. Bij een telling in 1622 kent het dorp 649 inwoners. In 1692 werkten timmerman Thijs Jansen

Velthoen uit Den Burg samen met zijn knecht 17 dagen aan de kerk. In 1699 wordt een nieuwe kerkvloer gelegd. Op de prent van Stellingwerff uit 1725 is de kerk vanuit het westen te zien. Het schip heeft aan de noordzijde een uitbouw. Aan weerzijden van de toren is een gotisch ogend raam te zien. De toren heeft mogelijk geen pannen, maar een gemetseld dak. Aan de zuidzijde van het schip is een steunbeer te zien met aan weerszijden twee gotische ramen. In de lijn boven de ramen bevinden zich muurankers. Ten zuiden van de kerk staat een eenvoudig houten gebouw met daarachter een wat grotere houten schuur. De muur van het kerk-

De kaart van Langedijck uit 1595 met de kerk met grote toren van baksteen.

hof is niet te zien. In 1789 wordt de parochiekerk afgebroken en wordt in het nieuwe dorp De Koog een nieuwe kerk gesticht.

In de Texelse Courant van 4-12-1954 wordt door Jaap Maas, dan 84 jaar oud, opgemerkt dat er rond 1880 nog in de heuvel begraven werd. Ook verdronken schipbreukelingen kwamen in de heuvel terecht. In 1849 werden hier 43 volwassenen en kinderen begraven. Rond 1950 werden negen schipbreukelingen in de heuvel bijgezet. Op enig moment voorafgaand aan de bouw van het bungalowpark, schijnt het westelijke deel van de historische kerkheuvel voor zandwinning te zijn afgegraven. Dit is echter niet in het reliëf van de huidige heuvel waar te nemen.

< De pentekening van J. Stellingwerff uit 1726 met daarop de kerk van De Koog.

Na 1950 neemt het toerisme op Texel steeds grotere vormen aan. De protestantse kerk is eigenaar van de grond en verkoopt de mient - ooit een gemeenschappelijke woeste grond - ten behoeve van het Uitbreidingsplan De Koog in 1954 voor Fl 1,- per vierkante meter. De ooit zo rustige landschappelijke Vogelment wordt onderdeel van het Nederlands en buitenlands toerisme en komt daarmee als investeringsobject in handen van diverse vastgoedmaatschappijen en -ondernemers. De Commissie Ruilverkaveling van Texel ziet een grootschalige ontwikkeling wel zitten en verzekeringsmaatschappij Ennia wordt eigenaar.

De pachtkaart van rond 1850 met de kerkheuvel en zuidoostelijk daarvan het Armenhuis van De Koog.

De bult midden in het geprojecteerde villapark moest voor de bouw van vakantiewoningen worden afgeschoven, omdat dan meer bungalows konden worden gebouwd; landschap en historie zijn geen issue. Op 4-3-1984 keert een actiegroep, gesteund door enkele gemeenteraadsleden, waaronder Gelein Jansen, zich tegen het afgraven van dit erfgoed en de egalisatie

kan worden voorkomen. De Utrechtse hoogleraar en fiscalist Prof. Dr. H. Schuttevaer (1905-2003) had een vakantiewoning in De Vogelmient. Hij coördineerde vanaf het park de acties en voorzag de gemeenteraadsleden van de juiste stukken. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort tekende op 7-9-1984 bezwaar aan en deelt mede dat, indien de heuvel wordt afgeschoven er eerst een archeologisch onderzoek moet komen. In 1997 is het terrein nog steeds in handen van Ennia, maar gaat in dat jaar over naar verzeke-
 raar Aegon. De locatie heeft nog niet de bestemming Monument. Niet veel later wordt het park De Vogelmient, na nog even in handen te zijn geweest van Texelse ondernemers, eigendom van de Vereniging van Eigenaren Villapark Vogelmient.

In 1999 worden op de Vogelmient drie jaar vluchtelingen uit Georgië gehuisvest, nadat het Russische leger een deel van hun land had bezet. Op Open Monumentendag 13 september 2003 wordt het bestaande monument met de grafzerk van de Kastelein van Eierland onthuld. Hij woonde in het Eierlandse Huis en ging met zijn gezin en andere bewoners van Eierland zondags in De Koog naar de kerk. In december 2003 neemt de Texelse gemeenteraad het besluit om de 250 m² grote historische kerkheuvel tot gemeentelijk monument te verklaren. Het archeologische onderzoek is altijd vrij beperkt gebleven. Geleijn Jansen, amateurarcheoloog uit Den Burg, heeft op zoek naar funderingen in 2012 samen met anderen met een prikstok een deel van de heuvel afgepikt. Op een enkele plek groeven zij een gat en vonden rode baksteen en losse dakpannen. Ook werd het restant van een gemetseld gebouwtje gevonden.

foto@Archeologie West-Friesland

foto@Archeologie West-Friesland

^ Het veldwerk van Saricon op de kerkheuvel op 12 juli 2022. De witte paddestoel op de stok is de GPS-meter voor de exacte locatie.

< De heuvel van de voormalige Koger kerk, kijkend naar het noordwesten. Op de top van de heuvel staat het grafmonument van de Kastelein van Eierland en zijn echtgenote.

Van het onderzoek is geen verslag of beeldmateriaal. Hans Eelman deed hetzelfde, maar ook van zijn onderzoek bestaat geen verslag. Op 7 juli 2022 is 0,3 ha van het terrein verkend. De omstandigheden waren goed, het was droog, zonnig en het had al een tijd niet geregend. Met uitzondering van het hek om het grafmonument, wat speeltoestellen en een klein plantsoen, kon het hele gebied worden belopen. De top van de heuvel ligt op 4 m +NAP, de weg aan de oostzijde van de heuvel op 2,6 m + NAP. De GPR (Ground Penetrating Radar) en de EMI (ElektroMagnetische Inductie) zijn toegepast op het terrein. De GPR reikte tot 2 m -mv. Mochten er resten van puin, muurwerk of anderszins anomalieën in de bodem aanwezig zijn, dan waren dit de beste technieken om ze op te sporen. De strategie was om de looplijnen noord-zuid uit te voeren, omdat eventuele nog

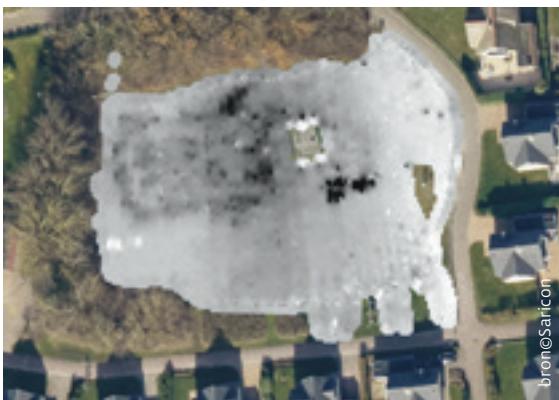
aanwezige christelijke begravingen en grafstenen oost-west zouden liggen en zo beter in de doorsnede te zien zouden zijn. De totale lengte van de looplijn van de GPR bedroeg 8 km en die van de EMI 4 km.

beeld@Saricon

De looplijnen over de kerkheuvel.

Op basis van de verzamelde data van de GPR zijn zogenaamde 'time slices' gemaakt, waarbij op gelijke diepte onder het maaiveld een laag is bekeken. Dit vond om de 25 cm plaats tot op een diepte van 2 m -mv. In de acht time slices zijn reflecties van veranderingen in de bodem te zien. Lijnvormige elementen of duidelijke rechthoekige structuren ontbraken. Wel zijn veel vlekken te zien met een oost-west oriëntatie. Als echter de resultaten van EMI worden bekeken, zijn duidelijke verschillen waar te nemen. In de heuvel is in grijs tinten een duidelijk verschil te zien in de vorm van een grijs-zwarte rechthoek. Deze rechthoek heeft ongeveer een afmeting van 40 x 20 m. Ten zuiden van het grafmonument liggen opmerkelijke zwarte gaten met een diameter van 3 tot 4 m. Ook aan de noordzijde en in het midden van de rechthoek liggen zwarte gaten. Om de rechthoek heen is een lichtgrijs gebied te zien. Vooral aan de zuidoostelijke rand van dit gebied loopt een kromme structuur met opvallende witte vlekken. Als de grijs tinten worden omgedraaid, valt op dat minimaal tien noord-zuid lopende

Combinatie van geo-gegevens van de kerkheuvel in grijs tinten.

rijen van kuilen waarneembaar zijn. Als we het historisch-cartografisch materiaal combineren met de GPR-EMI data kan het volgende beeld ontstaan. Door het ontbreken van 'harde' lijnen kan worden gesteld dat er geen muurwerk van de kerk of grafzerken behouden is. Alle muren zijn uitgebroken. Wel kan worden gezegd dat baksteenpuin van de muren in de uitbraaksleuven achter is gebleven. Dit geldt waarschijnlijk ook voor dakpannen en mogelijk het leisteen van het dak van de kerk. De rechthoekige structuur in het westen is waarschijnlijk het restant van het schip van de kerk. Het schip valt op basis van de contouren van de scan op te meten. Ondanks dat de breedte van de uitbraaksleuven onbekend is, lijkt een afmeting van de buitenzijde van de noordmuur naar de buitenzijde van de zuidmuur van 18 m realistisch. De afstand van de westmuur tot de scheiding tussen schip en koor bedraagt ongeveer 34 m. Aan de zuidzijde zijn mogelijk twee steunberen waar te nemen. Aan de noord- en zuidzijde is mogelijk het restant van een bescheiden dwarsschip te zien. Dit kan echter ook een bredere of diepere uitbraaksleuf zijn geweest. De vlekken binnen deze structuur duiden mogelijk op de plaats waar de fundering van de zuilen diep zijn uitgebroken. Oostelijk van het grafmonument is de contour vager en loopt meer rond. Vermoedelijk is dit het koor van de kerk waarbinnen het altaar stond. Dat de kerk een half rond - mogelijk polygonaal - lopend koor heeft gehad, valt op basis van de scan te onderbouwen. Mogelijk had dit koor een afmeting van 10 m, gemeten vanaf de scheiding schip-koor tot aan de buitenzijde van de oostelijke koormuur. Het valt niet te zeggen of een bescheiden apsis aan het grotere koor voor-

afging. Grote bakstenen komen vaker voor op Texel, zoals bij de St. Sixtuskerk in Den Burg. De verschillende tinten grijs binnen de contour van de kerk kunnen wijzen op de soort baksteen die is gebruikt. Een rode baksteen bevat 5% ijzer, een gele baksteen (Friese Boeren Geeltjes) bevat nauwelijks ijzer. Met de EMI die het ijzer in de bodem meet, geeft dit een intensere reflectie. Dit geldt ook voor de kromming aan de zuidoostzijde van het onderzochte terrein. Hier lijkt eveneens een uitbraaksleuf aanwezig, maar met een geringer verschil in reflectie. Ook de kerkmuur kan van gele bakstenen zijn geweest. Tussen de contour van de kerk en de kerkmuur lagen waarschijnlijk netjes in rijen de begravingen, die dan in de late 18de eeuw moeten zijn geruimd. Van de zerken is, evenals van het menselijke botmateriaal, niets meer terug te vinden. De diepe zwarte gaten ten zuidoosten van het gereconstrueerde koor kunnen duiden op de graafwerkzaamheden van de amateur-archeologen of op uitgesloopte veldkeien die als stiepen voor de klokkenstoel zijn gebruikt.

Hypothetische reconstructie van de muren van de kerk (rood), kerkhof (kruisen) en kerkhofmuur (blauwe lijnen).

◀ De kerk van Boijl in Friesland met aan het pad naar de kerk de houten klokkenstoel, situatie 2021.

✓ De zespalige structuur met keien stiepen van de klokkenstoel van Boijl. De Kogerkerk kan zo'n klokkenstoel hebben gehad.

Klokkenstoelen komen in het Friese gebied, waartoe Texel in de Late Middeleeuwen en Moderne Tijd gerekend mag worden, frequent voor. Tegenwoordig bestaan nog meer dan vijftig klokkenstoelen in deze provincie. De houten stellages staan niet op een vaste plek bij de kerk. Soms staan ze op de plek van de latere toren, zoals in Den Burg, maar vaak ook ten zuiden van schip of koor in of naast het kerkhof. Of de klokkenstoel gesloopt werd nadat in het westelijke deel van de kerk een toren werd gebouwd, of torenklok en klokkenstoel gelijktijdig functioneerden, blijft een open vraag. Het luiden van de klokkenstoel gebeurde vaak bij bijzondere gelegenheden, zoals begrafenissen. Ten slotte moet opgemerkt worden dat de vermeende westelijke afgraving van de kerkheuvel op basis van de gecombineerde georadar niet

heeft plaatsgevonden. De kerkheuvel is nog geheel gaaf aanwezig. Ondanks dat de kerkheuvel aan de Vogelmient een beschermd gemeentelijk monument is, verdient het aanbeveling om in de toekomst met een waardestellend gravend archeologisch onderzoek bovenstaande hypothese over de bouw en ontwikkeling van deze bakstenen kerk, het kerkhof en de kerkhofmuur aan een nader onderzoek te onderwerpen. Voor nu zijn genoeg gegevens aanwezig om een verantwoorde herinrichting van het terrein te beginnen.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels

Middeleeuwse veenputten gevonden op Landgoed Monnikenberg bij Hilversum

Groeven eigennuttige Gooise boeren in de Late Middeleeuwen illegaal naar turf? In 2021 kwamen er veenputten - afgravingen van veen - bij graafwerkzaamheden voor natuurherstel op Landgoed Monnikenberg tevoorschijn. Uit onderzoek bleek dat de veenputten dateren uit de Middeleeuwen en dat het gewonnen veen waarschijnlijk werd verkocht. Een bijzondere archeologische vondst, vertelt onderzoeker Jan Sevink. "In die tijd was het illegaal om gedroogd veen, turf, als brandstof te verhandelen naar buiten het Gooi."

Het natuurherstel bij Landgoed Monnikenberg, ten oosten van Hilversum, is onderdeel van het project 'Voltooiing Groene Schakel'. Op veel plekken in ons land doorsnijden wegen en spoorlijnen de natuur. Dat belemmert dieren de oversteek te maken van het ene natuurgebied naar het andere. 'De Groene Schakel' verbindt natuurgebieden in 't Gooi en op de Utrechtse Heuvelrug met elkaar door een grote faunatunnel (onder de A27) en een natuurbrug. In het project wordt het gebied daaromheen voor planten en dieren ecologisch zo goed mogelijk ingericht.

Groene Schakel-programmamanager Maarten Broos van de provincie Noord-Holland: "Om het gebied aantrekkelijk te maken voor dieren zijn op Landgoed Monnikenberg een ven en de omringende natuur hersteld." Monnikenberg is een landgoed van het Goois Natuurreservaat dat tussen de A27, Hilversum en het spoor in ligt. Om het ven te herstellen is het zand afgegraven

Natuur op de Monnikenberg en vlinderpad voor wandelaars.

dat in het midden van de 19de eeuw bij de aanleg van het landgoed op het ven was gestort. Deze afgraving van 3 hectare grond vond plaats in november 2021. Broos: “Op dat moment was al bekend dat daar een bodemlaag is die water slecht doorlaat, mogelijk een veenlaag.”

Graven naar veen

De slecht doorlatende (‘stagnerende’) bodemlaag op de Monnikenberg heeft de aandacht van Jan Sevink, gepensioneerd hoogleraar fysieke geografie (UvA). Hij doet samen met Bas van Geel, gepensioneerd palynoloog, bodemonderzoek in het Gooi. Een palynoloog is een expert in pollenanalyse, waarmee de vroegere vegetatie vastgesteld kan worden. Sevink bracht met proefboringen in kaart hoe diep een kraanmachinist mag graven om te voorkomen dat hij de nog aanwezige veenlaag en onderliggende stagnerende laag aantast.

Bij de afgraving in 2021 werd duidelijk dat er in het verleden systematisch naar veen was gegraven. Sevink: “Er verscheen een patroon van

Langgerekte veenputten.

Gevonden paalgaten: de gele vormen rechts in de zwarte grond.

langgerekte vakken die ons wezen op gegraven veenputten. Om het vak heen zag je zwarte randen; grond die nog intact is. Die randen waren nodig om te voorkomen dat de overige vakken te snel volliepen met water.” De boeren groeven destijds een put van zo’n 10 meter lang en tot maximaal 2 meter diep. De laag stuifzand die de veenlaag bedekte, haalden ze weg om bij het veen te komen. Vervolgens groeven ze de volgende put en stortten oudere putten vol met de weggegraven grond, vertelt Sevink.

Een ander bewijs voor het systematisch graven naar veen zijn de gevonden paalgaten. Sevink vermoedt dat het veen hier op houten palen werd gedroogd. “Ook zie je in de grond duidelijk de schopsteken. Dit zijn plekken waar je letterlijk ziet waar met de schop gegraven grond is gedumpt. Dit konden we al goed zien toen we

van het Goois Natuurreservaat een proefkuil mochten graven om de bodemlagen te dateren.”

Dateren veenputten

De vondst dateren bleek nog lastig. “De plantenresten uit het oudste veen dat wij vonden dateren van zo’n 3000 v. Chr. Dat bleek uit de radiokoolstofdateringen (14C-datering van organisch materiaal) die we lieten uitvoeren. Maar we hadden een probleem: in de veenresten vonden we ook boekweit en korenbloem. Dit gewas en deze akkerplant werden pas in de 14de eeuw grootschalig geïntroduceerd. Dat betekende dat wat wij eerst aanzagen voor oud veen in werkelijkheid bestond uit verspoelde oude en nieuwe grondlagen.” “Er was dus gegraven”, licht Sevink toe. “Omdat het zand en veen zo vermengd waren, was radiokoolstofdatering

op basis van plantenresten niet mogelijk.” Sevink en Van Geel gooiden het over een andere boeg. Met een bijdrage van de provincie zetten ze de dateringstechniek ‘optisch gestimuleerde luminescentie (OSL)’ in. Dit is een methode waarmee aardwetenschappers het moment berekenen waarop een zandkorrel voor het laatst aan licht is blootgesteld. Door plastic buizen in de verspoelde laag en de veenlaag te ‘slaan’ kan je een bodemmonster nemen, zonder dat deze met licht in aanraking komt. “De verspoelde lagen hebben we zo kunnen onderzoeken. Daaruit bleek dat daar 500 jaar geleden, rond

1500, is gegraven naar veen en dat de grond zo’n 300 jaar geleden is afgedekt met zand.”

Legaal graven, illegale handel

Deze resultaten werpen licht op waarom hier in het Gooi zo systematisch is afgegraven. Sevink: “In de Late Middeleeuwen mochten boeren op eigen terrein naar veen graven, maar dat waren meestal ‘rommelveenputten’, zoals we ze overal in Nederland tegenkomen. Bij de Monnikenberg zag je 3 hectare grond die systematisch is afgegraven. Als je duikt in de geschiedenis lees je dat de boeren in het Gooi, de ‘erfgooiers’, eigen baas waren. Zij beheerden gemene gronden, waarmee zij als boerengemeenschap konden doen wat zij wilden, zoals het graven naar veen.”

Rond 1450 ontstond er in de Nederlanden een gebrek aan brandstof en dat leidde ertoe dat men meer turf ging winnen. Dit zorgde voor een verlies van land, omdat er hierdoor meren en plassen ontstonden in het veengebied. De overheid probeerde daarom de turfwinning te beperken, met als gevolg dat de brandstofprijzen erg stegen. “Het lijkt er sterk op dat de Gooise boeren in dit gat sprongen door zich te verenigen en dit stuk grond af te graven”, aldus Sevink.

“Ze hadden het recht om het veen af te graven, maar het op de markt brengen en verhandelen ervan buiten het Gooi was verboden. Je ziet dat ook terug in processtukken. In 1464 ontstond in Muiden namelijk een oproer, omdat boeren uit Hilversum op de markt flinke hoeveelheden turf probeerden te verkopen, waarop de schout

(ambtenaar met bestuurlijke of gerechtelijke taken) ingreep. Dat eindigde in een oproer en uiteindelijk een proces tegen die boeren.”

Natuur en recreatie

Na het archeologische onderzoek is het weer aan de natuur. Op Landgoed Monnikenberg staat nu de rust centraal. Maarten Broos legt uit hoe de natuur zich herstelt en hoe het gebied wordt ingericht: “Na het afgraven van de laag grond is het ooit aanwezige ven weer snel ontstaan. Het waterniveau van het ven kan door natte en droge periodes verschillen. Daaromheen is heidestrooisel verspreid, zodat de heide sneller terugkeert. De padenstructuur is aangepast en er is een prachtig vlonderpad voor wandelaars aangelegd in het ven.” Lees meer op de [website Voltooiing Groene Schakel](#).

Provincie Noord-Holland, Wendy Dallinga

- < Onderzoekers Jan Sevink en Bas van Geel in een proefkuil.
- > Aangelegd vlonderpad over het ven.

Kaart van het eiland Texel uit 1595 door Gerrit Dircksz Langedijck. Linksboven ligt het dorp De Koog.

UITGELICHT

Enkele vroegmiddeleeuwse munten uit Bakkum-Noord (Castricum)

Van een terrein in Bakkum-Noord, waar in 2017 door Hollandia Archeologen al proefsleuven zijn gegraven, zijn uit de nalatenschap van amateur-archeoloog Herman Zomerdijk, die nu deel uitmaakt van de collectie van Huis van Hilde, meerdere opmerkelijke vroegmiddeleeuwse munten bekend (zie Buis & Ijzendoorn 2021 en De Koning & Salomons 2020). Daar komen nu uit de particuliere collectie van Udo Elspeet nog enkele andere munten van hetzelfde terrein bij.

Denarius van Karel de Kale, geslagen tussen 840 en 870. Diameter 1,9 cm.

Het gaat om een denarius van Karel de Kale met op de voorzijde het omschrift CARLUSREX om een kruis met parelrand en op de keerzijde het monogram van zijn grootvader Karel de Grote omgeven door de letter (M)ETVLO, de muntplaats Melle in Frankrijk. Deze munt dateert ongeveer uit de periode 840-870 en past daarvoor goed in de midden-9de-eeuwse munthorizont die zo specifiek is voor deze vindplaats. Een fragment van een vergelijkbare munt, maar dan een kleiner exemplaar, is een obool

die in 2018 op een aangrenzend terrein is gevonden (zie De Koning, Van Wezop & Oppenheimer 2019, 148 en De Koning & Salomons 2020, 54).

foto©Hollandia Archeologen

Denarius anoniem, mogelijk uit Luik ten tijde van Otto II of III (na 972). Diameter 1,85 cm.

foto©Hollandia Archeologen

Een andere munt van dezelfde vindplaats en eveneens uit de collectie van Udo Elspeet is moeilijker te duiden vanwege de hoge mate van slijtage. Deze munt is gedetermineerd door numismaat Bauke-Jan van der Veen, die wees op de overeenkomst met een 10de-eeuwse anonieme denarius uit Luik, uit de tijd van Otto II of III. Te zien zijn een klein omcirkeld kruis met een randschrift op de keerzijde en op de voorzijde een aantal nauwelijks leesbare letters, waaronder vooral twee O's zichtbaar zijn. Het zouden de twee O's van het woord (L)EODIO kunnen zijn dat te lezen is op andere exemplaren. Ook zijn er varianten bekend met min of meer dezelfde kenmerken. Een 10de-eeuwse munt is, gezien enkele andere jongere laat-9de-eeuwse en 11de-eeuwse munten, ook niet opmerkelijk voor deze vindplaats. Van een ander terrein in Bakkum-Noord bij de Bleumerweg komt uit de collectie Elspeet ook een Karolingische munt. Het is een denarius

van Lodewijk de Vrome van het Christiana Religio-type dat gedateerd wordt tussen 820 en 840.

Denarius van Lodewijk de Vrome, Christiana Religio-type. Diameter 2 cm.

Hollandia Archeologen, J. de Koning en R. van Wezop

Een laatmiddeleeuwse zegelstempel van de zoon van de broer van de abt uit Egmond-Binnen?

In november en december werden in Egmond-Binnen bij de aanleg van riolering onder de Herenweg talloze bijzondere vondsten gedaan. Op zoveel mogelijk plekken is dit traject archeologisch onderzocht en werd het systematisch afgezocht met de metaaldetector. Dit leverde honderden metalen objecten op (zie ook andere bijdrage over de Herenweg in Egmond-Binnen, p.29-38). Een zeer bijzondere vondst is een bronzen zegelstempel. Het was niet het eerste zegelstempel dat in Egmond-Binnen werd gevonden (zie bijvoorbeeld inv. nr. 5038-03 coll. Huis van Hilde), maar wel de oudste en meest bijzondere. In 2009 werd in de duinen ten westen van Waterrijk een bijzonder mooi versierde zilveren

zegelstempel uit de 17de/18de eeuw gevonden (Zwaan 2012).

Het zegelstempel, 3,8 cm hoog, heeft de vorm van een wapenschild en heeft aan de achterzijde een oogje dat in een opstaande verticale balk of kam is aangebracht, een zogenaamd draagoog. Hiermee was het zegelstempel aan een ketting bevestigd. Op de voorzijde staat een Franse lelie, symbool van de maagd Maria. Aan weersijden van deze lelie zien we bovenaan een zespuntige ster. Het geheel is gevat in een driehoek of schildvormige parelrand. Daaromheen staat het randschrift met een naam met daaromheen nog een parelrand. Over het randschrift en de naam straks meer.

In het grote overzichtswerk over Zeeuwse zegelstempels, waarin maar liefst 275 zegelstempels en zegelringen zijn opgenomen, vormen de niet-ronde stempels een kleine groep. Slechts vijf hebben de vorm van een wapenschild, waarvan er vier een draagoog hebben. Deze

worden gedateerd in de eerste of tweede helft van de 14de eeuw en in de PAN-database vinden we slechts vier schildvormige zegelstempels met kam en draagoog. Hier worden ze gedateerd tussen 1250 en 1400. Dit overzicht laat zien dat vanaf de vroege 13de eeuw zegelstempels al in gebruik waren, aanvankelijk bij de adel en kerkelijke overheden, maar vanaf de 14de eeuw werden zegelstempels ook gebruikt door andere groepen, zoals de gegoede burgerij. Het Egmondse zegelstempel, dat alleen al op typologische gronden door het draagoog rond 1300 gedateerd kan worden, heeft een randschrift gesneden in een gotisch schrift dat kenmerkend is voor laatmiddeleeuwse exemplaren. Het randschrift begint bovenaan, dat wil zeggen het schild en de Franse lelie staan rechtop. Midden boven breekt een gelijkarmig kruis de tekst tussen het begin en het einde van de tekst. Rechts van het kruis begint de tekst met 'S', dat zoiets betekent als 'zegel

Zegelsteen met Franse lelie en randschrift.

foto©Hollandia Archeologen

van' of 'sigillum'. Daarop volgt de naam DIEDERIC.EVERARTS BRODER, die eindigt bij het gelijkarmige kruis bovenaan. De eerste E van EVERARTS is wat beschadigd, waardoor het ook een G geweest kan zijn; in dat geval zou er GVERARTS staan. Aangezien het stempel in Egmond-Binnen is gevonden, is er natuurlijk meteen gezocht naar een persoon met deze naam. Maar een abt met deze naam werd niet gevonden, wat ook niet zo verwonderlijk is, gezien de opmerkelijke toevoeging BRODER aan het eind. Op meerdere zegelstempels uit Zeeland zien we wel de toevoeging 'SONE' voor 'zoon van', maar tot nu zijn we 'broer' nog nooit tegengekomen. Dit staat niet voor broeder in een klooster, maar betekent hier waarschijnlijk gewoon 'broer', in de betekenis 'broer van'. Dit is een belangrijke toevoeging, omdat het zo specifiek is. In het standaardwerk over de abdijgeschiedenis door J. Hof staat bij een alinea over de zeventiende abt van het klooster, Nicolaas van Sassenheim (1263-1269), waarin allerlei bekende familieleden van hetzelfde adellijke

geslacht worden opgesomd, een opmerkelijke voetnoot, waarin ook nog een broer van de abt, Gerardus en diens zoon Theodoricus worden genoemd (Hof 1973, 61). Hoewel Gerardus de broer is van de abt is het zegel van Diederik. Is deze Diederik, of wel Theodoricus, de zoon van de broer van de abt? Dan zou er inderdaad GUERARTS moeten staan, als zoon van Gerardus. Dat lijkt een rare gedachtenkronkel, maar in de laatmiddeleeuwse samenleving was verwantschap enorm belangrijk en al helemaal als er sprake was van verwantschap met personen die een belangrijk ambt bekleedden, zoals de abt van de Abdij van Egmond. Hoewel zegelstempels na de dood van de eigenaar vaak werden vernietigd of begraven, vandaar de enorme hoeveelheid zegelstempels uit Zeeland, kwam het ook voor dat de zoon de stempel van zijn vader in iets gewijzigde vorm overnam (Hendrikse 2003, 45). Het feit dat de vader van Theodoricus broer was van de voormalige abt was dusdanig belangrijk dat het ook specifiek op zijn zegel werd vermeld. Waarschijnlijk waren de meeste tijdgenoten zeer goed op de hoogte van allerlei familierelaties, ook die van de zoon van de broer van de abt.

*Hollandia Archeologen, Jan de Koning
Met dank aan Lucien Okel*

Kanonnen voor het Westfries Museum

In het kader van de grootschalige verbouwingswerkzaamheden in en rond het Westfries Museum aan de Roode Steen in Hoorn zijn de drie ijzeren kanonnen aan de voorzijde van het

museum voor aanvang van de grondwerkzaamheden gelicht. Hierbij bleek dat ze alle drie, tegen de verwachtingen in, vrij goed in de bodem geconserveerd zijn. Om de kanonnen beter te kunnen bestuderen zijn ze vervolgens schoongemaakt, gefotografeerd en getekend in samenwerking met kanonnenexpert Nico Brinck. De kanonnen zijn alle drie uit gietijzer gegoten en dateren tussen 1620 tot 1700. Twee kanonnen zijn in ieder geval voor 1727 in de bodem voor het voormalige Statencollege neergezet. Dit is bekend, omdat deze kanonnen prominent op de voorgrond van een prent van Cornelis Pronk uit dat jaar staan afgebeeld.

Bij het lichten van kanon 3 werden opnames gemaakt door NH Nieuws. Het volledige item is te vinden op; nhnieuws.nl.

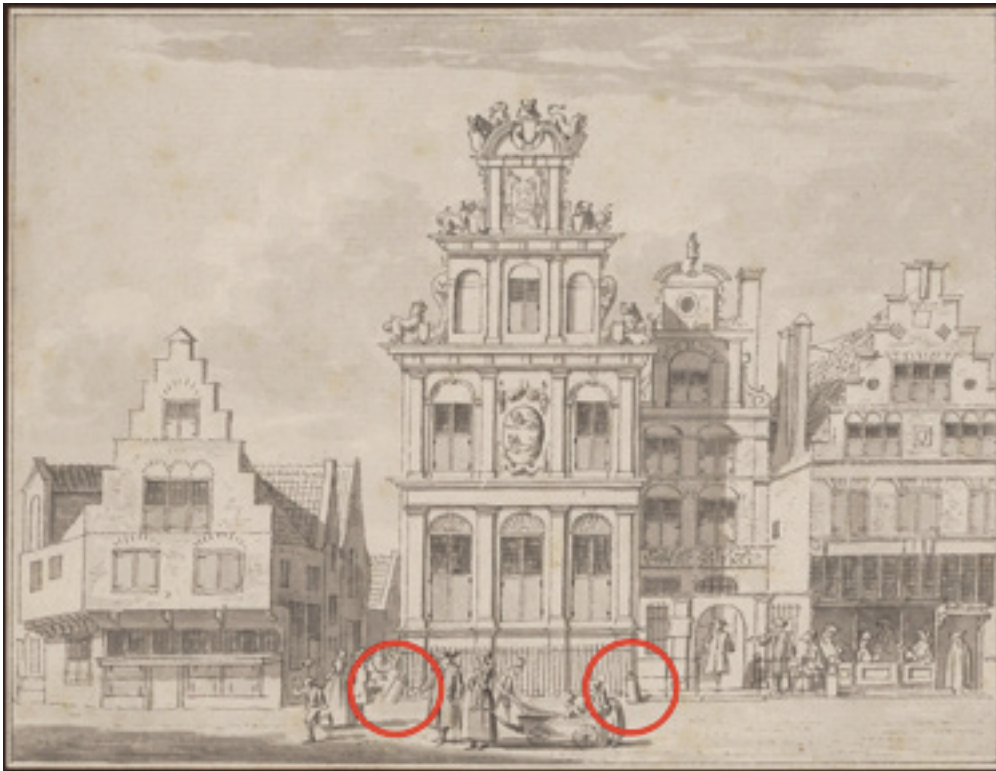
Bij nader onderzoek is vastgesteld dat het gaat om één Zweeds en twee Engelse kanonnen. Kanon 1 is een Zweedse achtponder uit de periode 1650-1700 van 2,41 m lang.

*Moderne
afdruk, te lezen
is het randschrift
DIEDERIC.E(G)
VERARTS BRODER.*

*foto©Hollandia
Archeologen*

foto©Archeologie West-Friesland

De twee kanonnen staan op deze prent van Cornelis Pronk uit 1727 voor het Statencollege aan de Roode Steen in Hoorn.

Het kanon is op de trailer geladen. Op de achtergrond is de Roode Steen met daarachter de historische Waag te zien.

Kanon 2 dateert in de vroege 17de eeuw en is een zesponds saker uit Engeland van 2,62 m lang. Kanon 3 is een Engelse Saker (5 ponder) uit circa 1620 en is 2,15 m lang. De ponden waarmee de kanonnen worden aangeduid betreffen het theoretische gewicht van de kogel die ermee werd afgeschoten. De kanonnen worden alle drie tussen de 500 en 1000 kilo geschat. Het is niet te zeggen of de kanonnen als scheeps- of als landkanon zijn gebruikt. Vooral de Engelse kanonnen zijn uitzonderlijk. Nederland haalde in de tijd van de watergeuzen ijzeren kanonnen uit Zuid-Engeland voor de strijd tegen Spanje, maar na 1630 mochten er geen Engelse kanonnen meer naar de Nederlan-

den worden geëxporteerd. Vanwege de jarenlange spanningen tussen de Nederlanden en Engeland besloot het Engelse parlement namelijk dat het te gevaarlijk was om de Nederlanden van kanonnen te voorzien, omdat de Republiek in deze periode, bewapend met Engels geschut, op zee machtiger was dan Engeland zelf. Het pronkstuk van de drie uitgegraven kanonnen is daarom kanon 2. Dit in Engeland gegoten kanon is versierd met het wapen van de Admiraliteit van West-Friesland. Het kanon is dus, in tegenstelling tot veel andere kanonnen, na gebruik op zee teruggekeerd naar de Westfriese bodem.

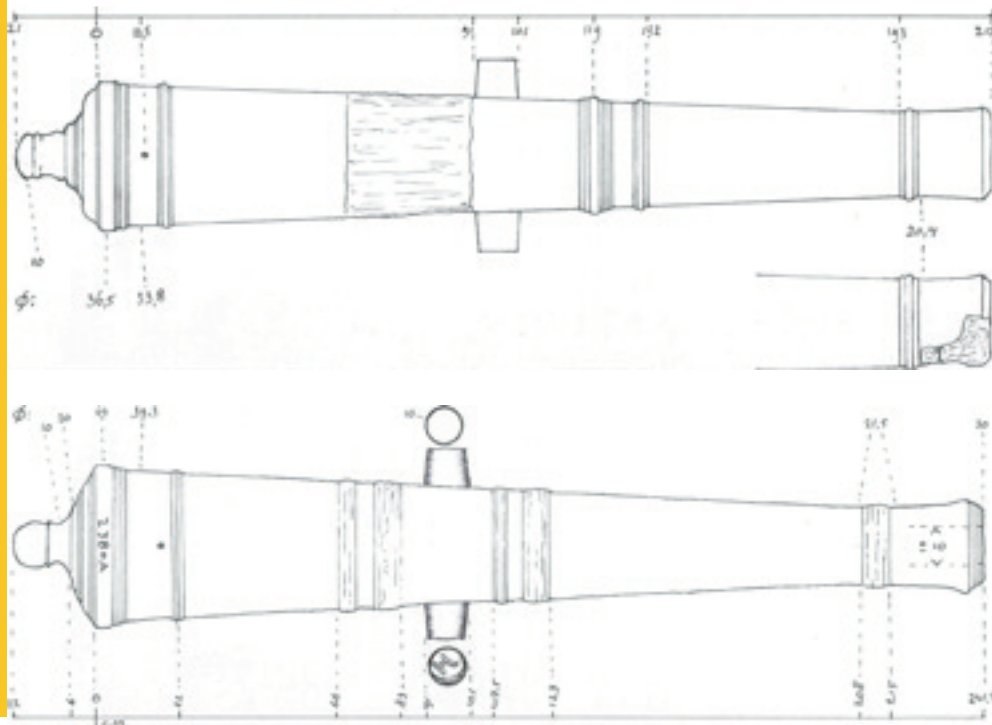
Foto van het admiraliteitskanon gegoten in Engeland. Het wapen van de Admiraliteit van West-Friesland is met de initialen AW onder de zwarte lak nog gedeeltelijk zichtbaar en is met wit aangegeven.

Kanon 1 is een Zweeds kanon. De VOC en de WIC, maar met name de admiraliteit, importeerden zeer veel geschut uit Zweden, waar in deze periode Hollandse ondernemers en gieters

grote productiecentra bezaten. Zo konden de kanonnen direct vanuit Zweden worden verkocht aan de Nederlanden. Voordat het ontgraven van de kanonnen bij het museum begon, werd er vanuit gegaan dat het Zweedse kanon afkomstig was van de Finspong-gieterij, die veruit de meeste stukken geschut aan de Nederlanden leverde. Maar bij het onderzoek bleek dat er een letter H op één van de tappen was aangebracht. De tappen zijn de twee uitsteeksel rond het midden van het kanon, waarmee het in het rolpaard of affuit werd gezet. De letter H geeft aan dat het kanon mogelijk uit de Zweedse Huseby-gieterij komt. Deze gieterij

was eveneens in handen van Nederlanders. Kanonnen uit deze gieterij zijn een stuk zeldzamer dan Finspong-kanonnen. Het kwam in heel Noordwest-Europa voor dat oude kanonnen een tweede leven vonden als ankerpaal, stoeppaal of als schamppaal. De kanonnen voor het museum zijn schamppalen die zijn bedoeld om de achtergelegen gevel te beschermen tegen de karren en boerenwagens op de Roode Steen. De schuingeplaatste kanonnen zorgden ervoor dat de ijzeren velgen van het houten wiel bij een aanrijding met de paal van de paal afgleden in plaats van dat het wiel zich kapot reed op de paal of de gevel beschadig-

IJZEREN SAKER (SFR) L: 7 Ft CA. 1620
WESTFRIES MUSEUM HOORN, NL, CH. 8
TEK: N. BRINCK 2023.

◀ Tekening van het Engels kanon (Kanon 3). De beschadiging aan het mondstuk komt mogelijk door gebruik in de strijd. Het centrale deel van het kanon is beschadigd door het jarenlange gebruik als schamppaal.

◀ Tekening van het Zweedse kanon (Kanon 1). Aan de onderzijde van de tap staat de kenmerkende H.

De kanonnen worden onderzocht door Nico Brinck (links) en Sil Veenstra (rechts).

de. Het is niet duidelijk waarom de kanonnen in de bodem bij de Roode Steen zijn gezet, daar ze alle drie in relatief goede staat verkeerden en nog als geschut hadden kunnen worden gebruikt. Eén van de kanonnen is beschadigd rond de vuurmond. Waarschijnlijk is hier een kanonskogel tegenaan geschoten. Dit betekent echter niet dat het kanon hoefde te worden afgeschreven. Zelfs met gedeeltelijk kapotte kanonnen kon nog worden gevochten. Dat praktisch met afgedankte kanonnen werd omgegaan, staat vast; hergebruik als paal was een goede bestemming.

Archeologie West-Friesland, Sil Veenstra
Met dank aan Nico Brinck

Twee penningen en een obool gevonden tussen Egmond aan den Hoef en Egmond aan Zee

Op een landje tussen Egmond aan den Hoef en Egmond aan Zee zijn enkele jaren geleden meerdere middeleeuwse penningen gevonden. Drie munten zullen hieronder worden besproken. De eerste munt is een zeldzame penning (14 mm) die aan Floris III (1157-1190) wordt toegeschreven. In een inventarisatie van alle bekende Floris III-munten heeft Anton Cruysheer deze specifieke penning ingedeeld onder type F dat gekenmerkt wordt door op de voorzijde het borstbeeld met gravenmuts - kijkend naar rechts - met daarvoor een kruisscepter van vijf ringen en een parelrand (Cruysheer 2021, 82).

Penning van Floris III (1157-1190).

Op dit exemplaar zijn op de borst duidelijk twee sterren te zien met puntcirkels eromheen, telkens afgewisseld door twee driehoekjes en nog een parelrand (Cruysheer type F1a). Op de keerzijde zien we een exacte overeenkomst met type F1b, een breedarmig gevoet kruis met een S in iedere kwadrant met daaromheen een parelrand. Op de buitenste rand zien we hetzelfde patroon als op de voorzijde; puntcirkels afge-

wisseld met telkens twee naar binnen gerichte driehoekjes, omvat door een tweede parelrand. Hiermee is deze penning het derde tot nu toe bekende exemplaar van type F1a/b. Volgens Cruysheer zou dit type door de kruisvormige scepter dateren na 1177, toen Floris III de status kreeg van rijksvorst. De S-jes op de keerzijde zijn in het verleden door Grolle aan Stavoren toegeschreven, maar gezien de verspreiding - de meeste Floris III-munten worden rondom Egmond gevonden - is dit inmiddels achterhaald (Grolle 2000, 47 en Cruysheer 2021, 67). Cruysheer maakt door zijn inventarisatie zeer aannemelijk dat Egmond een belangrijke muntplaats was. Vooralsnog is de betekenis van de S-jes niet bekend.

Penning van Floris IV (1222-1234) of Willem II (1234-1256).

Een tweede penning (12 mm) kan worden toegeschreven aan Floris IV (1222-1234) of Willem II (1234-1256). Met veel moeite zien we op de voorzijde een naar rechts kijkend borstbeeld met een gravenmuts omgeven door een parelrand. De rand daaromheen - waar waarschijnlijk ook nog een parelrand langsliep - is nauwelijks zichtbaar. Op de keerzijde zien we een dubbellijnig kruis met bolletjes aan de uiteinden, omcirkeld door een parelrand. Daaromheen zien we nog enkele randtekens, eveneens omgeven door

een parelrand.

De derde munt is een 13de-eeuwse obool (9 mm) van een Utrechtse bisschop. Op de voorzijde zien we de bisschop met mijter, op de achterzijde een kruis.

Obool of halve penning, 13de eeuw.

Hollandia Archeologen, J. de Koning en J. Fokker

foto © Hollandia Archeologen

Karolingisch Zaandam?

Bij het archeologische onderzoek in 2018 in de Wilhelminasluis in het centrum van Zaandam zijn meer dan 300.000 aardewerkscherven gevonden. Hoewel het aardewerk nog goed bekeken moet worden vallen al enige zaken op. Het overgrote deel van de scherven is van na 1400, maar er zijn ook enige honderden kogelpot-scherven gevonden uit de periode 1100-1300. Uit onderzoek elders in het centrum van Zaandam wisten we dat hier al in de Middeleeuwen werd gewoond.

Bij de eerste inventarisatie van het aardewerk uit de Wilhelminasluis kwam echter één opmerkelijke scherf tevoorschijn, die mogelijk nieuw licht werpt op de oudste geschiedenis van Zaandam. De scherf is van fijne, witte klei en heeft een geel oppervlak.

De grootste lengte is 5,1 cm, de grootste breedte

De oudste scherf van Zaanadam: een fragmentje reliëfband-amfoor.

2,7 cm en de grootste dikte 1,3 cm. In feite is deze scherf een langwerpige band van klei. In deze band zijn duimindrukken aangebracht. In elke duimindruk is de afdruk te zien van een wafelvormige stempel. Aan de onderzijde is de scherf ruw; daar is hij van iets afgebroken. Als de stempels en duimindrukken niet op de band hadden gezeten, was de scherf ongetwijfeld niet opgevallen. Hij zou dan bij de andere geelwitte scherven terecht zijn gekomen. Dit soort banden is namelijk zeer kenmerkend voor reliëfbandamforen. Op de bovenste helft van zo'n amfoor zijn lange, dunne banden van klei aangebracht, waarin met stempels, in reliëf, een patroon is gedrukt.

De datering van dit soort amforen is zeer interessant in relatie tot de ouderdom van Zaanadam; ze zijn namelijk uit de Karolingische Tijd, ruwweg de periode 750-950. De banden op de reliëfbandamforen van ná 900 zijn geen los opgelegde banden meer, maar eerder vanuit de amfoorwand omhoog geduwde richels klei. Ook zijn ze nooit voorzien van losse stempels, maar meestal van doorlopende radstempels. Dat beperkt de datering van de scherf van de

Zaandamse reliëfbandamfoor tot 750-900.

Hoe komt deze scherf hier terecht? Bekend is dat er in de Beemster een nederzetting uit de Late Karolingische Tijd lag, die vanaf het IJ via de Zaan kon worden bereikt. Betekent dit dat de Zaan al in de Karolingische

Tijd een vaarroute was naar noordelijker gelegen nederzettingen? Het zou kunnen dat bij een vaartocht een reliëfbandamfoor kapot is gegaan en dat de scherven vervolgens overboord zijn gegooid, maar een andere mogelijkheid is dat er al in de Karolingische Tijd sprake was van bewoning aan de monding van de Zaan. Nu maakt één zwaluw nog geen lente, dus om dit met zekerheid te kunnen zeggen zullen er veel meer Karolingische scherven in Zaanadam moeten worden gevonden. De verdere uitwerking van het aardewerk uit de Wilhelminasluis wordt dan ook spannend. Zullen er meer Karolingische scherven tevoorschijn komen?

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog
Zaanstad, Oostzaan en
Wormerland

Een echte valse munt

Vijfendertig jaar geleden is in Jisp een opmerkelijke munt gevonden, met een doorsnede van 3,5 cm en gemaakt van brons

of een andere koperlegering. Aan de voorzijde staat het hoofd van een man met daaromheen een tekst: DIVVS AVGVSTVS PATER. Op de achterzijde staan vijf volwassen figuren en een kind. Mogelijk gaan zij vergezeld van dieren, zoals een gans of een beer, maar dat hangt van de fantasie van de kijker af. Een jaartal ontbreekt. Uit de tekst rond het mannenhoofd kunnen we afleiden dat dit een Romeinse munt is met de kop van keizer Augustus erop. 'Divus' betekent 'god' of 'goddelijk', 'Augustus' was de eerste Romeinse keizer en 'pater' betekent 'vader'. Deze tekst is tevens een indicatie voor de datering van de munt, aangezien Augustus vanaf 2 v. Chr. de eretitel 'Pater patriae' ofwel 'Vader des vaderlands' kreeg. Er zou dus in Jisp een Romeinse munt gevonden kunnen zijn uit het begin van de jaartelling.

Het zou ook niet de eerste Romeinse vondst uit Wormerland zijn, waar Jisp onder valt. Bij De Merken, een meertje ten noorden van Wormer, is namelijk ooit een Romeinse scherf gevonden.

Elders in de Zaanstreek - in Krommenie - is in 2018 een deel van een Romeinse wachttoren uit de eerste helft van de 1ste eeuw na Chr. opgegraven; precies de periode waaruit deze munt zou dateren.

Maar, er is toch iets vreemds aan de hand met de munt. Romeinse munten worden al eeuwenlang verzameld, veel musea in Europa hebben ze in hun collec-

Voorzijde van de munt uit Jisp.

tie en er is een levendige handel in. Je zou dus verwachten dat een vergelijkbare munt wel in de een of andere collectie voor zou komen, maar dat is niet het geval. In geen van de boeken over Romeinse munten staat de Jisper munt afgebeeld. Ook op internet, in de digitale collecties van musea of op de websites van muntenhandelaars is de munt niet te vinden. In de NUMIS-database van De Nederlandsche Bank, waarin meer dan 277.000 in Nederland gevonden munten staan, ontbreekt hij ook. Zou het een zeer zeldzame of zelfs unieke munt zijn? Of is er iets anders aan de hand?

foto © P. Kleij, Zaanstad

Achterzijde van de Jisper munt.

Paul Beliën, conservator van de Nationale Numismatische Collectie van De Nederlandsche Bank, kon zekerheid verschaffen over de munt. Het is een 'Paduaner penning'. Deze werden vanaf de 15de, maar vooral in de 16de en 17de eeuw gemaakt in Italië, met name in Padua.

Vanuit Italië raakten ze over Europa verspreid. In die tijd, de Renaissance, was er een grote belangstelling voor de Romeinse Oudheid en veel mensen verzamelden munten met Romeinse keizers erop. De sport was om, net als met voetbalplaatjes vandaag de dag, de hele reeks keizers van het begin tot het einde compleet te krijgen. Dit lukte niet altijd. Om de ontbrekende keizers toch in hun verzameling te krijgen, konden verzamelaars bij goudsmiden en penningmakers nagemaakte munten met de ontbrekende keizers erop gewoon kopen. Zo kregen ze toch een complete verzameling. Tegenwoordig zouden wij zeggen dat dit soort nagemaakte penningen vervalsingen zijn, maar vroeger keek men daar heel anders tegenaan. Het ging erom de verzameling compleet te krijgen. Vaak waren de penningen ook geen exacte kopieën. De kop van de keizer op een Paduaner penning moest natuurlijk niet te onderscheiden zijn van de kop op een echte Romeinse munt, maar de achterzijde mocht best afwijken. Zo staat op de achterzijde van de penning uit Jisp een fantasie-afbeelding, die er wel Romeins uitziet, maar in de Romeinse Tijd helemaal niet op munten voorkwam. Voordeel daarvan was natuurlijk ook dat de maker van de penning niet kon worden beschuldigd van valsemunterij. De munt uit Jisp is dus géén Romeinse munt, alhoewel dat, vooral wat de voorzijde betreft, op het eerste gezicht wel zo lijkt. Het is echter ook geen vervalsing, want op de achterzijde staat geen Romeinse afbeelding, maar een fantasievoorstelling. Je zou hoogstens kunnen zeggen dat aan de Dorpsstraat een echte valse munt uit de 16de of 17de eeuw is gevonden. Maar beter is om te spreken van een 'Paduaner

penning', want dat is het.

De vondst is bijzonder interessant. Het verzamelen van Romeinse munten was in de 16de en 17de eeuw een zaak van keizers en koningen, die zich graag spiegelde aan hun beroemde Romeinse voorgangers, van geleerden en van gefortuneerde verzamelaars met een goede opleiding. Hoe komt zo'n munt dan in Jisp terecht? In de 17de eeuw was Jisp zeer welvarend, vooral door de walvisvaart. Was de Paduaner penning soms van een rijke ondernemer uit Jisp met belangstelling voor de Klassieke Oudheid? Of is er een hele andere verklaring en is hij heel simpel ooit als souvenir gekocht door een Jisper zeeman die op Italië voer?

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Drechterland | Hem

Op het erf van een stolpboerderij in Hem is in 2022 een opmerkelijk voorwerp gevonden, namelijk een messing beeldje van een naakt kind. Het beeldje heeft een afmeting van 6,7 x 3,7 x 3,7 cm.

Opvallend is dat het kind op een grote hand zit. Ter hoogte van de pols is een gat aangebracht. Deze hand zat dus vast aan een groter beeld. Op de buik van het kindje zijn drie cirkels aangebracht die twee tepels en een navel voorstellen. Op de achterzijde van het hoofd is gestileerd haar weergegeven met gekerfde boogjes. Door de scherpe rand langs het gezicht maakt het kapsel bijna de indruk van een muts. Tot slot vallen de grote ogen van het kindje op. Deze karakteristieke weergave van het gezicht is ty-

Messing Christuskind, afkomstig van een grote laat-15de-eeuwse kaarsenkroon.

foto © Archeologie
West-Friesland

© Rijksmuseum Amsterdam

Parallel uit de
collectie van het
Rijksmuseum
Amsterdam,
inv.nr. NM-4488.

© Rijksmuseum Amsterdam

perend voor metalen beelden uit de late gotiek eind 15de/begin 16de eeuw. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich verschillende parallellen van dit type beeld. Het blijkt te gaan om het Christuskind dat rust op de arm van Maria. Het geheel van Maria met kind had een hoogte van circa 25 tot 30 cm. Bovendien gaat het niet alleen om een messing Maria-beeld, maar dit beeld op zich vormde weer de bekroning van een complete kaarsenkroon ofwel kroonluchter met vele armen, die in zijn totaliteit meer dan een meter hoog kon zijn. De vondst uit de stulp in Hem is dus een klein fragment van een indrukwekkende lichtbron, die op grond van formaat en kostbaarheid deel

< Parallel uit de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam,
inv.nr. NM-9834.

moet hebben uitgemaakt van de inventaris van een kerk.

In de kern van het lintdorp Hem staat nog de laatmiddeleeuwse toren van de St. Lucaskerk. Rond 1500 is de van oorsprong eenscheppige kerk uit de 12de eeuw uitgebreid met een kruisvormig grondplan. Volgens historische bronnen was ook het interieur van de kerk van Hem ten tijde van de beeldenstorm (1566) toneel van vernielingen door rondtrekkende geuzen. De pastoor was vlak daarvoor gevlucht en had nog enkele kostbaarheden kunnen meenemen. De St. Lucaskerk kwam in 1573 ter beschikking van de protestanten, maar toch bleef in en rond Hem een groot deel van de gemeenschap de katholieke leer aanhangen. Verschillende plakaten, uitgevaardigd door de Staten van Holland aan het eind van de 16de eeuw, verboden

Gravure van de dorpskern van Hem met op de achtergrond de kerktoren van de St. Lucaskerk, door Hendrik Spilman, circa 1750.

samenkomsten van katholieken in kerken, op het veld, in schepen en zelfs in particuliere huizen. Tot ver in de 17de eeuw moesten katholieken uit Hem en Venhuizen hun diensten dus in het geheim houden. Dit gebeurde in verschillende stolpboerderijen die als schuilkerk fungeerden, waaronder Hemmerbuurt 24 en mogelijk Hemmerbuurt 56. Zou het messing beeldje van het Christuskind

onderdeel zijn geweest van een kroonluchter die bij de verbouwing van de St. Lucaskerk rond 1500 in de kerk was opgehangen? We kunnen alleen speculeren, maar zeker is dat de kroonluchter op een gegeven moment uit de kerk is verwijderd. Onbekend is of dit ten tijde van de Reformatie is gebeurd of later. Vermoedelijk is het beeldje van het Christuskind vervolgens in bezit gekomen van de bewoners van de stolp-

Laat-15de-eeuwse bronzen kandelaren en luchters, schatvondst op het terrein van nonnenklooster Godshof in Scharnegoutum.

Messing boekbeslag en boekslot, 16de eeuw.

boerderij in Hem. Zij waren waarschijnlijk katholiek en gebruikten het beeldje wellicht voor privé-devotie. Twee andere vondsten van het erf, een groot messing boekslot en een sierlijk boekbeslag uit de 16de eeuw, hoorden vermoedelijk bij een bijbel.

Een interessante vondst van enigszins vergelijkbare aard is een indrukwekkende verzameling van laat-15de-eeuwse messing kerkkandelaren, wandluchters en een kaarsenkroon uit het cisterciënzer nonnenklooster Godshof bij het Friese Scharnegoutum. Deze kostbare lichtbronnen zijn vermoedelijk in de roerige jaren na de beeldenstorm uit angst voor plunderingen als schat begraven. Het klooster is inderdaad in 1572 door geuzen geplunderd en platbrand. Dit maakt duidelijk dat een dergelijk beeldje als het Christuskind uit Hem zeker een relatie zou kunnen hebben met de katholieke leefwereld van lokale inwoners tijdens de hectiek van de Reformatie in de 16de eeuw.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

Een bijzondere bijl uit Castricum

Bij opruimwerkzaamheden in de kelder van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA), is een stenen artefact tevoorschijn gekomen (1965/IX/?). De vondst is al in 1963 gedaan door A. Luinge, ten zuiden van Castricum “...in losse grond te midden van puin”, en in september 1965 aan het BAI geschonken. Meer informatie is helaas niet voorhanden. Het gaat om een kleine geslepen bijl (11,9 cm lang, 3,0 cm dik, 4,75 cm breed), met een ovale doorsnede en puntvormige, enigszins afgesleten, top. De steen is groen van kleur en geaderd en gespikkeld. Mogelijk gaat het hier om jadeiet, al kunnen andere groene steensoorten voorlopig niet uitgesloten worden. Jadeiet is een steensoort die in het Vroege en Midden-Neolithicum (tussen 5500-3500 v. Chr.) gewonnen werd in het Alpengebied van Noord-Italië, rond Monte Viso (Pétrequin et al 2012). Van deze steensoort zijn daar vooral geslepen bijlen gemaakt. Deze bijlen, met hun karakteristieke groene kleur, worden tot in Schotland gevonden. Een inventarisatie van dit soort bijlen van een groene steensoort in Nederland is in de jaren 80 uitgevoerd en

kwam tot een totaal van 116 bijlen, waarvan er zeker 70 van jadeiet zijn (Schut/Kars 2012). Qua afmetingen past de bijl uit Castricum goed binnen de vormvariatie van de in Nederland bekende bijlen die te dateren zijn tussen 4200-3500 v. Chr.

Uit Noord-Holland zijn er nu, met dit exemplaar meegerekend, drie bijlen van een vergelijkbare groene steensoort bekend, allemaal losse vondsten (Castricum, Krommenie en Egmond-Binnen; Woltering 1978, 252-253). In deze periode bestond het kustgebied van Noord-Holland vooral uit een lagune met grote geulen en een nat waddengebied, waarin eveneens de rivier de Vecht uitmondde. Rond 4200 v. Chr. vinden we, verder stroomopwaarts langs de Vecht, in het Swifterbantgebied, de vroegste akkerbouw (Huisman/Raemaekers 2014). Mogelijk zijn deze bijlen dus met de vroegste neolithische boeren in dit gebied terechtgekomen.

Een andere mogelijkheid is dat deze bijlen later in noordelijke streken zijn beland. Zo zijn er meerdere jadeiet bijlen gevonden samen met materiële cultuur uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd; respectievelijk in Stein in Limburg en in Scheveningen in Zuid-Holland. Dit past, voor wat betreft de Noord-Hollandse vondsten, beter bij de bekende paleogeografische situatie en de prehistorische bewoning rond het Oer-IJ (Vos et al. 2015). Ten slotte zijn vergelijkbare bijlen van andere groene steensoorten ook in recentere periodes meegenomen uit Europese koloniën in Nieuw-Guinea en Nieuw-Caledonië. Om deze laatste categorie uit te sluiten is nader mineralogisch onderzoek noodzakelijk.

Groninger Instituut voor Archeologie, Jos Kleijne en Daan Raemaekers

De bijl
van jadeiet.

VONDST- MELDINGEN

Een jachthoorn uit de bagger. De vondst van een windvaan bij de ruïnekerk van Oude Niedorp

In januari 2022 meldde Theo de Haas van de Stichting Ruïnekerk Oude Niedorp de vondst van een windvaan die vijftien jaar eerder door een inwoner uit Oudesluis in de bagger van een sloot ten noorden van de ruïnekerk was gevonden.

Een deel van de cartouche is afgebroken en niet meer aanwezig. De vormgeving en het toegepaste materiaal doen vermoeden dat het om een 18de- of vroeg 19de-eeuwse windvaan gaat. Op het object zitten nog resten van beschildering. Aan de keerzijde van de windvaan is dit het beste te zien.

De beschildering bestaat uit een roze grondlaag met daarop restanten van vergulding; een standaardkleur gebruikt bij kerkhanen en windvannen op openbare gebouwen. Over het bladgoud

Het interieur van de ruïnekerk van Oude Niedorp in 2022.

De windvaan bestaat uit een messing plaat, gezaagd in de vorm van een zwaluwstaartvlag met een vierkant uitgezaagd cartouche, waarbinnen een jachthoorn aan een strik te zien is.

zitten sporen van een derde laag in een grauwe tint. Mogelijk is de windvaan naderhand in zilver beschilderd. Opvallend is het feit dat de bovenste punt in het verleden gebroken en her-

steld is met een zwaluwstaartverbinding. Deze reparatietechniek werd veel toegepast in de 18de en 19de eeuw.

Aangezien de windvaan in een uitgebaggerde

sloot vlak naast de kerk is gevonden, zou men verwachten dat de windvaan komt van het dak van de ruïnekerk. De Hervormde Kerk van Oude Niedorp dateert uit de 14de eeuw, maar werd onherstelbaar verwoest door een hevige brand als gevolg van blikseminslag op 3 april 1977. Logischerwijze zou de windvaan na de brand in de sloot beland zijn. Een foto uit 1949 toont echter de vroegere situatie, met zowel bovenop de toren als op de nok van het dak boven het kerkkoor een kerkhaan.

Vlak na de brand had Ton Groot, oud inwoner van Oude Niedorp, de haan van de ingestorte toren nog uit de resten van de afgebrande kerk gered.

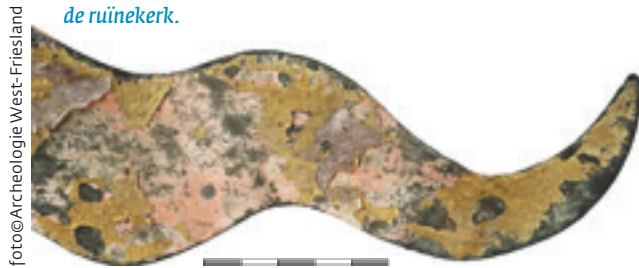
De vraag is, waar komt deze windvaan met jachthoorn dan vandaan? Kan het een voorganger van één van de hanen geweest zijn? Of is het object afkomstig van een ander openbaar gebouw, bijvoorbeeld een herberg of het raadhuis? Op een 18de-eeuws schilderij van de toren van het voormalige stadhuis van Hoorn aan de Roode Steen is bijvoorbeeld zo'n jachthoorn als windvaan te zien, uiteraard ook omdat dit het wapen van de stad is.

Hetzelfde geldt voor de nog bestaande waag van Hoorn, waar op de nok van het dak ook nu nog eenzelfde vergulde windvaan met zwaluwstaartvlag als die uit Oude Niedorp staat te prijken. Uit de kadasterkaart van 1819 blijkt echter dat er alleen maar boerderijen rond de Hervormde Kerk van Oude Niedorp stonden.

Ten noorden van de kerk was er helemaal geen bebouwing. De dichtstbijzijnde herberg 's lands Welvaren' stond aan het Verlaat en nog verder weg in Nieuwe Niedorp waren een raadhuis en eveneens een herberg te vinden. Meest voor de hand liggend is misschien nog wel die

Fragmentarisch bewaard gebleven windvaan uit een sloot nabij de ruïnekerk.

Detail van de beschildering op de keerzijde van de windvaan.

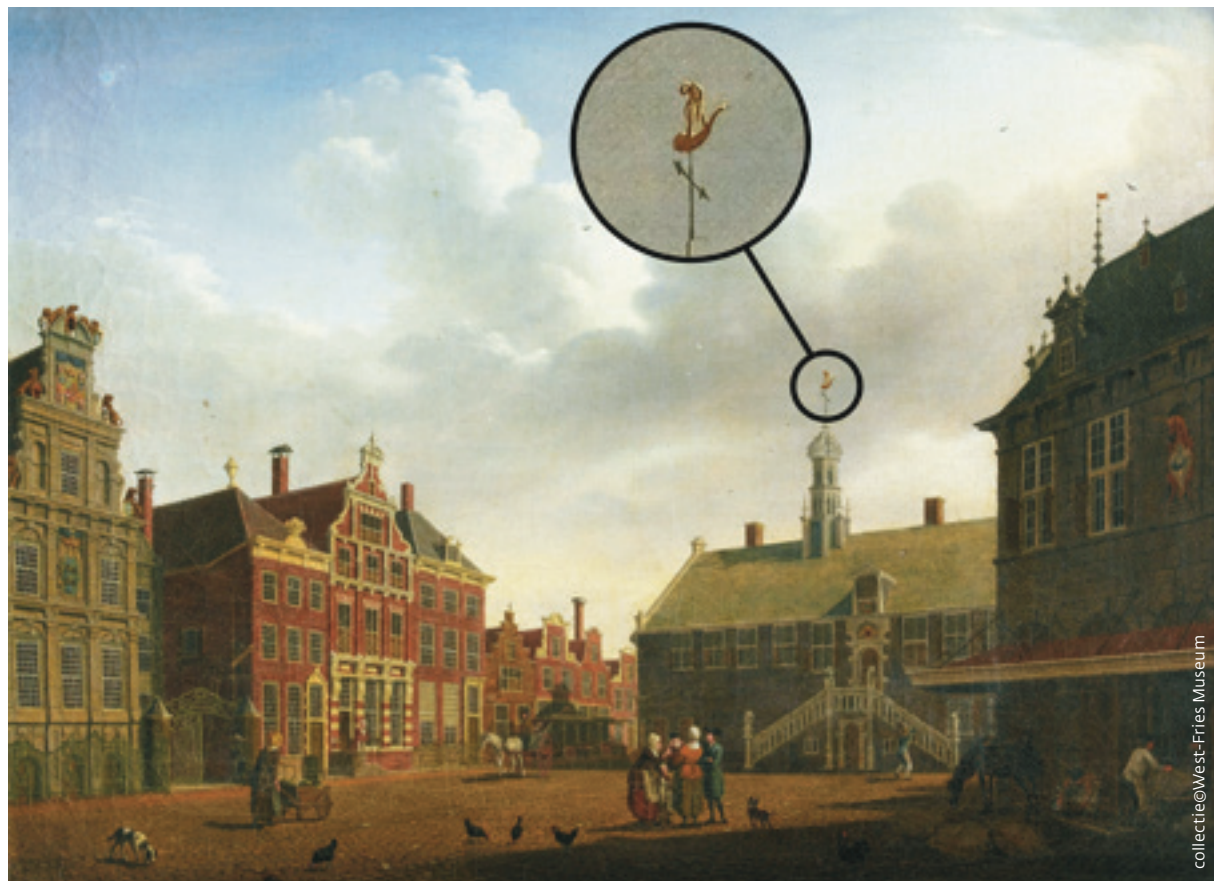
Detail van de zwaluwstaartreparatie van de bovenste punt.

De achterzijde van de kerk in 1949 met op respectievelijk de toren en het dak een kerkhaan.

Ton Groot met de haan van de toren, gered uit de smelende resten van de kerk in 1977.

collectie©West-Fries Museum

herberg, vroeger bekend als 'De Roode Eenhoorn', die nu in gebruik is als woonzorghuis. De oudste vermelding van dit etablissement stamt uit 1530 en in 1599 wordt de naam 'Het Wapen van Hoorn' genoemd. Dit wapen – de bekende jachthoorn – staat ook afgebeeld op een grafzerk van de 17de-eeuwse uitbater Cornelis Albertsz Snel (gestorven in 1657) naast de kerk van Nieuwe Niedorp. Begin 18de eeuw stond de herberg bekend als 'De Eenhoorn' en in 1795 is de naam 'De Roode Eenhoorn' geïntroduceerd. Stond de windvaan op het dak van deze herberg? Een laatste mogelijkheid is dat het object een geschenk is

van een bestuur van een stad of gemeente met een hoorn als wapen. Meest bekend is het wapen van Hoorn, maar deze stad ligt niet bepaald in de buurt. Het wapen van de vroegere gemeente Harenkarspel die grensde aan Niedorp bestond vanaf 1817 naast twee kwartieren met drie haringen ook uit twee kwartieren voorzien van hoorns met strik. Wellicht ligt hierin een connectie. Of zou de windvaan toch uit Hoorn komen? De gelijkenis met de huidige windvaan op de waag van Hoorn is wel erg treffend. Heeft iemand de voorganger daarvan of toch een oude windvaan van de herberg in Nieuwe

collectie©RCE, MIN07087C01

^ De Hervormde kerk van Oude Niedorp op de Kadastrale Minuut uit 1819, sectie C, blad 01.

< Het oude stadhuis van Hoorn, schilderij van Isaak Ouwater uit 1784.

foto©Wikimedia Commons

De voormalige herberg 'Het wapen van Hoorn' aan de Dorpsstraat 173 in Nieuwe Niedorp.

De grafzerk van
herbergier
Cornelis Albertsz.
Snel uit 1657.

foto©Wikimedia Commons

©Wikipedia

Oude wapen van de gemeente Harenkarspel, geïntroduceerd in 1817.

Niedorp op één of andere manier gedumpt in een sloot in Oude Niedorp? We zullen het nooit weten.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

Bronzen lanspunt gevonden in het Gooi

In maart 2022 deden Casper en Olaf Langendorff twee bijzondere vondsten in Naarden (gemeente Gooise Meren).

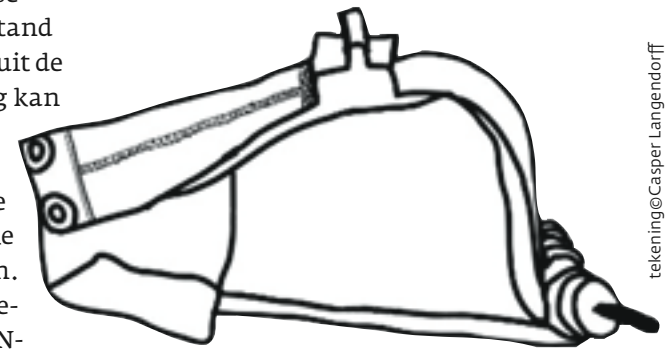
De nagenoeg complete lanspunt uit de Midden- tot Late Bronstijd.

Met behulp van een metaaldetector vonden zij een fragment van een bronzen Germaanse mantelspeld en op nog geen 20 meter afstand een nagenoeg complete bronzen lanspunt uit de Midden- tot Late Bronstijd. Deze datering kan niet alleen worden afgeleid uit de vorm van de lanspunt, maar ook de metaalsamenstelling wijst hierop. Voor deze locatie zijn deze vondsten uniek, omdat dergelijke voorwerpen hier niet eerder zijn gevonden. De vondsten zijn nauwkeurig met GPS ingemeten en aangemeld bij PAN (Fibula: PAN-00102968, Lanspunt: PAN-00102987). Hierna zijn de vondsten door Bertil van Os (RCE) met

Fragment van het Germaanse rolkapfibula-type.

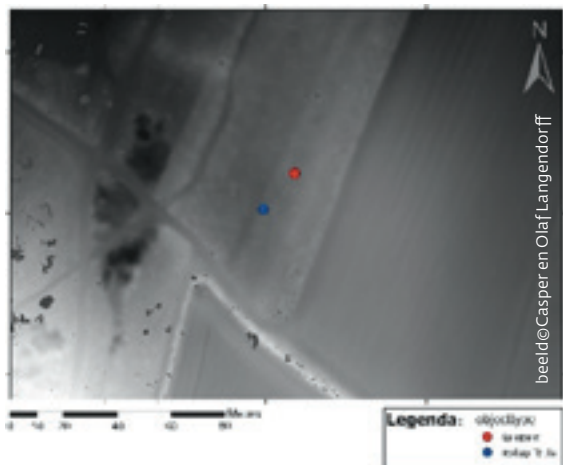
XRF-apparatuur gescand om de samenstelling van het materiaal te kunnen bepalen. Ook is de lanspunt door Erik Drenth (senior-archeoloog, materiaalspecialist Prehistorie) gedetermineerd op type en herkomst. Een uitgebreid verslag hiervan zal verschijnen in *Lunula* (E. Drenth, B. van Os, J. van Doesburg & C. Langendorff in voorbereiding, 'Een bronzen lanspunt van de Naarder Eng', *Lunula* 2024).

Het referentietype van de fibula, met een datering van 150 - 300 na Chr.

foto©Casper en Olaf Langendorff

tekening©Casper Langendorff

Het AHN-Beeld van de vondstlocatie.

Ook de mantelspeld is bijzonder. Het is een Germaanse rolkap of kniefibula met de datering 150-300 na Chr. Het oppervlak van de verbredende voet is versierd met puntcirkels (uiteinden) en een zigzagrand langs de knop/schijf en over het midden van de voet.

Hoe deze objecten hier terecht zijn gekomen, is nog onduidelijk. Het is wel mogelijk dat deze vondsten niet meer liggen waar ze destijds zijn achtergelaten. Dit komt omdat hier lange tijd aan akkerbouw is gedaan en de objecten mogelijk verplaatst kunnen zijn. Ook is in de Tweede Wereldoorlog op deze locatie veel geoefend door Duitse soldaten. In Het Actueel Hoogtebestand (AHN3) zijn in de bospercelen de bomkraters nog goed te zien. Wellicht gaat hier in de toekomst verder onderzoek plaatsvinden om een beter beeld te krijgen hoe de vondsten hier terechtgekomen zijn.

Casper Langendorff, student archeologie Hogeschool Saxion, Deventer

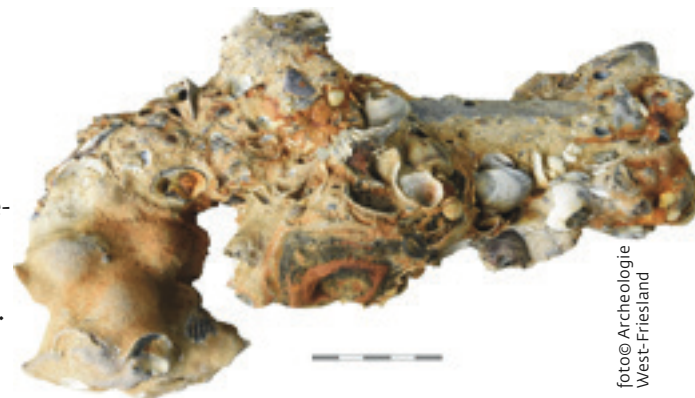
Pistolen van het Texelse strand

In de zomer van 2022 meldde een Duitse toerist de vondst van een opvallende ijzerconcretie met daaraan veel aangekoekte schelpen bij Museum Kaap Skil in Oudeschild. Het object was op het Texelse Noordzeestrand aangespoeld en in juni gevonden ter hoogte van Paal 17.

Niet lang daarna kwam de vondst bij Archeologie West-Friesland terecht.

De contouren van het verroeste voorwerp maken duidelijk dat het om een pistool gaat. Goed herkenbaar zijn de sterk gebogen kolf, centraal de trekkerbeugel met daarboven een uitstulping en rechts daarvan een deel van de loop. Het object heeft een lengte van circa 24 cm.

De breedte en hoogte bedragen respectievelijk 13 cm en 7 cm. Niet geheel duidelijk is de aard van dit pistool. Het korte model en de tamelijk

Het pistool dat bij Paal 17 is gevonden.

brede loop deden in eerste instantie vermoeden dat het een seinpistool uit de eerste helft van de zestiende eeuw is.

Seinpistolen werden op zowel schepen als door piloten van militaire vliegtuigen in noodsituaties in onder andere de Tweede Wereldoorlog gebruikt. De opvallende uitstulping aan de bovenzijde doet echter sterk denken aan de haan van een vuursteenslot; een afvuurmechanisme dat gangbaar was bij vuurwapens vanaf de

Het door Restaura geconserveerde pistool. De messing onderdelen, maar ook de ijzeren loop en een deel van het vuursteenslot verkeren nog in bijzonder goede staat.

Vuursteenpistool, gevonden op De Hors.

foto © Museum Kaap Skil, Oudeschild

collectie ©
Rijksmuseum
Amsterdam,
inv. NG-2002-23-171

^ Vuursteenpistool vervaardigd in Amsterdam, circa 1770.

✓ Vuursteenpistool van een onbekende maker, circa 1780-1810.

tweede helft van de 17de tot en met de eerste decennia van de 19de eeuw. Röntgenonderzoek kan uitwijzen wat voor type pistool dit is. In 2020 heeft een Texelaar op De Hors ten zuiden van Texel ook een verroest pistool gevonden. Dit pistool kon bij de plaatselijke dierenarts onder het röntgenapparaat gefotografeerd worden en daaruit bleek heel duidelijk dat het een vuursteenpistool was. De messing onderdelen, een kolfkap, trekkerbeugel, schroefplaat en pompstokhouder, springen er duidelijk uit op de foto. Het pistool van De Hors is circa 10 cm langer

dan het kleinere model dat bij Paal 17 werd gevonden. Pistolen met een lange loop en een minder kromme kolf waren vooral gangbaar vanaf de late 17de tot in het derde kwart van de 18de eeuw.

Als het kleine pistool daadwerkelijk ook een vuursteenpistool blijkt te zijn, dan past dit model met sterk gebogen kolf en korte loop het beste in de late 18de of vroege 19de eeuw, de periode van de Napoleontische oorlogen.

Rest de vraag hoe deze twee pistolen op het strand van Texel terechtgekomen zijn?

collectie ©
Rijksmuseum
Amsterdam,
inv. NG-NM-5061-A

Röntgenfoto van het pistool van De Hors.

foto © Dierenartspraktijk Texel, Den Burg

Texelse strandjutters en detectorzoekers melden geregeld opmerkelijke vondsten op het Noordzeestrand van Texel. Naast grote hoeveelheden wrakhout komen van het strand ook veel flessen, scherven aardewerk, munten, schoengespen en musketkogels; items die goed passen in de inventarissen van zeegaande schepen. Zeker op De Hors worden allerlei objecten uit de 17de tot en met de 20ste eeuw gevonden, die in veel gevallen ook een relatie hebben met de honderden wrakken die rond het eiland liggen. Uit diverse Texelse wrakken zijn uitrustingsstukken die tot de bewapening van scheepsbemanningen behoorden, bekend. Naast tientallen kanonnen zijn uit een aantal vergane schepen duizenden musketkogels, maar ook

foto©Archeologie West-Friesland

◀ *Musketonderdelen, musketkogels, een sabelschede, degegevest, patroontassen en bajonetschedes uit diverse 18de- en vroeg-19de-eeuwse wrakken rond Texel.*

delen van musketten, degens en sabels, patroontassen en bajonetschedes opgedoken. Hoogstwaarschijnlijk komen deze pistolen eveneens van schepen die respectievelijk in de 18de of de vroege 19de eeuw voor de kust van Texel zijn gezonken. Zeker in de roerige jaren rond 1800 zijn er meerdere zwaarbewapende schepen van onder andere de Engelse en Batafse marine bij het eiland verloren gegaan. Vuursteenpistolen behoorden tot de standaarduitrusting van officieren aan boord van militaire schepen uit deze periode.

Portret van kaperkapitein Pierre le Turcq, gravure door Pieter Willem van Megen, 1783.

De ondergang van het Engelse marineschip HMS Minotaur op de Noorderhaaks bij Texel op 22 december 1810, schilderij door W. Turner (1775-1851).

Maar ook op koopvaardijochepen werden geregeld pistolen meegenomen, zodat men zich kon beschermen tegen enterende zeeroovers of vijandelijke troepen.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

De gouden hanger van Texel

In 2021 is door een detectoramateur - die graag anoniem wil blijven - een klein, maar zeer bijzonder vrouwensieraad uit de late 6de, vroege 7de eeuw gevonden. De hanger is echter pas in 2022 aan de provincie Noord-Holland gemeld. De hanger bestaat uit een uitgeknipt stukje blikgoud, waarop met pareldraad drie rijen ringetjes zijn aangebracht en als geheel de vorm heeft van twee hangende, naar elkaar toe

geboden vogelkoppen- en snavels. De hanger heeft daarmee een 'niervorm', die we ook kennen van onder meer de kop- en voetplaat van de Domburg-fibulae. Aan de bovenkant zit een oogje gesmeed waar een draad voor om de hals heeft gezeten.

Voor- en achterkant van een gouden hanger uit de 6de/7de eeuw, gevonden op Texel.

Foto@Provincie Noord-Holland

De hanger doet in vorm en versiering sterk denken aan niervormige hangers uit de beroemde schatvondst van Wieuwerd in Friesland, maar nog betere parallellen zijn als fragmenten gevonden in het Friese Holwerd en Ried. Sterk verwante hangers zijn verder in een andere uitvoering ook bekend uit Oost-Nederland, het Noord-Frankische gebied, Angelsaksisch Engeland en Scandinavië (5de/6de-7de eeuw); dus feitelijk het hele Germaanse taalgebied. Het motief van de niervorm, de naar elkaar krullende vogelkoppen, wordt geïnterpreteerd als de twee raven van Wodan, ook wel Odin genoemd. Deze mythische vogels kennen we niet alleen uit de vertellingen in de IJslandse Edda (13de eeuw), maar ook van de veel oudere (5de en 6de eeuw) gouden bracteaten uit Zuid-Scandinavië en de kustgebieden rond de Noordzee en ook van voorstellingen op helmen in deze gebieden.

De vogels zijn dieren die, volgens de veronderstelde Germaanse geloofswereld, de krijgsgod Wodan (in Scandinavië vanaf de Middeleeuwen Odin) vergezelden. Overigens zou de moderne uitspraak van de naam van deze godheid 'Woen'

Een gouden
bracteaat
uit Zweden.

moeten zijn, zoals ook in de moderne woorden ‘woede’, ‘verwoed’ en ‘woensdag’ hoorbaar is. Ook in de Scandinavische talen (bijvoorbeeld het Zweeds) wordt de naam uitgesproken met een ‘oe’. Met dat ‘woeden’ wordt een bijna tranceachtige toestand bedoeld, waarin Wodan/Odin zou raken als opmaat naar strijd en oorlog. In deze hoedanigheid, als dansende sjamaanachtige figuur met zijn mythische vogels, staat deze godheid herhaaldelijk afgebeeld op sieraden, zoals op een gouden bracteaat uit Zweden. De dieren die Wodan/Odin (doorgaans gezeten op zijn paard) vergezelden, konden niet alleen vogels (raven) zijn, maar ook wolven en soms everzwijnen. Al deze dieren zijn ‘aaseters’; dieren waarin Wodan/Odin zich kon veranderen om op het slagveld na de strijd dappere strijders tot zich te nemen door ze op te eten. Gevallenen werden op deze wijze offers aan de strijdgod, die naar het Walhalla werden meegenomen of Wodan op zijn paard in stormige nachten herfstnachten als dodenleger volgden: de Wilde Jacht.

Provincie Noord-Holland, Rob van Eerden

‘Baggergoud’. Een 16de-eeuwse versierde kruithoorn uit Zuiderwoude

Bij de RCE kwam de melding binnen van een versierd stuk hertshoorn. Nanning-Jan Honingh, die als kind altijd de slootkanten in het dorpje Zuiderwoude in Waterland-Oost afliep om in de bagger naar zwanenmossels, aardewerkscherven en pijpenkopjes te zoeken deed de melding. De vondst was van zijn moeder en lag jarenlang in de vensterbank en werd later in een lade bewaard. Mogelijk heeft zijn moeder het stuk bij de oude boerderij of ook bij een van haar zwerftochten langs de waterkant gevonden, maar zeker is dat niet.

Het blijkt te gaan om een stuk van een kruithoorn van edelhertgewei, ook wel kruitbus en kruitfles genoemd. De kruithoorn werd rond 1500 geïntroduceerd. Daarvoor werden grote leren kruitzakken gebruikt.

Kruithoorns zijn van allerlei materiaalsoorten gemaakt: metaal, gewei, hoorn, ivoor, leer en zelfs het schild van een schildpad. Vaak zijn ze voorzien van beslagstukken en doppen van metaal. Er zijn zowel grote als kleine exemplaren. De kleine werden gebruikt voor het zogenaamde pankruit dat in de kruitpan, onderdeel van het afvuurmechanisme aan de zijkant van het vuurwapen, werd gegoten. De grote hoorns bevatten het buskruit dat in de loop van het vuurwapen werd gegoten. Het buskruit werd aangestampt met een laadstok. Deze laadstok was voorzien van een plukje wol, zodat er geen kruitresten in de loop achterbleven. Vervolgens werd met de laadstok een loden kogel aangebracht en was het

Stuk van een
kruithoorn van
gewei uit
Zuiderwoude.

vuurwapen geladen en gereed om af te vuren. Veel kruithoorns hadden een metalen tuit en een doseerhendeltje. Bij exemplaren van hoorn werd het buskruit uit het doorboorde hoornpuntje gegoten. Kruithoorns hebben diverse vormen, zoals een kegel- of peervorm, koehoornvorm, een platte ronde, driehoekige of gebogen vorm. Sommige zijn van metaal, maar de meeste van koehoorn. Koehoorn kon door verhitting en stomen in de gewenste vorm worden gemaakt en van platte vlakken worden voorzien. Soms is een kruithoorn van ivoor gemaakt. Een aparte groep vormen kruithoorns met een min of meer driehoekige vorm en drie korte 'poten'. Deze vorm is het gevolg van het feit dat er een stuk van een geweastang van edelhert is gebruikt. Bij deze kruithoorn zijn de onderste twee 'poten' voorzien van metalen doppen. De bovenste 'poot' heeft een metalen giettuit, die met een dopje kon worden afgesloten. Aan de doppen zaten meestal bevestigingsogen of -ringen. Ze werden gedragen aan een riem om het middel of over de borst. De kruithoorn bevatte genoeg kruit voor een aantal keer vuren. Dit in tegenstelling tot de door militairen later gebruikte kleinere kruitmaatjes van metaal, hout of textiel die in groepen aan een bandelier werden gedragen. Ze werden, vanwege het feit dat er vaak twaalf aan een bandelier hingen, ook wel apostelen genoemd. De kruitmaatjes bevatten genoeg buskruit voor één schot met een roer of musket. Kruitmaatjes werden in de loop van de 17de eeuw voor militaire doeleinden geïntroduceerd. Tot in de 19de eeuw bleef de kruithoorn in gebruik bij jagers. Soldaten gebruikten vooral kruithoorns van been of hoorn. Ze waren onversierd of hooguit

Prent van een soldaat die buskruit uit een driehoekige kruithoorn in de loop van zijn roer giet. Aan zijn gordel hangt een tweede kleinere hoorn voor pankruit, circa 1600 uit het atelier van Jacques de Gheyn.

voorzien van eenvoudige motieven. Kruithoorns van gewei lijken vooral te zijn gebruikt door jagers. Deze kruithoorns waren meestal rijk ge-

decoreerd. Deze decoratie kan in hoog- of in laag-reliëf zijn aangebracht. Veel exemplaren hebben een mythologische voorstelling of bijbels tafereel; vaak met een amoureuze connotatie, zoals koning David en Batsheba, Venus en Cupido en het Paris-oordeel. Maar er zijn er ook met zuiver religieuze voorstellingen, zoals de kruisiging van Jezus, Davids overwinning op de reus Goliath, de rijke man en Lazarus en scènes uit het scheppingsverhaal. De Bijbelse en mythologische figuren zijn gekleed volgens de mode van de 16de eeuw. Er zijn ook exemplaren met een profane voorstelling uit het dagelijks leven, zoals een naar elkaar toegekeerde vrouw en man. De man houdt meestal een wijnglas in zijn hand. Bij sommige exemplaren is tussen beide figuren een wijnrank afgebeeld. Zowel wijnglas als wijnrank zijn liefdessymbolen en geven een amoureuze betekenis aan de scène. Het Rijksmuseum in Amsterdam heeft een ontwerptekening in Renaissancestijl uit de periode 1560-1580 van een kruithoorn met een piekenier op een ondergrond van krul- en bladmotieven. Deze interessante voorstelling lijkt de gedachte tegen te spreken dat kruithoorns van gewei alleen door jagers zijn gebruikt. Bij opgravingen worden kruithoorns vrij zelden gevonden. In de omgeving van Medemblik is een exemplaar opgedoken met een afbeelding van God die Eva schept uit een rib van Adam. Uit Amsterdam kennen we een exemplaar met de voorstelling van koning David en Batsheba. De geklede Batsheba zit met haar voeten in het water. Rechts komt een dienaar met een schaal aanlopen. Koning David kijkt vanaf een balkon in zijn paleis op dit tafereel neer. Een fraai voorbeeld van een profane liefdesscène is een exemplaar uit een beerput in Den Bosch.

©Rijksmuseum Amsterdam

Ontwerp voor de decoratie van een kruithoorn met soldaat met piek en zwaard, anonieme kunstenaar Zuid-Duitsland, circa 1560 – 1580.

Aan de voorzijde staan een vrouw (links) en een man (rechts) in amoureuze houding onder een boom afgebeeld. De bebaarde man houdt een drinkglas in zijn hand. De achterzijde toont blad- en bloemmotieven. Het is een zeer gedetailleerd uitgewerkt stuk. De voorstelling is waarschijnlijk gebaseerd op een Duitse prent. In de Amsterdamse binnenstad is een exemplaar met een min of meer vergelijkbare voorstelling gevonden. Bij dit exemplaar staat de man rechts en de vrouw links. Tussen beide figuren is een druivenrank afgebeeld. De achterzijde is niet gedecoreerd. Het stuk is veel minder gedetailleerd uitgewerkt dan het Bossche exemplaar. De figuren zijn in vrij grove contourlijnen aangegeven en hun gezichten en kleding zijn niet gedetailleerd ingevuld. De

©Nationaal museum Stockholm

'De betaling' met op de achtergrond aan de muur jachtbuit, een handvuurwapen en een kruithoorn van gewei aan een gemonteerd hertengewei, schilderij van Lucas Cranach de Oudere, 1532.

voorstelling op het gewei fragment uit Zuiderwoude komt vrijwel overeen met die uit Amsterdam. Ook hier staat de man rechts en de vrouw links en ook hier zijn de figuren niet gedetailleerd uitgewerkt. De bebaarde man, waarvan

het grootste deel ontbreekt, is gekleed in een mantel en draagt een hoofddeksel. De vrouw heeft een keurslijffe met lange, uitstaande mouwen, daaroverheen draagt ze een manteltje met opstaande kraag. Ze heeft een lange rok,

met verticale plooiën en horizontale banen, die tot de grond reikt. Mogelijk heeft ze rond haar middel een band. Ze draagt haar haar in een netje achter op haar hoofd. Haar linkerhand rust op haar buik. Tussen de man en vrouw staan gestileerde bladranken, evenals in de bovenhoek achter de vrouw. In de bovenrand zit een deel van een bevestigingsgat met ijzerresten van de montering van de dop.

De graveurs van deze kruithoorns lijken te zijn geïnspireerd op het motief van een liefdespaar in een tuin, zoals die in de Duitse grafiek in de 16de eeuw veelvuldig voorkwam. Hetzelfde thema komt ook voor op laat-16de-/vroeg-17de-eeuwse borden uit Hessen en Enkhuizen. Ook hierop staan een man en een vrouw met een (wijn)glas. De vrouwen hebben dezelfde kleding en haarstijl als die op de kruithoorns. De dominantie van amoureuze voorstellingen op kruithoorns van gewei is niet verwonderlijk als men bedenkt dat ze voornamelijk bij de jacht werden gebruikt. De jacht werd in de 16de eeuw veelal geassocieerd met de liefdesjacht. De meeste versierde hertshoorns kruithoorns die in Nederland zijn gevonden zijn in de tweede helft van de 16de eeuw in Zuid-Duitsland gemaakt.

Hoe het kruithoornfragment in een sloot in Zuiderwoude is beland, weten we niet. Een onfortuinlijke jager die zijn kruithoorn verloor of, meer prozaïsch, gewoon met ander afval hier gedeponeerd? De kruithoorn is afgestaan en wordt overgedragen aan het archeologisch depot van de provincie Noord-Holland.

*Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Jan van Doesburg
Melk en honingh ecologisch onderzoek en advies,
Nanning-Jan Honingh*

Een gouden voorhoofdsnaald uit Bobeldijk

In juli 2022 maakte een detectorzoeker melding van de vondst van een fraai gouden sieraad op een akker aan de Bobeldijk. Het gaat om een voorhoofdsnaald van circa 10 cm lang en 1 cm breed, waarvan het onderste deel gedeeltelijk is kromgebogen door een ploeg.

*De voorhoofdsnaald
uit Bobeldijk.*

foto © Archeologie West-Friesland

Het sieraad is in reliëf gedecoreerd in de Lodewijk XV-stijl met uitgehamerde rocailles, acanthusbladeren en een bloemenmand.

Details van de decoratie.

foto © Archeologie West-Friesland

Deze decoratiestijl was met name populair in het derde kwart van de 18de eeuw. De voorhoofdsnaald raakte in de loop van deze eeuw in de mode en werd tot in de late 19de eeuw door rijke vrouwen van het Hollandse, Zeeuwse en Friese platteland gedragen in het haar in combinatie met een gouden of zilveren oorijzer.

*Portret van Jannetje
Sijdenhage-Olferts,
circa 1750,
anoniem.*

©Zaans Museum

Het kostbare sieraad is ontstaan uit een rijgnaald, een platte stompe naald, waarmee een koord of veter door een keurslijf werd geregen en aangesnoerd. De manier waarop een voorhoofdsnaald werd gedragen, maakte duidelijk of de vrouw getrouwd of vrijgezel was. Op de gladde achterzijde staan de letters 'N F' gekerfd, vermoedelijk de eigenaarsinitialen van de vrouw die dit sieraad heeft gedragen.

foto©Archeologie West-Friesland

Initialen 'N F', gekerfd op de keerzijde van het sieraad.

Op het smalle gedeelte staan verschillende merken, een gezicht binnen een wapenschild, de jaarletter 'E', de makersinitialen 'RB' en de stadskeur van Hoorn.

foto©R. Krop

De merken op de voorhoofdsnaald: van links naar rechts: wapenschild met gezicht, jaarletter 'E', makersinitialen 'RB' en het stadskeur van Hoorn.

Het gaat dus om een product van een Hoornse edelsmid. Vooralsnog kan geen smid gekoppeld worden aan de initialen. De letter E is in verschillende perioden als jaarletter in gebruik geweest. In Hoorn onder andere in 1716, 1740, 1765 en 1790. Meest voor de hand liggend is het jaar 1765, in overeenstemming met de toegepaste versiering. De voorhoofdsnaald zal in die

tijd op bijzondere gelegenheden, zoals de zondagen, door een welgestelde Westfriese boerin gedragen zijn.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

De middeleeuwse schat van Hoogwoud. Een detectorvondst uit de tijd van de strijd tussen de Hollanders en Westfriezen

In 2021 is door detectorzoeker Lorenzo Ruijter op een veld in Hoogwoud een bijzondere schat gevonden, die bestaat uit vier gouden oorhangers, twee gouden versieringen van vermoedelijk kleding en 39 zilveren munten.

De oorhangers dateren uit de 11de eeuw. De zilveren munten maken echter duidelijk dat

de voorwerpen ergens halverwege de 13de eeuw in de bodem terecht zijn gekomen. Daarmee belanden we precies in de tijd dat Willem II, de graaf van Holland en tevens koning van het Heilige Roomse Rijk, bij Hoogwoud door de Westfriezen werd vermoord (1256) en zijn lichaam onder de vloer van een boerderij in Hoogwoud verstopt werd.

Voor West-Friesland kunnen we gerust spreken van een van de belangrijkste middeleeuwse vondsten. Maar het belang van de schat is veel groter: van gouden sieraden uit de 11de eeuw is uit Nederlandse bodem slechts een handjevol bekend.

Maansikkelvormige oorhangers

De belangrijkste voorwerpen uit de schat zijn

✓ *De schat van Hoogwoud, bestaande uit gouden sieraden en zilveren munten.*

foto©Archeologie West-Friesland

Detectorzoeker Lorenzo Ruijter.

de vier maansikkelvormige oorhangers. De eerste oorhanger heeft een breedte van 47 mm en een hoogte van 44 mm.¹ Het sieraad is licht verbogen. Het heeft de vorm van een maansikkel met op de punten twee bolletjes van gouddraad met haakjes en langs de onderrand een filigraanversiering. Boven op het sieraad bevindt zich een ronde zetting met daarin een plaatje met gegraveerd kruis. De maansikkelvormige plaat is gegraveerd met een portret met stralen rond het hoofd, met aan weerszijden een golf- of zigzagversiering. Het tweede sieraad vormt een paar met het eerste sieraad. Het is 53 mm breed en 45 mm hoog.

Voor- en achterzijde van de maansikkelvormige oorhangers, met gegraveerde voorstelling.

De vorm is identiek aan het eerste sieraad. Bij deze oorhanger is de gouden beugel nog aanwezig: een opgerold en in vorm gebogen stukje goud met twee haakjes. De maansikkelvormige plaat is gegraveerd met bloemvormige motieven en zigzaglijnen. In de ronde zetting boven op het sieraad zit een plaatje met gegraveerd schuin geplaatst kruis. De derde oorhanger heeft een breedte van 54 mm

en een hoogte van 45 mm en bestaat uit een maansikkelvormige plaat met op de punten twee draagoogjes van filigraan. Langs de onderen bovenrand is een spiraalvormige draad aanwezig. Op de maansikkelvormige plaat zijn vijf grote rozetten van filigraan aangebracht. Daartussenin bevinden zich tien kleine kegelvormige versieringen van spiraalvormig filigraan. Boven op de hanger is een identieke

versiering van spiraalvormig filigraan aanwezig. Aan een van de oogjes zit een klein stukje van de gouden beugel, gemaakt van massief gouddraad.

Voor- en achterzijde van de maansikkelvormige oorhanger met filigraandecoratie.

De vierde oorhanger vormt een paar met de derde oorhanger. Dit sieraad is gescheurd en sterk verbogen waardoor de afmetingen niet precies zijn te bepalen. De oorhanger is identiek aan de derde oorhanger. De gouden beugel is nog aanwezig en deze is gemaakt van in elkaar gevlochten gouddraad en wijkt dus af van de beugel van de andere hanger.

De vier gouden oorhangers vormen duidelijk twee paren: twee met gegraveerde voorstellingen en twee met filigraan-decoratie. Op een van de gegraveerde oorhangers staat een portret met stralen rond het hoofd. Waarschijnlijk moeten we dit als een afbeelding van Christus als Sol Invictus interpreteren. De cultus van Sol Invictus - de onoverwonnen zon - dateert uit de Romeinse Tijd. In het vroege Christendom werd deze overgenomen en verschijnt Christus als zonnegod, te herkennen aan de stralen rond zijn hoofd. De associatie met Sol Invictus verdwijnt geleidelijk, maar de beeldtraditie zette zich in de Middeleeuwen voort. De bloemvormige motieven op de tweede gegraveerde oorhanger zijn mogelijk zonneraderen, die eveneens als symbool voor Christus kunnen worden beschouwd. Een en ander vraagt nog nadere bestudering.

De twee gouden geribbelde versieringen stellen de onderzoekers vooralsnog voor een raadsel, omdat geen vergelijkbare voorwerpen bekend zijn. Het idee is dat ze aan de rand van een kledingstuk of een ceintuur waren bevestigd. Waarschijnlijk hebben de twee stukken aan elkaar gezeten en zijn ze bewust in stukken geknipt.

Detail van de oorhanger met gegraveerde bloemen of zonneraderen.

Een kleine groep van sieraden

De vier sieraden maken deel uit van een uiterst kleine groep van maansikkelvormige oorhangers. Uit Nederland zijn slechts drie vergelijkbare voorwerpen gepubliceerd of gemeld, namelijk oorhangers uit Schellinkhout in West-Friesland, Weerselo in Twente en een dorp in de huidige gemeente Opsterland in Friesland.² Daarnaast zijn fragmenten van een vierde hanger vermeld op een detectorforum, maar vooralsnog is de vindplaats onbekend.³ Ze zijn alle met de detector gevonden. De hoofdvorm is iedere keer hetzelfde, maar de uitvoering geheel anders. Opvallend is dat de drie oorhangers uit Schellinkhout, Weerselo en gemeente Opsterland waren voorzien van stenen (edelstenen of stenen van glaspasta), wat bij de oorhangers uit Hoogwoud niet het geval is.⁴ Twee van de sieraden uit Hoogwoud vertonen duidelijk overeenkomsten met de hanger uit Schellinkhout. Ook deze heeft langs de rand

< Detail van de oorhanger met gegraveerd portret met stralen rond het hoofd.

foto's © RMO

foto © Archeologie West-Friesland

foto © RMO

foto@Archeologie West-Friesland

Maansikkelvormige oorhanger, detectorvondst in Schellinkhout, particuliere collectie.

een spiraalvormige gouddraad en is voorzien van vergelijkbare rozetten en kleine versieringen van filigraan.

Buiten Nederland komen vergelijkbare gouden maansikkelvormige oorhangers onder andere uit Mainz, Keulen en Haddien in Ost-Friesland.⁵ De Keulse hanger is zo'n tien jaar geleden bij een opgraving tevoorschijn gekomen en wordt als topstuk van de middeleeuwse edelsmeedkunst beschouwd. De beroemdste vondst is in 1880 gedaan in Mainz: een schat van 25 gouden juwelen, waaronder vier maansikkelvormige oorhangers. Deze oorhangers vormen net als bij de schat van Hoogwoud twee paren. In 1904 is in Mainz nog een vijfde oorhanger ontdekt. Tegenwoordig zijn ze te zien in het Kunstgewerbemuseum in Berlijn en in het Landesmuseum in Mainz. Voor deze oorhangers wordt de 11de eeuw als datering aangehouden.⁶ Overigens moet wel worden opgemerkt dat deze Duitse hangers van beduidend hogere kwaliteit edel-

Collectie en foto@Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen zu Berlin.

Een van de maansikkelvormige oorhangers uit de schat van Mainz.

smeedkunst zijn dan de Hoogwoudse exemplaren.

Enige gelijkenis is ook te zien bij twee zilveren oorhangers van het eiland Öland in Zweden.⁷ Ze horen bij een zilverschat, die verder bestaat uit munten, een klein zilveren kruis, een kleine oorring en fragmenten gevlochten zilverdraad en wordt gedateerd in de 12de eeuw.⁸ De maansikkelvormige plaat is net als bij twee van de sieraden uit Hoogwoud niet voorzien van stenen of filigraanversiering, maar gegraveerd. De opvallende maansikkelvorm van de sieraden is typisch voor sieraden uit Zuidoost-Europa.⁹ Traditioneel wordt vooral gesproken over Byzantijnse productie, maar talloze vondsten uit landen als Griekenland, Hongarije, Bulgarije en Italië maken duidelijk dat we met een wijd-

Collectie en foto@Statens Historiska Museer, Stockholm.

Zilveren maansikkelvormige oorhanger met gegraveerde basisplaat, uit de schat van Öland in Zweden.

verspreide traditie te maken hebben. Ze dateren vooral uit de 10de eeuw. De sieraden uit het Duitse Rijnland, Holland en Friesland vormen een eigen noordelijke groep en behoren tot de laatste fase van de productie. Waar ze precies zijn gemaakt, is niet te zeggen, maar zeker is dat er in de 11de eeuw goudsmiden in het Heilige Roomse Rijk actief waren die dit soort uitzonderlijke sieraden konden maken. Hun werk kennen we van zeldzame kerkschatten.

Detail van het Wattersbacher draagaltaar, gemaakt van hout met een vergulde en gegraveerde koperplaat (afmeting van 35,5 x 23,5 cm) omstreeks 1020. De personificaties van de vier deugden zijn weergegeven als adellijke vrouwen met maansikkelvormige oorhangers.

We spreken bij deze sieraden van oorhangers, maar hoe ze precies werden gedragen, is niet bekend. Op een klein draagaltaar dat rond 1020 in het huidige Duitsland is gemaakt, staat een zeldzame afbeelding van een adellijke of vorstelijke dame met twee maansikkelvormige oorhangers bij haar oren.¹⁰ De afbeelding maakt duidelijk dat de sieraden inderdaad bij de oren werden gedragen en legt een verbinding met de

allerhoogste sociale lagen. We hebben hier met het iets oudere smalle type maansikkelvormige oorhanger van doen.¹¹ Dit pleit voor een datering van de oorhangers van de groep waar wij het hier over hebben iets later in de 11de eeuw. Over het algemeen wordt verondersteld dat de oorhangers daadwerkelijk aan de oren waren bevestigd. De beugels van de oorhangers uit Mainz zijn ooit voor museale doeleinden aan-

gebracht en geven daardoor geen informatie over de draagwijze.¹² De beugels van de hangers uit Hoogwoud kunnen onmogelijk door een gaatje in een oor zijn gedaan en daarom gaan we uit van een bevestiging aan een kap of haarband bij de oren. De achterzijde van de sieraden uit Hoogwoud is onversierd en was kennelijk niet in het zicht.

Foto-impressie van de wijze waarop de oorhangers in de 11de eeuw gedragen kunnen zijn, met Popke Veenstra als model.

Dat maansikkelvormige oorhangers binnen het graafschap Holland en Friesland bekend waren, blijkt uit enkele kleine imitaties in lood-tin die zijn gevonden in Leeuwarden, Schagen en Appingedam. Ze zijn gepubliceerd in de serie 'Heilig en Profaan' en worden daar geplaatst in de 12de eeuw.¹³ Aan deze datering kan worden getwijfeld. Zoals de auteurs zelf aangeven zijn de oorhangers van lood-tin met

deze uiterst vroege datering een buitencategorie onder de insignes. Tin werd namelijk pas vanaf de 13de eeuw algemeen gebruikt. De datering in de 12de eeuw is toegekend op basis van het feit dat ze een imitatie van maansikkelvormige gouden sieraden vormen. Een datering in de 13de eeuw is wellicht meer aannemelijk en ze vormen dan een aanwijzing dat maansikkelvormige sieraden in die tijd nog altijd in omloop waren.

Zilveren penningen

Naast de vier gouden oorhangers en de twee fragmenten van gouden versieringen zijn op het veld 39 zilveren munten gevonden. Meerdere exemplaren zijn als rolletjes aan elkaar vast gecorrodeerd gevonden, waardoor zeker is dat alle penningen bij elkaar horen. We gaan ervan uit dat de gouden sieraden en zilveren munten één schat vormen; ze zijn in ieder geval op dezelfde plek gevonden.

De zilveren penningen komen uit de graafschappen Holland (20 exemplaren), Gelre (1 exemplaar) en Kleef (3 exemplaren), het bisdom Utrecht (5 exemplaren) en het Duitse Rijk (10 exemplaren). Zestien penningen dateren uit de tijd van graaf Willem I van Holland (1203-1222). Daarnaast zijn er nog 4 penningen van zijn voorganger graaf Dirk VII (1190-1203).

De penning van het graafschap Gelre is geslagen onder Gerard III (1207-1229) in Arnhem. De drie penningen van Kleef zijn geslagen onder graaf Dietrich VI in Kalkar; deze kunnen mogelijk in de periode tussen 1231 en 1255 worden geplaatst.

Van de penningen van het bisdom Utrecht zijn twee exemplaren geslagen onder bisschop Dirk II van Ahr (1197-1212), twee onder Wilbrand van Oldenburg (1227-1233) en één onder Otto III van Holland (1234-1249).

De penningen van het Duitse Rijk zijn geslagen bij de keizerlijke munt in Nijmegen, namelijk 3 exemplaren onder keizer Frederik II (1212-1247), 1 exemplaar onder Rooms-koning Hendrik VII (1222-1235) en 6 exemplaren onder Rooms-koning Willem II (1247-1248).

Vooraf deze laatste munten zijn bijzonder. In 1980 publiceerde Van Gelder in zijn overzicht van de keizerlijke munten die in Nijmegen zijn geslagen, twee typen penningen van Willem II.¹⁴ Beide hebben op de voorzijde het omschrift 'WIL REX' en op de keerzijde 'NVMAGEN'. Dankzij een kleine schatvondst van 5 penningen uit Schagen in 1982 is een derde type bekend. Hierop staat als omschrift 'CIVIS NVMAGEN'. De penningen zijn gedurende zeer korte tijd geslagen, aangezien Willem II in 1247 (3 oktober) tot Rooms-koning werd gekozen en in 1248 (15 juni) de stad Nijmegen afstond aan Otto II van Gelre. Dat deze munten uit de bodem van Hoogwoud komen is in het licht van de geschiedenis wel heel bijzonder, zoals we hieronder zullen zien. Uit de dateringen van de penningen kan worden afgeleid dat de schat in of kort

< Een van de penningen uit de schat: een penning van Dirk VII, graaf van Holland, 1190-1203.

Een van de penningen geslagen onder Willem II als Rooms-koning in 1247 of 1248.

na 1248 in de bodem is beland.¹⁵ Een klein stukje textiel dat bij de munten is gevonden, wijst erop dat de voorwerpen ooit in een buidel of doek hebben gezeten.

Kaart van de huidige provincie Noord-Holland omstreeks 1250. Binnen de zwarte lijn ligt West-Friesland. In 1256 trok Willem II vanuit Alkmaar naar Hoogwoud en werd onderweg om het leven gebracht.

Hoogwoud als Westfries centrum

De schat kent een opmerkelijke samenstelling en een opvallende vindplaats in een vanuit Hollands perspectief perifeer gebied. Hoogwoud ligt midden in West-Friesland, waarmee we tegenwoordig het gebied binnen de Westfriesse Omringdijk in de kop van Noord-Holland aanduiden. In het traditionele beeld was West-Friesland vóór de inlijving door graaf Floris V in 1297 een boerenrepubliek. Onder de boerenbevolking zou een Fries vrijheidsgevoel hebben geleefd en de graaf van Holland zou hier nauwelijks een rol hebben gespeeld. Er was geen adel en de boeren waren elkaars gelijken. Dit beeld is ontstaan door het ontbreken van historische bronnen uit West-Friesland. We steunen sterk op enkele kronieken die in opdracht van de graaf van Holland zijn geschreven. Feit is dat zich tussen 1132 en 1297 een langdurig conflict tussen de graaf van Holland en de Westfriezen heeft afgespeeld en dat het geregeld tot een gewapend treffen is gekomen. De Westfriezen deden uitvallen buiten hun gebied waarbij onder andere tot tweemaal toe Alkmaar werd gebrandschat. De opeenvolgende graven van Holland deden pogingen de Westfriezen te onderwerpen, hetgeen tot meerdere strafexpedities leidde met honderden doden aan beide kanten tot gevolg.

Dit beeld lijkt te eenzijdig. Er zijn aanwijzingen dat de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht wel degelijk al vóór 1297 invloed in dit gebied uitoefenden. Toen het conflict begon, was de grootschalige ontginning van het oostelijk Westfriesse veengebied in volle gang. Gedurende de 12de eeuw is dit veen in cultuur gebracht en het valt op dat hier meerdere uithoven (agrarische complexen met kloosterboer-

Waszegel van het Houtwouder ambacht uit 1319. Op het zegel staat een kruisridder afgebeeld, te herkennen aan de kruisvaan en het schild met kruis. De Westfriezen identificeren zich met vrijheidsstrijders.

©Nationaal Archief, 3.01.01, inv.nr 332.

derij) van Friese kloosters lagen. Daarnaast beschikten die kloosters ook over grond en rechten in diverse dorpen. Het kan eigenlijk niet anders dan dat de bisschop van Utrecht bij de verwerving van die bezittingen door de kloosters een belangrijke rol heeft gespeeld. In westelijk West-Friesland beschikte de Abdi van Egmond over goederen en rechten en daar kan een rol van de graaf van Holland worden vermoed. In dit verband is het interessant dat tot tweemaal toe een familielid van de graaf zich aansloot bij de Westfriezen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat zij zich inlieten met vrije boeren en we mogen toch aannemen dat er

een basis voor hun gezag met inkomsten uit bijvoorbeeld rechtspraak was. Er was een goed georganiseerde bestuurlijke structuur met dorpen die onder een kogge vielen, en koggen die samen een ambacht vormden. Een van die ambachten was het Houtwouderambacht, genoemd naar de voornaamste plaats: Houtwoud oftewel Hoogwoud. Er was dan wel geen adel, maar een egalitaire samenleving was West-Friesland zeker niet. Wie de rijke hoofdmannen waren, is onbekend. De vondsten van talloze middeleeuwse sarcofagen in en rondom kerken vormen de schaarse bewijzen van hun aanwezigheid. De strijd richtte zich wellicht tegen een intensivering van de macht van de graaf en niet zozeer tegen het graafschap in het algemeen. Tijdens de doelgerichte campagne van graaf Willem II in 1256, die als enige graaf van Holland de titel van koning van het Heilige Roomse Rijk wist te verwerven, was Hoogwoud het einddoel. Onderwerping van deze centrale plaats zou kennelijk de onderwerping van alle inwoners in oostelijk West-Friesland betekenen. Toen Willem II door onbedachtzaamheid in een hinderlaag terecht kwam en dood werd geslagen, werd zijn lichaam in Hoogwoud verborgen. De invasie door zijn zoon Floris V in 1282 was het gevolg en Floris V liet volgens de kronieken uit wraak Hoogwoud platbranden.

Een schat in tijden van oorlog

In dit historische licht moeten we de schat van Hoogwoud zien. De gouden voorwerpen en zilveren munten vormden mogelijk een verborgen kapitaal van een van de hoofdmannen die in Hoogwoud woonde. De zilveren munten wijzen erop dat dit in of niet lang na 1248 heeft plaatsgevonden. De sieraden waren inmiddels twee

eeuwen oud, allang uit de mode en vertegenwoordigden alleen nog een goudwaarde. Hoe zij in bezit zijn geraakt van iemand in Hoogwoud blijft ongewis.

Archeologie West-Friesland, Christiaan Schrickx, Lorenzo Ruijter en Michiel Bartels

- 1 Het eerste sieraad weegt 10,1 gram, het tweede (inclusief complete beugel) 11,5 gram, het derde (inclusief fragment van beugel) 9,8 gram en het vierde (inclusief complete beugel) 9,8 gram.
- 2 Schellinkhout: Van de Walle-van der Woude (1996); Schrickx & Duijn (2017), 16-18. Weerselo: Verlinde (2001). Opsterland: PANoo027876. De afmetingen van de sieraden komen goed met elkaar overeen, maar het gewicht verschilt (Weerselo: 3,7 gram).
- 3 Deze lijkt sterk op de oorhanger van Schellinkhout en de twee oorhangers van Hoogwoud met filigraanversiering.
- 4 Het sieraad uit Schellinkhout heeft drie lege zettingen. Mogelijk zijn de stenen bewust verwijderd, wat aangeeft dat het sieraad niet meer als zodanig werd gebruikt voordat het in de bodem belandde. Bij zowel het sieraad uit Weerselo als die uit Opsterland ontbreekt de centrale steen.
- 5 Mainz: Falke (1913); Schulze-Dörlamm (1992); Jülich, Lambacher & Siebert (2017); Schulze-Dörlamm (2018). Keulen: Schütte & Gechter (2012). Haddien: Först (1998).
- 6 Schulze-Dörlamm (1992); Jülich, Lambacher & Siebert (2017).
- 7 Statens Historiska Museer, Stockholm, inv.nr. 112303.
- 8 Ashby & Leonard (2018), 228.
- 9 Langó (2010).
- 10 Bayerisches Nationalmuseum inv.nr. MA 198.
- 11 Schulze-Dörlamm (1992), 21-22.
- 12 Falk & Westermann-Angerhausen (2017), 115.
- 13 Van Beuningen e.a. (2012), 377.
- 14 Van Gelder (1980).
- 15 Hierbij dient nog te worden opgemerkt dat het gebied waar ze zijn gevonden in de 11de eeuw nog onontgonnen veengebied was. Hetzelfde geldt voor de vindplaats van het sieraad in Schellinkhout. Ze zijn dus zeker als 'antieke' sieraden in de bodem beland.

UIT HET DEPOT

Ook dit jaar werd een aantal objecten uit de depotcollectie gerestaureerd.
Via de QR-codes krijgt u meer informatie over deze voorwerpen.

*Sarcofaag; roodbontzandsteen; 1100-1200; inv.nr. 11066-01;
Niedorp, Barsingerhorn – Voormalige kerk Heerenweg (1988).*

De binnenzijde van de sarcofaag is versierd met groeven in parallelle bogen. In de hoeken zijn zuiltjes uitgehakt. In de bodem is een gat gemaakt om het lijkvocht af te voeren.

Drankvat; taxushout (*Taxus baccata*), zilverlegering; 1575-1600;
inv.nr. 5377-053; Texel, Waddenzee – Burgzand Noord; BZN17 |
Palmhoutwrak.

Pocahontas op een gravure van Simon de Passe uit 1616.

Tabaksdoos met afbeelding van de Inheems Amerikaanse Pocahontas (circa 1595-1617) en haar man, tabakshandelaar John Rolfe (1586-1622); koperlegering; 1600-1650; inv.nr. 5251-11; Purmerend – Achterdijk 36-38 (2010).

HUIS VAN HILDE

Het archeologisch depot van de provincie Noord-Holland herbergt sinds 2015 een bezoekerscentrum: Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum. In Huis van Hilde beleven bezoekers de geschiedenis van Noord-Holland aan de hand van archeologische vondsten. Archeologische vondsten in Huis van Hilde variëren van potscherven, metaalvondsten en menselijke skeletten tot boomstamkano's en sarcophagen. In de vaste tentoonstelling van Huis van Hilde staan levensechte mensfiguren centraal, die vaak op basis van gevonden skeletten zijn gereconstrueerd, met kleding, sieraden en wapens. Er is veel aandacht voor het landschap waarin de vroegere bewoners van Noord-Holland leefden. Veel daarvan zien we vandaag de dag nog steeds in onze provincie terug. Via beeldschermen kun je veel achtergrondinformatie en kaartmateriaal bekijken. Kinderen kunnen in het ArcheoLab echte en nagemaakte archeologische vondsten aanraken en bekijken. Ze kunnen ook zelf meehelpen met archeologisch onderzoek in de ArcheoHotspot door materiaal uit opgravingen te sorteren.

TENTOONSTELLINGEN

De in 2021 geopende tijdelijke tentoonstelling 'Leven in lagen. De mens in het Noord-Hollandse landschap' was tot en met 12 juni 2022 te zien. Deze tentoonstelling is in de Kroniek van 2021 reeds beschreven. Op 1 juli opende de nieuwe tijdelijke tentoonstelling 'Twee werelden in één wrak. Fragmenten uit een koloniaal verleden.'

TWEE WERELDEN IN ÉÉN WRAK. FRAGMENTEN UIT EEN KOLONIAAL VERLEDEN

1 juli 2022 – 5 maart 2023

In deze tentoonstelling ontdekte de bezoeker het verhaal van een gezonken plantageschip en zijn dubbele lading. De tentoonstelling toonde objecten die duikers hebben gevonden, waaronder gereedschappen die tot slaaf gemaakten gebruikten, zoals ijzeren (kap) messen en hakken, maar ook luxe-serviezen en parasols die bestemd waren voor de planters. Ook was er een speciale kinderlijn voor kinderen tussen 8 en 12 jaar. Door te beleven, te kijken, te luisteren en te doen werden fragmenten van een koloniaal verleden dichterbij gebracht en werd een opening geboden samen het gesprek aan te gaan over het slavernijverleden.

KLEED JE GOED!

24 december 2022 – 5 maart 2023

In de tijdelijke expositie 'Kleed je Goed!' ontdekt de bezoeker wat we kunnen leren van hoe men zich vroeger kleepte en hoe we nu duurzamere kledingkeuzes kunnen maken. In samenwerking met Daniëlle Schouten (maakster van het onderwijsboek 'De wereld van kleding'), het Zaans Natuur en Milieu Centrum en vormgever Marcel Weenink werd een belevenisroute door Huis van Hilde uitgezet met diverse opdrachten over kleding van vroeger en nu en leerde men wat je zelf kunt doen om je 'goed' te kleden.

GEVONDEN VOORWERPEN

De wisselvitrine 'Gevonden voorwerpen' biedt Huis van Hilde de mogelijkheid om, los van de vaste of tijdelijke tentoonstelling, vondsten uit (recent) archeologisch onderzoek of uit het archeologisch depot van Noord-Holland te tonen aan het publiek. In 2022 werd deze vitrine drie keer gevuld met bijzondere vondsten.

HET VERDRONKEN DORP ETERSHEIM

1 maart – 3 april 2022

In de eerste editie van 'Gevonden voorwerpen' stonden vondsten uit het 'verdrongen dorp' Etersheim centraal. In de vitrine waren onder andere een runderschedel, een (fragment van een) kogelpot en ander aardewerk te zien.

LUST EN LIJDEN IN MIDDELEEUWSE SYMBOLIEK

15 april – 15 juni 2022

In de tweede editie werden twee topvondsten van het onderzoek bij de Westfriesdijk getoond; een prachtig insigne van tin/lood van een blaasbalg met daarop een vurig koppel en een reisaltaar met de afbeelding van Jezus Christus.

OUDE VONDSTEN, NIEUWE INZICHTEN

16 juni – 5 december 2022

In deze editie toonde Huis van Hilde de schedel van het 'hoogovenskelet' dat staat voor nieuwe onderzoeksmethoden binnen de archeologie. Dankzij nieuwe technologische ontwikkelingen kon worden aangetoond dat het hier toch om een vrouw bleek te gaan in tegenstelling tot eerdere onderzoeksuitkomsten.

LEZINGEN

In 2022 verscheen de eindrapportage over Velsen 2 waarin eerder uitgevoerd onderzoek naar (de plek van) de Romeinse forten bij het huidige Velsen is uitgewerkt. Naar aanleiding van deze publicatie organiseerde Huis van Hilde de lezingenreeks 'Waarom waren de Romeinen in Velsen?' waarin vier sprekers de aanwezigheid van de Romeinen in Velsen vanuit verschillende perspectieven belichtten.

PUBLICATIES

De provincie Noord-Holland geeft verschillende archeologische publicaties uit om archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk te maken. Deze publicaties lopen uiteen van basisrapportages en uitwerking van oud onderzoek, publieksbrochures en publieksboeken tot online publicaties. Alle publicaties (behalve de publieksboeken) zijn te downloaden op de website van het archeologisch depot (<https://collectie.huisvanhilde.nl/publicaties.aspx>). Een inkijkexemplaar van alle publicaties ligt in de museumwinkel van Huis van Hilde. Zolang de voorraad strekt, is ook een beperkte oplage te koop.

VRUCHTBAAR LAAGLAND, PUBLIEKSBRUCHURE

Noord-Holland bestaat uit veel verschillende soorten landschappen. We kennen oude bulten leem, die lang geleden zijn neergelegd door landijs, kustduinen en oude duinruggen die zijn opgestoven, grote oppervlakten klei die door de zee en rivieren zijn afgezet en ten

slotte restanten van moerassen, veen dus, die grotendeels doorsneden zijn met talloze sloten en vaarten. Deze brochure neemt je mee door al deze landschappen en legt uit hoe de landschappen zijn ontstaan, hoe ze verdeeld zijn over onze provincie en ook hoe mensen er in het verleden konden wonen.

https://collectie.huisvanhilde.nl/pdf/vruchtbaar_laagland.pdf

TWEE WERELDEN IN EEN WRAK, PUBLIEKSBRUCHURE

Een scheepswrak dat door duikers op de bodem van de Waddenzee werd gevonden, blijkt een stille getuige van een koloniaal verleden. Het is het wrak van een schip dat in 1822 onderweg was naar de Nederlandse plantages in Zuid-

Amerika, maar bij Texel strandde en zonk. In deze publieksbrochure lees je het verhaal van dit 'Schervenwrak'. Uit het schip kwamen rijkversierde serviezen, pijpen en sierbeslag tevoorschijn, maar ook kapmessen, hakken en schoppen voor gebruik op de plantages en in de suikerfabriek; twee werelden in één wrak. Met beeld en verhaal toont de brochure de geschiedenis van de slavenhandel en het gebruik van slavenarbeid, zoals dat gebeurde bij de productie van onder andere suikerriet in Zuid-Amerikaanse koloniën.

https://collectie.huisvanhilde.nl/pdf/twee_werelden_in_een_wrak.pdf

NIEUWS UIT HUIS VAN HILDE MUSEUMJEUGDUNIVERSITEIT

Kinderen tussen de 8 en 12 jaar konden in 2022 deelnemen aan de kindercollegereeks 'Archeologie in je eigen achtertuin' van de Museum-JeugdUniversiteit. In een serie van vijf colleges leerden de kinderen alles over archeologie. Archeologen vertellen hoe zij archeologisch onderzoek doen, hoe je erachter komt wat je hebt gevonden en hoe vondsten eigenlijk in Huis van Hilde terecht komen.

VAKANTIEACTIVITEITEN

In de schoolvakanties worden bij Huis van Hilde altijd extra activiteiten aangeboden voor kinderen en hun (groot)ouders, vaak rond een speciaal thema.

In de meivakantie van 2022 stonden de Romeinen centraal, met onder andere een mini-tentoonstelling 'Romeins Playmobil', in de herfstvakantie was het thema 'Opgedoken!' met activiteiten die aansloten bij de tijdelijke tentoonstelling en in de kerstvakantie waren er diverse workshops onder de noemer 'Oud wordt Nieuw; recycle je verleden' naar aanleiding van de expo 'Kleed je Goed!'.

SPEURTOCHT

Eind 2022 is een nieuwe speurtocht door de vaste tentoonstelling van Huis van Hilde geïntroduceerd. Doelstellingen waren onder andere om te leren hoe een archeoloog werkt en denkt, historisch besef te vergroten, de waarde van objecten mee te geven en de mensfiguren en de vondsten meer samen te brengen. Uitgangspunten voor het concept waren spelend leren (educatie in spelvorm) en samen leren (gezamenlijke activiteit voor een gezin). Geïnspireerd op het spel 'Wie is het' is een speurspel met aanwijzingen, stickers en zoekplaatjes ontwikkeld.

Naast bovengenoemde activiteiten worden er doorlopend diverse activiteiten aangeboden ter verdieping, verrijking en vermaak, zoals:

- De ArcheoHotspot
- (Thema)rondleidingen en kinderrondleidingen
- Een kleur- en doetafel in het museumcafé
- Deelname aan evenementen, zoals de Oer-IJ expeditie, Kunstfietsroute en Open Monumentendagen.

LITERATUUR

Alders, G.P., in voorb.: Proefschrift.

Alders, G.P. & B. Klooster, 2008: *Bureauonderzoek naar de archeologische waarde van de plangebieden Adalbertusakker en abdij van Egmond gemeente Bergen*, Haarlem (Cultuurhistorie Noord-Holland 137).

Bitter, P., & J. Dijkstra, 1994: 'Alkmaar centrum (Achterdam 16, Fnidsen 81, Langestraat 103, Langestraat 113 en 115/117, Lindegracht)', in: J.-K. Hagers, *Archeologische kroniek Noord-Holland 1993*, Holland 26, p. 379-411 (393-397).

Boer, G.H. de & K. Wink, 2017: *150 kV-kabelverbinding Middenmeer-Westwoud, gemeente Medemblik / Hollands Kroon; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (verkenkende fase)*. Weesp (RAAP-rapport 3174).

Bosman, A.V.A.J., 2023: *Archeologische Begeleiding 'Schoterkerkpad', Santpoort-Zuid, Gemeente Velsen, Dordrecht/Heinenoord* (SOB Research rapport 2681-1907).

Bosman, W., 2020: 'Velsen - Driehuis, P.C. Hooftlaan', *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2019*, p. 105-106.

Brattinga, J.J., 2023: *Opgraving Heiloo – Zuiderloo; Deelplan 3 & Middenduin. Bewoningsresten uit de bronstijd en sporen uit de Romeinse tijd tot en met de Nieuwe tijd op de oostelijke flank van de strandwal in Heiloo, gemeente Heiloo, Leiden* (Archol rapport, 715).

Buis, P. & M. W. van IJzendoorn, 2021: *Kennemerland in metaalvondsten. Het levenswerk van detectorzoeker Herman Zomerdijk*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties -11).

Coppens, C.F.H., 2018: *Plangebied Net op zee Hollandse Kust (noord) en (west Alpha) - Voorkeursalternatief, gemeente Beverwijk, Heemskerk en Velsen; archeologisch vooronderzoek: inventariserend veldonderzoek (IVO-O, verkennend en deels karterend booronderzoek)*, Weesp (RAAP-rapport 3440).

Cruysheer, A., 2021a: 'Een muntreeks van graaf Floris III van Holland (1157-1190). Inventarisatie en catalogus', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 10*, p. 55-93.

Cruysheer, A., 2021b: 'De letter E op middeleeuwse munten verklaard', *De Muntmeester 2021*, p. 13-15.

M. van Dam, 2022: *Bouwhistorische verkenning met waardenstelling Lange Molenweg 9, Oterleek, Gemeente Alkmaar, Noordwijk* (IDDS rapport project A2167).

Enderman, M., 2022: *Jansweg 25. Bouwhistorische notitie*, Haarlem.

Cawronski, J. & P. Kranendonk, 2018: *Stuff. Catalogue Archaeological Finds Amsterdam's North/South Metro Line*, Amsterdam.

J.P. Geus, 1990: *Uit de historie van Koedijk en Huiswaard*, Schoorl.

Groenendijk, F., 2015: *Venus op rekenpenningen. De naakte waarheid*, Hoorn.

Grolle J.J., 1997: *De Muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434*, Amsterdam.

R. Gruben & N. de Jong-Lambregts, 2020: 'Wat bouwde Floris V (1254-1296) nu eigenlijk? Het Westfries kastelenbouwprogramma nader bekeken' in: 'Hier wonen wij! Is het niet prachtig! Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen', Wijk bij Duurstede (Stichting Kastelenstudies Nederland), p. 79-94.

R. Gruben, N. de Jong-Lambregts & F. van den Oever, 2020: 'De geheimen van de Oudorperpolder. Verrassende nieuwe inzichten dankzij geofysisch onderzoek en historisch-archeologisch onderzoek', *jaarboek West-Fries genootschap*.

Van Heeringen, R.M. & E.M. Theunissen (eds), 2001: *Kwaliteitsbepalend onderzoek ten behoeve van duurzaam behoud van neolithische terreinen in West-Friesland en de Kop van Noord-Holland*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 21).

Heijden, N. van der, 2018: *Bureauonderzoek Hollandse Kunst Noord VKA Fase 3*, ARCADIS-rapport Co5057.000084.

Hendrikse, H., 2003: *Zegelstempels en zegelringen uit Zeeuwse bodem*, Zaltbommel.

Hof, J., 1973: *De Abdij van Egmond van de aanvang tot 1573*, s-Gravenhage (Hollandse studiën 5).

Hogestijn, J.W.H. & E. Drenth 2001: 'In Slootdorp stond een Trechterbeker-huis? Over Midden- en Laat-Neolithische huisplattegronden uit Nederland', *Archeologie 10*, p. 42-79.

Huisman, D.J. & D.C.M. Raemaekers, 2014: 'Systematic cultivation of the Swifterbant wetlands (The Netherlands). Evidence from Neolithic tillage marks (c. 4300-4000 cal. BC)', *Journal of Archaeological Science 49*, p. 572-584.

Kars, M., 2022: 'Aan de hand van symbolen. Christelijke beeldtaal gezien vanuit de PAN', in: S. Heeren, M. Kars & V. Van Veen, *Van vondst tot verhaal. Archeologische vondsten in particulier bezit*, Utrecht.

Kleijne, J., 2015: *Kennemerland in de Bronstijd, Inventarisatie en synthese van archeologische vindplaatsen*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties 1).

Kleijne, J.P. & D.J. Huisman 2023: 'A New Perspective on Tegelbarg. Character and chronology of a Late Neolithic shell midden in the western Baltic', *Archaeological and Anthropological Sciences* 15, p. 69.

Kleijne, J.P. & D.J. Huisman 2023: 'The times they are a-changing. Reconsidering the occupation history and character of a 3rd millennium BCE settlement in the Lower Rhine Area', *Journal of Archaeological Science: Reports* 49.

Kleijne, J.P., O. Brinkkemper, R.C.G.M. Lauwerier, B.I. Smit & E.M. Theunissen (eds) 2013: *A Matter of Life and Death at Mienakker (the Netherlands). Late Neolithic Behavioural Variability in a Dynamic Landscape*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 45).

Knippenberg, S., 2018. *Laatneolithische en vroege bronstijd-archeologie langs de Westfrisiaweg. De resultaten van de opgravingen nabij de Noorderboekert en de Rijweg*, Leiden (Archol Rapport 394).

Knippenberg, S. 2018: 'Een bijzondere vuurstenen vondst uit de Trechterbekercultuur bij boerderij De Bol op Texel'. *Archeologische Kroniek van Noord-Holland over 2017*, p. 128-130.

Koning, J. de, 2011: *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven Opperdoes-Camping Klein Giethoorn*, Zaandijk (Hollandia-reeks 326).

Koning, J. de & K.T. Salomons, 2020: *Proefsleuvenonderzoek bij Doordijn (gemeente Castricum). De archeologische context van enkele munten uit de collectie van het Huis van Hilde*, Zaandijk (Hollandia-reeks 815).

Koning, J. de, N.C. Tuinman & J.J. Brattinga, 2021: *Dwars door Heiloo. De nieuwe tijd, middeleeuwen, Romeinse tijd, midden ijzertijd en bronstijd onder de Krommelaan, Groeneweg en Hoogeweg te Heiloo. De archeologische begeleiding van enkele rioolsleuven onder Heiloo's oudste wegen*, Zaandijk (Hollandia-reeks 973).

Koning, J. de, N.C. Tuinman & M. van Raaij, 2021: *Tussen Egmond Waterrijk en Lioba. Een verdwenen buurtschap van Egmond-Binnen uit de 14e eeuw tot 1573 en een lijnbaan van de duinboerderij Waterrijk uit de late 17e en vroege 18e eeuw*, Zaandijk (Hollandia-reeks 900).

Koning, J. de, R. van Wezop & L. Oppenheimer 2019: 'Romeinse en vroegmiddeleeuwse munten uit Bakkum', *Archeologische Kroniek van Noord-Holland* 2018, p. 147-148.

Kruidhof, C.N., Y.M.E. Raczynski Henk, E. Lyklema & L. Koehler, 2011: *Een boomstamkano in Dijkatsweide. Bijzondere vondst uit het Midden Neolithicum, Gemeente Wieringermeer*, Amsterdam (RAAP Rapport 2161).

Luitjes, M.E. & K. Salomons, 2023: *Archeologisch onderzoek van de watergangen rondom kasteel Marquette in Heemskerk, gemeente Heemskerk*, Zaandijk (Hollandia reeks nr. 851).

Lunsen, J. van, 2016: 'Verdronken dorpen deel 1, Schelphorn, Poldergeest', *Nieuwsbulletin van AWN afd. 9 (Noord-Holland Noord) en werkgroepen stichting regionale archeologie "Gheestmanabocht"* 23.

Maarleveld, T. J., 2020: *Het land, het water en de binnenvaart. Een schets van de middeleeuwse binnenvaart in de Lage Landen*, Esbjerg/SDU-MAP.

Mol, E., 2023: *Plangebied Tussenwijkweg (Hollandse Kust west Beta) te Wijk aan Zee. Gemeente Beverwijk. Archeologisch proefsleuvenonderzoek en een opgraving*, Weesp (RAAP-rapport 6218).

Morren, J., 2002: *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen, Deel 1 Santpoort*, Huizen.

Pavlovic, A. & J. Kaarsenmaker, 1997: *Opgravingsresultaten Archeologisch onderzoek Abdijlaan 15-17, Egmond-Binnen*.

Pétrequin, P., S. Cassen, M. Errera, L. Klassen & J.A. Sheridan (eds), 2012: *JADE. Grandes haches alpines du Néolithique européen. Ve et IVe millénaires av. J.-C.*, Besançon.

Purmer, D. & H.J. van der Wiel, 1996: *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797, Vriezenveen*.

Roessingh, W., 2018: *Dynamiek in beeld. Onderzoek van Westfriese nederzettingen uit de bronstijd (proefschrift)*, Leiden.

Roessingh, W., 2019: 'Stede Broec – Grootebroek Waterweide', *Archeologische Kroniek Noord-Holland over 2018*, p. 82-84.

Roessingh, W., 2021: *Doelgericht graven en publieksparticipatie op het bronstijdsite van Grootebroek – Waterweide-Zuid, gemeente Stede Broec*, Amersfoort (ADC Rapport 4878).

Roessingh, W., 2022: 'Stede Broec – Grootebroek Waterweide', *Archeologische Kroniek Noord-Holland over 2021*, p. 124-125.

Salomons, K.T., 2014: *Archeologisch onderzoek St. Adelbertusweg, Egmond Binnen, gemeente Bergen (N-H)*, Zaandijk (Hollandia-reeks 505).

Schut, P.A.C. & H. Kars, 2012: 'Jade axes in the Netherlands: some observations concerning distribution, date and typology', in: P. Pétrequin, S. Cassen, M. Errera, L. Klassen, A. Sheridan & A.-M. Pétrequin (eds), *JADE. Grandes haches alpines du Néolithique européen, Ve au IVe millénaires av. J.-C.*, Besançon, p. 996-1013.

Smit, B.I., O. Brinkkemper, J.P. Kleijne, R.C.G.M. Lauwerier & E.M. Theunissen (eds), 2012: *A Kaleidoscope of Gathering at Keinsmerbrug (the Netherlands). Late Neolithic Behavioural Variability in a Dynamic Landscape*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 43).

Stierp-Immink, A.C., C.R. van der Veer & A.A. de Reus-Vredenburg, 1999: *Het Gulden Vlies. Van herberg tot stadscafé*, Schoorl.

Theunissen, E.M., O. Brinkkemper, R.C.G.M. Lauwerier, B.I. Smit & I.M.M. van der Jagt, 2014: *A Mosaic of Habitation at Zeewijk (the Netherlands). Late Neolithic Behavioural Variability in a Dynamic Landscape*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 47).

Tuinman, N.C. & J. de Koning, 2021: 'Bergen - Egmond-Binnen, Limmerweg', *Archeologische kroniek van Noord-Holland* 2020, p. 23-24.

Verduin, J.T., 2012: *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) aan de Kennemerstraatweg 258-266 te Heiloo*, gemeente Heiloo, Zaandijk (Hollandia reeks 431).

Verduin, J.T., 2022: *Haarlem – Jansweg 25. Een archeologische begeleiding*, Amersfoort (ADC Rapport 5831).

Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiks aardewerk in Nederland (8ste - 13de eeuw)*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies 3).

Vis, G.N.M., 1993: 'De historia en de Miracula Nova Sancti Adelberti', in: G.N.M. Vis & J.P. Gumbert (red.), *Egmond tussen Kerk en wereld. Egmondse Studiën 2*, Hilversum, p. 67-137.

Vos, P.C., J. de Koning & R.A. van Eerden, 2015: 'Landscape of the Oer-IJ tidal system, Noord-Holland (The Netherlands)', *Netherlands Journal of Geosciences - Geologie en Mijnbouw* 94 (4), p. 295-332.

Wijk, B. van, 2019: *Book fittings. The archaeological reconstruction of (post-) medieval books*, Groningen.

Wink, K. & R.W. de Groot, 2022: *Een laat-neolithische tot vroege bronstijd vindplaats aan de Notweg te Hauwert, gemeente Medemblik; archeologisch vooronderzoek; proefsleuvenonderzoek in het kader van de aanleg van de 150 kV kabelverbinding tussen Middenmeer en Westwoud*, Weesp (RAAP-rapport 4583).

Woltering, P.J., 1978: 'Egmond-Binnen', *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 1977*, Holland, *Historisch Tijdschrift* 10, p. 252-253.

Woltering, P.J., 1985: 'Prehistorie en Romeinse tijd in West-Friesland', *West-Frieslands Oud en Nieuw* 52, p. 199-232.

Zwaan, K., 2012: 'Een duinvondst', *Archeologische kroniek Noord-Holland over 2011*, p. 90.

INTERNET

Linden-Museum Stuttgart (z.d.). Netsuke. 'Affe als manzai-Tänzer'. Linden-Museum Stuttgart Collections Online. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://sammlung-digital.lindenmuseum.de/en/object/netsuke_2109

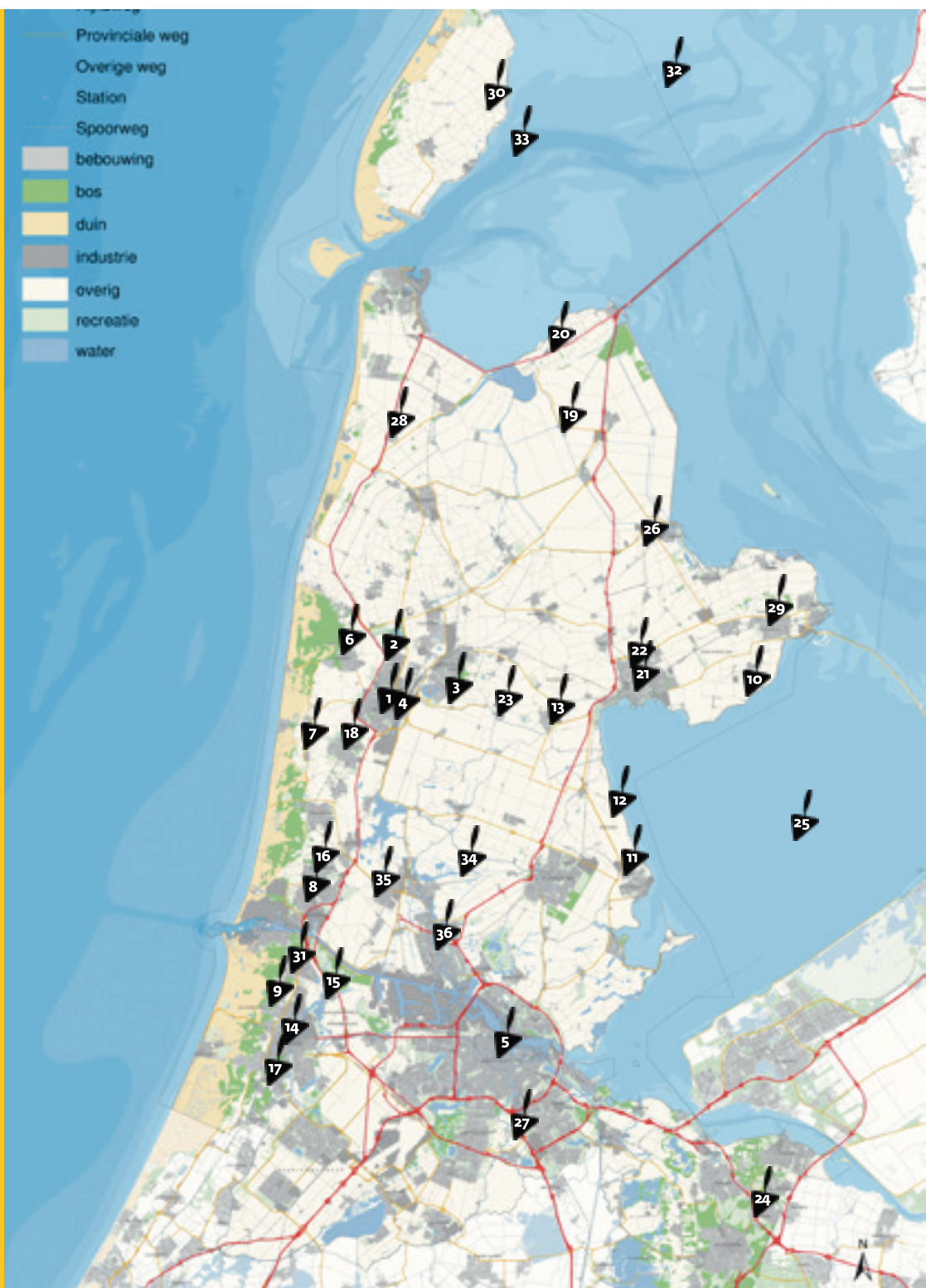
Milhaupt, T.S. 2009, (november). Netsuke: From fashion fobs to coveted collectibles. *Heilbrunn Timeline of Art History*. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://www.metmuseum.org/toah/hd/nets/hd_nets.html.

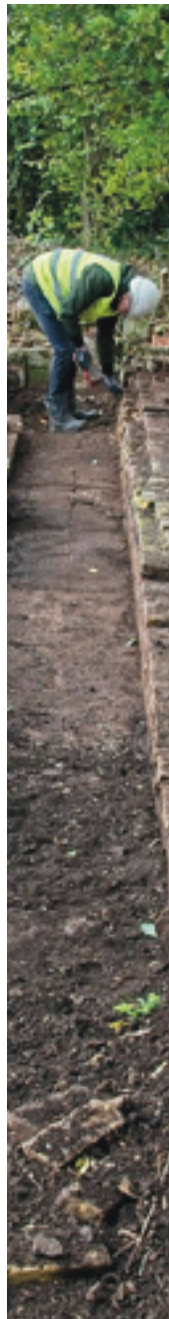
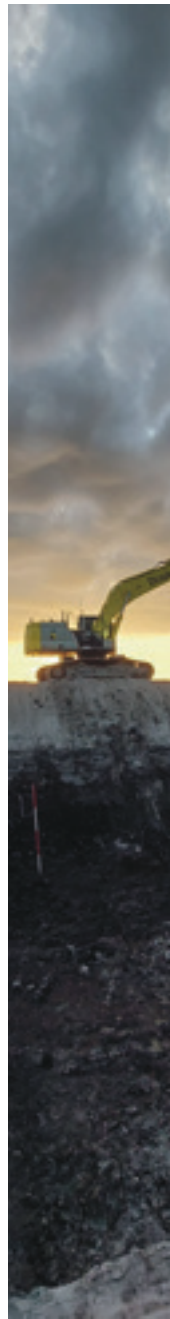
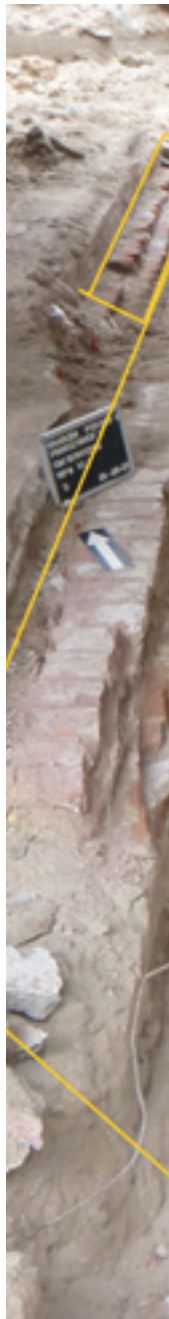
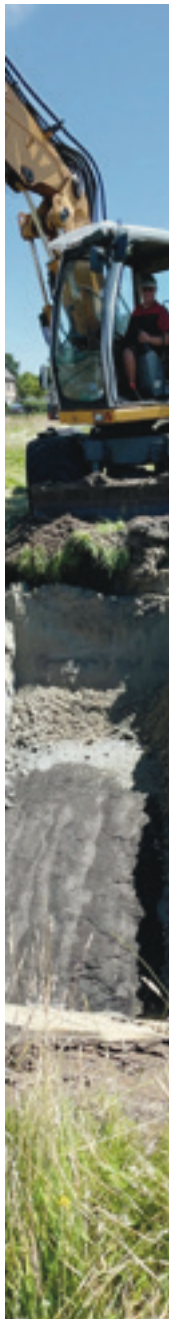
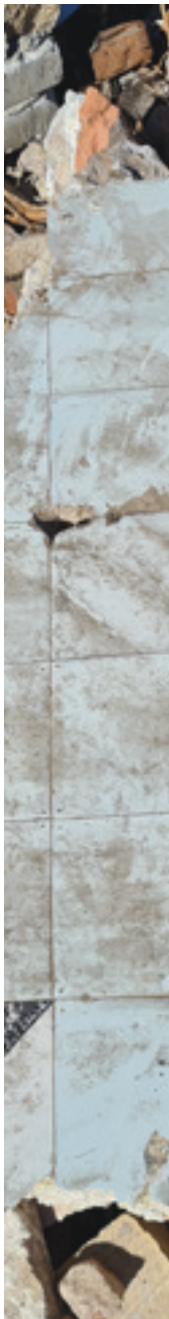

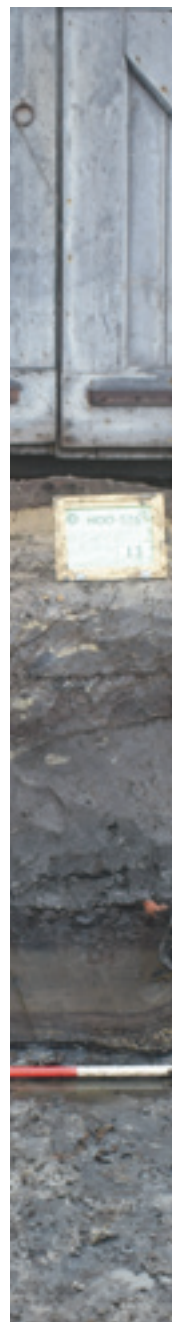

Vindplaatsen

1. Alkmaar
2. Alkmaar - Koedijk
3. Alkmaar - Oterleek
4. Alkmaar - Oudorp
5. Amsterdam
6. Bergen
7. Bergen - Egmond-Binnen
8. Beverwijk
9. Bloemendaal
10. Drechterland - Oosterleek
11. Edam-Volendam - Edam
12. Edam-Volendam - Schardam
13. Edam-Volendam
14. Haarlem
15. Haarlemmermeer - Spaarndam
16. Heemskerk
17. Heemstede
18. Heiloo
19. Hollands Kroon - Slootdorp
20. Hollands Kroon - Wieringen
21. Hoorn
22. Hoorn - Zwaag
23. Koggenland - Ursem
24. Laren
25. Markermeer
26. Medemblik - Opperdoes
27. Ouder-Amstel - Ouderkerk aan de Amstel
28. Schagen - 't Zand
29. Stede Broec - Grootebroek
30. Texel - Oosterend
31. Velsen - Santpoort-Zuid
32. Waddenzee
33. Texelstroom
34. Wormerland - Jisp
35. Zaanstad - Assendelft
36. Zaanstad - Zaandam

Colofon

Uitgave

Provincie Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 40 80
www.noord-holland.nl
info@www.noord-holland.nl

Eindredactie

TGV teksten & presentatie, Leiden

Beeld

Zie Illustratieverantwoording op foto's

Grafische verzorging

Provincie Noord-Holland
The Creative Hub - Canon

De Archeologische Kroniek Noord-Holland is beschikbaar onder een (CC BY-SA 4.0) licentie. Creative Commons Naamsvermelding/Gelijk Delen. Dat betekent dat de bijdragen uit de Kroniek onder voorwaarden gedeeld en verspreid mogen worden zonder dat daarvoor toestemming hoeft te worden gevraagd. Hiervoor kan de volgende bronvermelding worden gebruikt: Organisatie + auteur(s) van de bijdrage in kwestie/ De Archeologische Kroniek Noord-Holland over 2022/ Provincie Noord-Holland. Meer informatie vind je op www.creativecommons.nl/uitleg

Oplage

1500 exemplaren

Haarlem, november 2023

ISSN: 2210-2280

Voor- en achterkant van een gouden
hanger uit de 6de/7de eeuw,
gevonden op Texel.

Meer weten?

Postadres

Provincie Noord-Holland
Postbus 123, 2000 MD Haarlem
Telefoon 023 514 31 43
www.noord-holland.nl

Provinciaal Archeologisch Depot

Archeologiemuseum Huis van Hilde
Westerplein 6, 1901 NA Castricum
collectie.huisvanhilde.nl
archeologiedepot@noord-holland.nl

Archeologiemuseum Huis van Hilde

Westerplein 6, 1901 NA Castricum
www.huisvanhilde.nl
info@huisvanhilde.nl

De kroniek is te downloaden op

collectie.huisvanhilde.nl

